

Czermno/Czerwień – złote jabłko polskiej archeologii, II

Czermno/Cherven' – golden apple of Polish archaeology, II

Ogniem i mieczem.

Uzbrojenie pogranicza polsko-ruskiego w świetle znalezisk z Czermna

With Fire and Sword:

Weaponry of the Polish-Rus' Borderlands in Light of Finds from Czermno

Tytuł serii: / Series title: Czermno/Czerwień – złote jabłko polskiej archeologii, II
Czermno/Cherven' – golden apple of Polish archaeology, II

Tytuł tomu: / Volume title: Ogniem i mieczem. Uzbrojenie pogranicza polsko-ruskiego w świetle znalezisk z Czermna / With Fire and Sword: Weaponry of the Polish-Rus' Borderlands in Light of Finds from Czermno

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego w Warszawie / Ministry of Culture and National Heritage in Warsaw

Muzeum Regionalne im. dr. Janusza Petera w Tomaszowie Lubelskim / Dr Janusz Peter Regional Museum in Tomaszów Lubelski

Starostwo Powiatowe w Tomaszowie Lubelskim / Tomaszów Lubelski County Office

Leibniz-Institut Historii i Kultury Europy Środkowej i Wschodniej (GWZO), Lipsk / Leibniz Institute for the History and Culture of Eastern Europe (GWZO), Leipzig

Uniwersytet Rzeszowski w Rzeszowie / University of Rzeszów

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie / Maria Curie-Skłodowska University in Lublin

Redakcja: / Editors: Jolanta Bagińska (Tomaszów Lubelski), Tomasz Dzieńkowski (Lublin), Iwona Florkiewicz (Rzeszów), Marcin Wołoszyn (Lipsk/Rzeszów)

Konsultant: / Scientific consultant: Jens Schneeweiß (Szlezwik)

Recenzenci: / Reviewers: Hajnalka Herold (Exeter), Perica Špehar (Belgrad)

Tłumaczenie: / Translation: Anna Sosenko (Kraków)

Fotografie: / Photographs: Michał Znamirowski (Kraków)

Badania w Czermnie realizowane są we współpracy Muzeum Regionalnego im. dr. Janusza Petera w Tomaszowie Lubelskim, Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Uniwersytetu Rzeszowskiego oraz Leibniz-Institutu Historii i Kultury Europy Środkowej i Wschodniej (GWZO) w Lipsku (w ramach projektu Złote jabłko polskiej archeologii. Zespoły grodowe w Czermnie i Gródku (Grody Czerwieńskie), część II, dokończenie prac dokumentacyjnych, NPRH, projekt nr 11H 18 0344 86) / The research in Czermno is conducted in collaboration with the Dr Janusz Peter Regional Museum in Tomaszów Lubelski, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, the University of Rzeszów, and the Leibniz Institute for the History and Culture of Eastern Europe (GWZO), Leipzig (as part of the project The Golden Apple of Polish Archaeology: Stronghold Complexes at Czermno and Gródek (Cherven' Towns), Part II, Completion of Documentation Work, NPRH, project no. 11H 18 0344 86)

Druk: Drukarnia Zamdruk Zamość

ISBN - 978-83- 936100-8-2

Spis treści / Contents

Jolanta Bagińska – Wstęp / An Introduction

A. WCZESNOŚREDNIOWIECZNE UZBROJENIE A SYSTEM OBRONNY CZERMNA / EARLY MEDIEVAL WEAPONRY AND THE CZERMNO DEFENSE SYSTEM	7
--	----------

Radosław Dobrowolski, Jan Rodzik - <i>Uwarunkowania środowiskowe rozwoju zespołu osadniczego w Czermnie / Environmental conditions for the development of the settlement complex in Czermnno</i>	9
--	----------

Tomasz Dzieńkowski, Marcin Wołoszyn - <i>Czermnno-Czerwień. Badania wału grodziska / Czermnno-Cherven' - examination of the stronghold embankment</i>	17
---	-----------

Jolanta Bagińska, Barbara Chudzińska - <i>Miniaturowe toporki z Czermnna / Miniature axes from Czermnno</i>	31
---	-----------

Piotr Kotowicz - <i>Mężowie skryci za żelazem. O militariach wczesnośredniowiecznych na pograniczu polsko-ruskim / Men hidden behind iron: on early medieval weaponry at the Polish-Rus' border</i>	39
---	-----------

B. MILITARIA Z CZERMNA / MILITARY ARTEFACTS FROM CZERMNO	70
---	-----------

Piotr Kotowicz – <i>Katalog / Catalogue</i>	72
---	-----------

*Tak to ongi bywało, za dawnych bitew i wojen,
Lecz nikt jeszcze o takim boju nie słyszał okrutnym.
Od zarania do zmroku, od wieczora do brzasku
Świszczą strzały hartowne, włócznie łamią się z trzaskiem,
Szable grzmią o szyszaki [...]
Co mi tam w dali szumi, dzwoni?
Przed jutrzeńką, na nowe boje
Nawraca Igor pułki swoje”*

*Słowo o wyprawie Igora,
przekład J. Tuwim, wstęp A. Brückner,
Kraków 1950, wersy 187–198 (z modyfikacjami).*

*“Thus it was in those combats and in those campaigns,
but such a battle had never been heard of.
From early morn to eve, and from eve to dawn,
tempered arrows fly, steel lances crack.
sabers resound against helmets [...]
What dins unto me, what rings unto me?
Early today, before the effulgences,
Igor turns back his troops.*

*The Song of Igor’s Campaign: An Epic of the Twelfth Century,
V. Nabokov (tr.), New York 1960, line 270-286 (with modifications)*

Szanowni Czytelnicy,

zespół redakcyjny muzealnych katalogów „Czermno/Czerwień – złote jabłko polskiej archeologii” ma ogromną przyjemność oddać w Państwa ręce drugi tom tej serii zatytułowany „Ogniem i mieczem. Uzbrojenie pogranicza polsko-ruskiego w świetle znalezisk z Czermna”. Jako tematykę tego tomu wybraliśmy militaria, ponieważ Czermno, jak każdy gród, spełniał przede wszystkim funkcję warowni broniącej wyznaczonego terytorium. Zgromadzona w Muzeum Regionalnym w Tomaszowie Lubelskim kolekcja ponad 200 militariów świadczy dobitnie o wojennych, zapewne trudnych dla mieszkańców, dziejach tego grodu. Interesujące są zwłaszcza znaleziska grotów strzał odkrytych w zewnętrznych ścianach wału obronnego. Ich ilość i usytuowanie pomogły w odtworzeniu kierunków natarcia wrogich wojsk. Wiele z tych zabytków jest świadectwem kontaktów, zapewne przede wszystkim wojennych, ze wschodnimi koczownikami, których ataki przeżywała wschodnia Europa we wczesnym średniowieczu.

Najciekawsze i najlepiej zachowane militaria trafiły do niniejszego katalogu.

Publikacja ta została zrealizowana przez Muzeum Regionalne w Tomaszowie Lubelskim przy współpracy Instytutu Archeologii UMCS w Lublinie, Instytutu Archeologii UR w Rzeszowie oraz Leibniz-Institutu Historii i Kultury Europy Środkowej i Wschodniej (GWZO) w Lipsku dzięki dotacji z programu „Wspieranie działań muzealnych” Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Jolanta Bagińska

Dear Readers,

the editorial team of the museum catalogues Czermno/Cherven' – The Golden Apple of Polish Archaeology is delighted to present to you the second volume in this series, entitled With Fire and Sword: Weaponry of the Polish-Rus' Borderlands in Light of Finds from Czermno. We have chosen to focus on militaria for this volume, as Czermno, like any hillfort, primarily served as a fortress defending its designated territory. The collection of over 200 militaria housed in the Regional Museum in Tomaszów Lubelski clearly attests to the war-torn, and likely challenging for its inhabitants, history of this hillfort. Particularly intriguing are the arrowheads discovered in the outer walls of the defensive rampart. Their quantity and placement have helped reconstruct the directions of enemy attacks. Many of these artefacts bear witness to contacts, most likely primarily military, with Eastern nomads, whose raids Eastern Europe experienced in the early Middle Ages.

The most interesting and best-preserved militaria have been included in this catalogue.

This publication has been prepared by the Regional Museum in Tomaszów Lubelski in collaboration with the Institute of Archaeology at Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, the Institute of Archaeology at University of Rzeszów, and the Leibniz Institute for the History and Culture of Eastern Europe (GWZO), thanks to a grant from the Ministry of Culture and National Heritage's programme "Supporting Museum Activities."

Jolanta Bagińska

A.

**WCZESNOŚREDNIOWIECZNE
UZBROJENIE A SYSTEM
OBRONNY CZERMNA**

**EARLY MEDIEVAL WEAPONRY AND
THE CZERMNO DEFENSE SYSTEM**

Uwarunkowania środowiskowe rozwoju zespołu osadniczego w Czermnio

Environmental conditions for the development of the settlement complex in Czermnio

Radosław Dobrowolski, Jan Rodzik¹

Stanowisko w Czermnio położone jest na pograniczu dwóch obszarów europejskich – Pozaalpejskiej Europy Zachodniej oraz Europy Wschodniej, których nie rozdziela wyraźna granica. W jej obrębie zazębiają się środkowo- i wschodnioeuropejskie elementy krajobrazu (Ryc. 1A, B). W podziałach regionalnych obszar ten znajduje się w obrębie wydzielonej przez A. Jahna Kotliny Tyszowieckiej, stanowiącej zachodnie skrzydło mezoregionalnej jednostki Kotliny Hrubieszowskiej, zaliczanej przez J. Kondrackiego w fizyczno-geograficznym podziale Polski do makroregionu Wyżyny Wołyńskiej.

Kompleks osadniczy w Czermnio położony jest na wysokości 192-196 m n.p.m., a jego zasadniczą część ulokowana jest w widłach Huczwy i jej lewobrzeżnego dopływu – Sieniochy – w centrum Kotliny Tyszowieckiej (Ryc. 1C). W dnie doliny Huczwy miąższość osadów czwartorzędowych przekracza 20 m. Terasa zalewowa Huczwy położona jest w Czermnio na wysokości ok. 192,5 m n.p.m. i budują ją głównie osady biogeniczne: torfy i gytie, zwykle z przewarstwieniami piaszczystymi. Ich miąższość wynosi najczęściej 1-2 m, jednak w przegłębieniach paleokoryt Huczwy osiąga maksymalnie 4 m.

Główne elementy kompleksu grodowego w Czermnio posadowiono na plejstoceniowym stożku Sieniochy. Miejsce to było naturalnie predysponowane do budowy obronnego zespołu osadniczego. Gród i przylegające doń podgrodzia usytuowano na izolowanych wzniesieniach nadzalewowej powierzchni stożka, zaś rozdzielające je obniżenia/koryta pogłębiono,

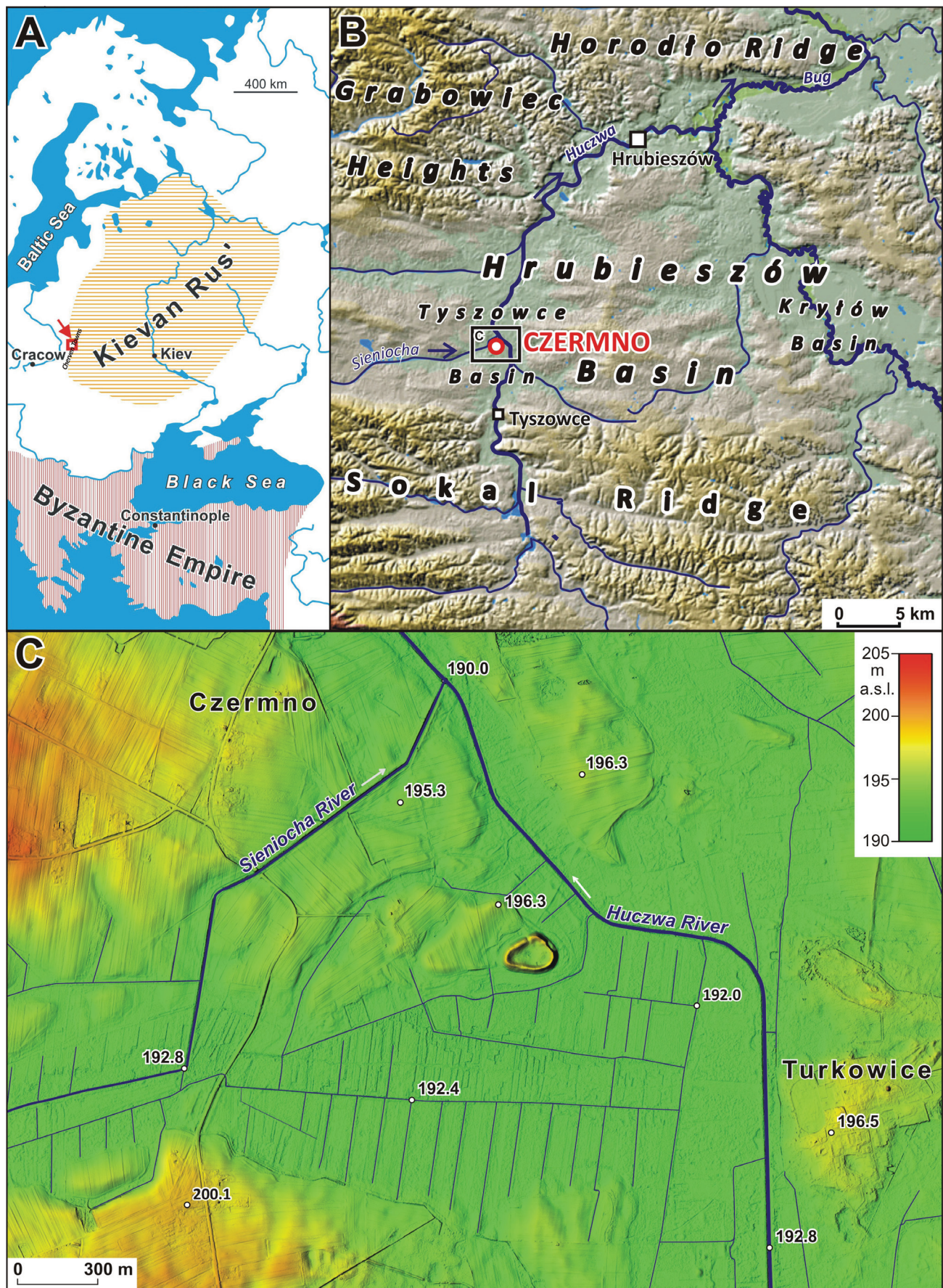
The site in Czermnio is situated in the borderland of two European regions – Western Europe beyond the Alps and Eastern Europe, which do not have a distinct dividing line. Within this area, Central and Eastern European landscape elements interlock (Fig. 1A, B). In regional divisions, this area falls within the Tyszowce Basin, as delineated by A. Jahn, which forms the western wing of the mesoregional unit of the Hrubieszów Basin, classified by J. Kondracki in the physico-geographical division of Poland as part of the Volhynian Upland macroregion.

The settlement complex in Czermnio is located at an altitude of 192-196 m above sea level, and its main part is situated at the confluence of the Huczwa River and its left-bank tributary, the Sieniocha, in the centre of the Tyszowce Basin (Fig. 1C). At the bottom of the Huczwa Valley, the thickness of Quaternary sediments exceeds 20 m. The Huczwa floodplain terrace in Czermnio is located at an altitude of approximately 192.5 m above sea level and is primarily composed of biogenic deposits: peat and gyttja, typically interbedded with sand. Their thickness usually ranges from 1 to 2 m, but in deeper sections of the palaeochannels of the Huczwa, it reaches a maximum of 4 m.

The main elements of the hillfort complex in Czermnio were established on the Pleistocene fan of the Sieniocha. This site was naturally predisposed for the construction of a defensive settlement complex. The hillfort and its adjacent suburbs were situated on isolated elevations of the floodplain surface of the fan, while the separating depressions/channels were deepened

¹ Tekst tego artykułu powstał przy współpracy Przemysława Mroczyka, Piotra Zagórskiego, Krystyny Bałagi i Irki Hajdas.

¹ This paper was written in collaboration with Przemysława Mroczyka, Piotr Zagórski, Krystyna Bałaga and Irka Hajdas.

Ryc. 1. Lokalizacja stanowiska Czermno na tle: A - Europa w X wieku na podstawie Wołoszyn (2013); B - mezoregiony Polski Wschodniej (za Solon et al. 2018); C - cyfrowy model wysokościowy (Dobrowolski et al. 2016b).
 Fig. 1. Location of Czermno site on the background of: A - Europe in 10th century based on Wołoszyn (2013); B - mesoregions of Eastern Poland (after Solon et al. 2018); C - digital elevation model (Dobrowolski et al. 2016b).

wyznaczając im funkcję fos (Ryc. 1C, 2A, B). Z materiału wydobytego z fos usypano obwałowanie grodu, położonego na najbardziej wysuniętym wzniesieniu, będącym cyplem terasy nadzalewowej.

Kotlina Tyszowiecka pod względem hydrograficznym należy do dorzecza Huczwy. Jest to rzeka IV rzędu, dopływ Bugu, do którego uchodzi poniżej Hrubieszowa, na wysokości grodziska w Gródku. Swoim biegiem łączy więc Huczwa te dwa ważne ośrodki osadniczo-obronne Grodów Czerwieńskich. Grodzisko w Czermnie położone jest w odległości ok. 150 metrów na SW od współczesnego koryta Huczwy, kilkaset metrów powyżej ujścia do niej Sieniochy, odwadniającej południowo-zachodnią część Kotliny Tyszowieckiej. Koryta obydwu cieków są obecnie sztucznymi kanałami. Sieniochę w odcinku ujściowym w XIX w. poprowadzono półtorakilometrowym przekopem poprzez garby, oddzielające naturalne obniżenia, ograniczające od NW strefę podgrodzi.

Biorąc pod uwagę zmiany klimatyczne można przyjąć, że warunki hydrologiczne w średniowieczu były generalnie podobne do współczesnych, jednak poziom wód gruntowych w dolinach rzecznych był przed budową grodu niższy od obecnego, na co wskazują wyniki analiz paleobotanicznych. Po wykonaniu umocnień prawdopodobnie intencjonalnie podniesiono poziom wody. Ukształtowanie powierzchni den dolin Huczwy i Sieniochy wskazuje na istotnie różny od współczesnego układ hydrologiczny tego obszaru. Sieniocha w swym ujściowym odcinku płynęła na południe od osady, gdzie w pobliżu grodu uchodziła do Huczwy, płynącej wówczas bliżej grodu niż współcześnie. Potwierdza to podobne wnioski wyciągane przez archeologów na podstawie znajdujących pozostałości konstrukcji drewnianych mostów. Średni przepływ Huczwy przy ujściu do Bugu wynosi 4,2 m/s, zaś w okolicy Czermnia 2-3 m/s. Spadek Huczwy w dolnym odcinku wynosi <0,5‰, jest więc charakterystyczny dla rzek nizinnych. Obecnie na znacznym odcinku koryto Huczwy jest uregulowane (wyprostowane), natomiast widoczne są ślady meandrów poniżej Czermnia. Dawniej rzeka była więc dłuższa, spadek był mniejszy, zaś nurt – głębszy.

and used as moats (Fig. 1C, 2A, B). The material excavated from the moats was used to construct the ramparts of the hillfort, which was located on the most prominent elevation, forming a promontory of the floodplain terrace.

Hydrographically, the Tyszowce Basin belongs to the Huczwa drainage basin. The Huczwa is a fourth-order river, a tributary of the Bug, into which it flows below Hrubieszów, at the same longitude as the hillfort in Gródek. Thus, the Huczwa connects these two important settlement-defensive centres of Cherven' Towns. The hillfort in Czermnio is located approximately 150 metres southwest of the contemporary Huczwa channel, a few hundred metres upstream of its confluence with the Sieniocha, which drains the southwestern part of the Tyszowce Basin. The channels of both streams are currently artificial canals. In the 19th c., the Sieniocha's outlet section was redirected through a 1.5-kilometre cut through the ridges separating the natural depressions that bound the suburb area from the northwest.

Given climate changes, it can be assumed that the hydrological conditions in the Middle Ages were generally similar to contemporary ones. However, the groundwater levels in the river valleys were lower before the construction of the hillfort, as indicated by palaeobotanical analysis results. After the fortifications were built, the water level was likely intentionally raised. The topography of the valley floors of the Huczwa and Sieniocha rivers indicates a hydrological system significantly different from the present day. In its lower section, the Sieniocha flowed south of the settlement, where it joined the Huczwa near the hillfort, with the Huczwa running closer to the fort than it does today. This conclusion is supported by similar findings by archaeologists based on the remains of wooden bridge structures.

The average flow velocity of the Huczwa at its mouth into the Bug is 4.2 m/s, while near Czermnio it is 2-3 m/s. The gradient of the Huczwa in its lower section is less than 0.5‰, characteristic of lowland rivers. Currently, a significant stretch of the Huczwa's channel is regulated (straightened), while traces of meanders are visible below Czermnio. Historically, the ri-

Wielkość przepływu Huczwy, przy (a) stosunkowo małym spadku, (b) co najmniej kilkumetrowej szerokości rzeki i (c) głębokości 1-2 m wystarczała do transportu pni drzew i stosunkowo dużych łodzi płaskodennych z towarem. Można więc założyć, że we wczesnym średniowieczu stanowił dogodny szlak żeglowny, którego odgałęzieniem mogła być dolna Huczwa.

W Kotlinie Tyszowieckiej występuje mozaika typów gleb. Jest to konsekwencją zarówno zróżnicowania utworów powierzchniowych i głębokości występowania wód gruntowych, jak i przejściowości klimatycznej. Największą powierzchnię w okolicy Czeramna zajmują gleby płowe (Luvisols) występujące zwykle w kompleksie z brunatnymi (Cambisols). Powstały one na utworach pyłowych, mułkach i piaskach gliniastych.

W rozległych dnach dolin Huczwy i Sieniochy występują hydrogeniczne gleby typu Gleysols i Histosols (mułowe, glejowe, torfowe i murszowe). Zaliczono je do trwałych użytków zielonych bagiennych i pobagiennych. Z kolei między Czermnem a krawędzią Grzędy Sokalskiej występuje strefa gleb bielcowych i rdzawych, rozwiniętych na piaskach słabogliniastych.

Na podstawie analizy palinologicznej i datowań radiowęglowych poszczególnych osadów z dwóch profili można wyznaczyć początek sedymentacji biogenicznej na VII-VIII w. (Ryc. 2C, D). Wówczas rozpoczął się okres wzmożonej aktywności osadniczej w średniowieczu, na co wskazuje duża frekwencja bioindykatorów antropogenicznych, rejestrowanych w profilu CZ-29 z zewnętrznej fosy. Najpewniej klimat był stosunkowo zimny i suchy (Ryc. 2C), zaś w jego sąsiedztwie dominowały zbiorowiska borowe na siedliskach piaszczystych. Nastąpiły także intensywne przekształcenia krajobrazu mające na celu adaptację rzeźby dolinnej do celów osadniczych. Prace zostały przeprowadzone na dużą skalę w ciągu kolejnych siedmiu stuleci. Nastąpiła znacząca niwelacja terenu, reorganizacja odwodnienia, budowa kolejnych fos, wałów i dróg o drewnianej nawierzchni zrębowej. Wpływ człowieka na środowisko był szczególnie intensywny, na co wskazują wiarygodne dane multi-proxy (m. in. wzrost udziału roślin uprawnych i ruderalnych, dwie wyraźne

ver was therefore longer, had a lower gradient, and a deeper current. The flow velocity of the Huczwa, along with (a) a relatively low gradient, (b) a width of at least several metres, and (c) a depth of 1-2 m, was sufficient for the transport of tree trunks and relatively large flat-bottomed boats with cargo. Thus, it can be assumed that in the early Middle Ages, it constituted a convenient navigable route, with the lower Huczwa possibly serving as a branch.

The Tyszowce Basin features a mosaic of soil types, a consequence of the diversity of surface deposits, groundwater depth, and transitional climate conditions. The largest area around Czeramna is occupied by Luvisols, typically in a complex with Cambisols. These soils formed on aeolian deposits, silts, and sandy loams.

In the extensive valley floors of the Huczwa and the Sieniocha, hydrogenic soils such as Gleysols and Histosols (mucky, gleyed, peaty, and marshy) are found. These have been classified as permanent grasslands, either marshy or previously marshy. Between Czeramna and the edge of the Sokal Ridge, there is a zone of podzolic and rusty soils developed on weakly loamy sands.

Based on palynological analysis and radiocarbon dating of individual sediments from two profiles, the beginning of biogenic sedimentation can be dated to the 7th-8th c. (Fig. 2C, D). This marks the start of an intensified period of settlement activity in the Middle Ages, indicated by a high frequency of anthropogenic bioindicators recorded in profile CZ-29 from the outer moat. The climate was likely relatively cold and dry (Fig. 2C), with coniferous forest communities in sandy habitats dominating in the vicinity. Significant landscape transformations also took place to adapt the valley topography for settlement purposes. Large-scale works were carried out over the next seven centuries, including substantial terrain levelling, drainage reorganisation, and the construction of additional moats, ramparts, and log roads. Human impact on the environment was particularly intense, as evidenced by reliable multi-proxy data (including increased proportions of cultivated and ruderal plants, and two distinct phases of oak felling) in the mid-9th c., in the late 10th c. and the turn of the 11th c., and the second half

fazy wycinki dębów), w połowie IX wieku, pod koniec X i na początku XI wieku, a także w drugiej połowie XII wieku, (4) wszystkie główne fazy osadnicze związane były ze stosunkowo ciepłym i wilgotnym klimatem (Ryc. 2D).

W świetle analiz środowiskowych stwierdzić można, że wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Czermnie (historyczny Czerwień) znajduje się w obrębie kotlinowatego rozszerzenia doliny Huczwy. Wypełniane było ono w Weichselianie przez mułki, mułki piaszczyste i piaski, przeważnie węglanowe, akumulowane w rozlewisku na przedpolu płaskowyżu lessowego. Utwory te zostały w holocenie rozcięte przez Huczwę i jej dopływ Sieniochę. Osadę zlokalizowano w dogodnym miejscu pod względem ukształtowania powierzchni, obronności, komunikacji i transportu. Gród i podgrodzia posadowiono na izolowanych wyniesieniach terasy nadzalewowej, pooddzielanych przez paleokoryta Sieniochy w obrębie jej stożka. Obszar ten przystosowano do osadnictwa, pogłębiając paleokoryta i sypiąc wały pod umocnienia obronne oraz plantując teren pod zabudowę. Zarówno w bezpośrednim sąsiedztwie, jak i w dalszej okolicy istniały dogodne warunki do rozwoju rolnictwa. W mało urzeźbionym terenie na stosunkowo lekkich, ale żyznych glebach możliwa była uprawa zbóż oraz hodowla na rozległych obszarach łąkowych. W pobliżu znajdowały się, dostarczające budulca, lasy o odpowiednim składzie gatunkowym.

Położenie osady w równoleżnikowym ciągu obniżen strukturalnych stwarzało dogodne warunki komunikacyjne na skalę międzynarodową, między Rusią Kijowską a Polską Piastów. Osadę posadowiono nad Huczwą, rzeką obecnie skanalizowaną, jak już wspomniano. Taki przepływ rzeki, w średniowieczu meandrującej, a więc o wolniejszym nurcie, mógł być wystarczający do transportu wodnego. W ten sposób mogły być dostarczane materiały budowlane, np. kwarcytowe zlepy muszlowe z Pagórów Chełmskich – najpierw Uherką do Bugu, a następnie w górę Bugu i Huczwy. Układ sieci rzecznej umożliwiał transport w kierunku N-S.

Osadnictwu wczesnośredniowiecznemu sprzyjały warunki paleohydrologiczne i paleoklimatyczne. Poziom wód gruntowych był niższy

of the 12th c. All major settlement phases were associated with relatively warm and humid climates (Fig. 2D).

In light of environmental analyses, it can be concluded that the early medieval settlement complex in Czermno (historical Cherven') is located within a basin-like expansion of the Huczwa valley. During the Weichselian glaciation, this area was filled with silts, sandy silts, and sands, predominantly carbonate-rich, accumulated in a floodplain in front of the loess plateau. These deposits were incised by the Huczwa and its tributary, the Sieniocha, during the Holocene. The settlement was situated in a favourable location in terms of topography, defensibility, communication, and transport. The hillfort and its suburbs were placed on isolated elevations of the floodplain terrace, separated by the paleochannels of the Sieniocha within its alluvial fan. This area was adapted for settlement by deepening the paleochannels and raising earthen ramparts for defensive fortifications, as well as levelling the terrain for construction. Both in the immediate vicinity and the wider area, there were favourable conditions for the development of agriculture. In the relatively flat terrain with moderately light but fertile soils, it was possible to cultivate cereals and maintain livestock on extensive meadowlands. Nearby forests with a suitable species composition provided building materials.

The settlement's location along a latitudinal string of structural depressions provided favourable international communication routes between Kievan Rus' and Piast Poland. The settlement was situated on the Huczwa, a river that is now canalised, as already mentioned. Such a flow velocity of the river, which in the Middle Ages had a meandering course with a slower current, would have been sufficient for water transport. This allowed for the delivery of building materials, such as quartzite shell conglomerates from the Chełm Hills, via the Uherka River to the Bug River, and then upstream along the Bug and Huczwa rivers. The river network facilitated transport in the north-south direction.

Early medieval settlement was facilitated by palaeohydrological and palaeoclimatic condi-

od obecnego, na co wskazuje narastający stopniowo pokład torfu. Poziom wód podniesiono prawdopodobnie w celach obronnych podczas funkcjonowania osady.

tions. The groundwater level was lower than at present, as indicated by the gradually accumulating peat layer. The water level was likely raised for defensive purposes during the settlement's operation.

Literatura: / Bibliography:

- Dobrowolski R., Bałaga K., Buczek A., Alexandrowicz W.P., Mazurek M., Hałas S., Piotrowska N., 2016a;** *Multi-proxy evidence of Holocene climate variability in Volhynia Upland (SE Poland) recorded in spring fed fen deposits from the Komarów site*, *The Holocene*, 26(9), 1406-1425.
- Dobrowolski R., Rodzik J., Mroczek P., Zagórski P., Bałaga K., Hajdas I., 2016b;** *The early medieval settlement complex at Czeremno – the environmental conditions = Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Czeremnie – uwarunkowania środowiskowe*, [w:] Florek M., Wołoszyn M. (red.) *The early medieval settlement complex at Czeremno in the light of results from past research (up to 2010) – Material evidence = Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Czeremnie w świetle wyników badań dawnych (do 2010). Studium interdyscyplinarne*, U ŹRÓDEŁ EUROPY ŚRODKOWO - WSCHODNIEJ/FRÜHZEIT OSTMITTEL-EUROPAS 2, Kraków-Leipzig-Rzeszów-Warszawa, vol. 1, 119-140.
- Dobrowolski R., Rodzik J., Mroczek P., Zagórski P., Bałaga K., Wołoszyn M., Dzieńkowski T., Hajdas I., Fedorowicz S., 2018;** *Environmental conditions of settlement in the vicinity of the mediaeval capital of the Cherven Towns (Czeremno site, Hrubieszów Basin, Eastern Poland)*, *Quaternary International*, 493, 258-273.
- Dzieńkowski T., Wołoszyn M., Florkiewicz I., Dobrowolski R., Rodzik J., Krąpiec M., 2020;** *Digging the history. Absolute chronology of the settlement complex at Czeremno-Cherven' (eastern Poland)*. *Research status and perspectives*, *Sprawozdania Archeologiczne*, 72/2, 409-466.
- Jahn A., 1956;** *Wyżyna Lubelska. Rzeźba i czwartorzęd*, *Prace Geograficzne PAN*, 7, Warszawa.
- Kondracki J., 2002;** *Geografia regionalna Polski*, Warszawa.
- Michalczyk Z., Wilgat T., 2008;** *Wody*, [w:] Uziak S., Turski J., (red.) *Środowisko przyrodnicze Lubelszczyzny*, Lublin, 113-209.
- Solon J., Borzyszkowski J., Bidłasik M., Richling A., Badora K., Balon J., Brzezińska-Wójcik T., Chabudziński Ł., Dobrowolski R., Grzegorzczak I., Jodłowski M., Kistowski M., Kot R., Krąż P., Lechnio J., Macias A., Majchrowska A., Malinowska E., Migoń P., Myga-Piątek U., Nita J., Papińska E., Rodzik J., Strzyż M., Terpiłowski S., Ziaja W., 2018;** *Phy-sico-geographical mesoregions of Poland – verification and adjustment of boundaries on the basis of contemporary spatial data*, *Geographia Polonica*, 91, 2, 143-170.

Czeremno-Czerwień. Badania wału grodziska

Czeremno-Cherven'. Research on the hillfort rampart

Tomasz Dzieńkowski, Marcin Wołoszyn

Wczesnośredniowieczne grody zachowane najczęściej w postaci wałów i rowów pozostają najbardziej znaną i interesującą kategorią stanowisk archeologicznych¹. Jednoznacznie identyfikowane są z osadnictwem słowiańskim, a ich występowanie potwierdzono na rozległych obszarach rozciągających się pomiędzy Łabą, górną Wołgą, Dnieprem i Dunajem. Oczywiście grody spotykamy także w wielu innych częściach naszego kontynentu niemniej jednak z Europy Środkowo-Wschodniej znamy ich naprawdę wiele (ich liczbę szacuje się na około 3 tysiące). Na terenie Polski, według najnowszych zestawień *Atlasu grodzisk wczesnośredniowiecznych w Polsce*, udokumentowano ponad 1300 grodzisk datowanych od VII/VIII do XIII w.

Grodziska są niezwykle cennymi zabytkami pod względem badawczym. Pozostają głównym źródłem wiedzy o przeszłości społeczno-kulturowej, ale też historii politycznej, czy gospodarczej i co ważne, osadzonej na osi czasu dzięki precyzyjnym datowaniom dendrochronologicznym drewna pozyskanego z umocnień czy zabudowy. Grodom przypisuje się różne zadania od obronnych, kultowych po handlowe, gospodarcze czy administracyjne, z akcentem na ich funkcję jako ośrodków władzy terytorialnej (grody to miejsca, które rodzą władzę, jak wyraził się Marek Dulnicz), szczególnie czytelną dla okresu wczesnopaństwowego, czyli X-XIII wieku.

W interesującej nas części polsko-ruskiego pogranicza badania nad ośrodkami grodowymi

Early medieval fortified settlements (Polish: grody), most commonly preserved in the form of ramparts and ditches, remain the best-known and intriguing category of archaeological sites¹. They are unequivocally associated with Slavic settlement, and their presence has been confirmed across vast areas stretching between the Elbe, the upper Volga, the Dnieper, and the Danube. Of course, fortified settlements are also found in many other parts of our continent. Nevertheless, very many of these sites are known from Central and Eastern Europe (estimated at around 3,000). In Poland, according to the latest compilations in *Atlas grodzisk wczesnośredniowiecznych w Polsce* (The Atlas of Early Medieval Fortified Settlements in Poland), more than 1,300 such sites have been documented, dating from the 7th/8th to the 13th century.

These fortified settlements are extremely valuable monuments from a research perspective. They remain a primary source of knowledge about the socio-cultural past, as well as political and economic history. Importantly, they are chronologically anchored through precise dendrochronological dating of wood obtained from fortifications or structures. These settlements are attributed with various functions, ranging from defensive and cultic to trade, economic, or administrative roles, with an emphasis on their function as centres of territorial power (fortified settlements are places that generate power, as Marek Dulnicz expressed it). This is particularly evident in the early statehood period, i.e., the 10th-13th centuries.

¹ W literaturze archeologicznej rozróżnia się grody – czyli obiekty funkcjonujące w wiekach średnich (albo w prehistorii jak np. słynny Biskupin) i grodziska a więc ich widoczne pozostałości. Najbardziej ogólna definicja grodu to stwierdzenie, że gród to miejsce „sztucznie w celach obronnych zagrodzone”; por. W. Hensel 1948, s. 16.

¹ In Polish archaeological literature, a distinction is made between gród (plural: grody) – a site that was functional during the medieval period (or prehistory, such as the famous Biskupin) – and grodzisko (plural: grodziska), the visible remains of these sites. The most general definition of a gród is that it is a place “artificially enclosed for defensive purposes”; see W. Hensel 1948, p. 16.

są szczególnie frapujące, ze względu na fakt, iż formowały się w dwóch odrębnych strukturach państwowych – Polski i Rusi. Wieloletnie badania wskazują, iż między X a XIV wiekiem powstała tu znacząca liczba grodów i założeń o różnej funkcji i zmiennej przynależności państwowej.

Zespół grodowy w Czermnie ze względu na lokalizację, wielkość i strukturę osadniczą oraz przede wszystkim konotacje historyczne pozostaje najbardziej znanym wczesnośredniowiecznym założeniem w strefie pogranicza. Na podstawie wzmianek zawartych w *Powieści minionych lat* z historycznym Czerwieciem identyfikowane jest właśnie grodzisko w Czermnie, choć kwestia ta jest wciąż dyskutowana wśród mediewistów od co najmniej dwóch wieków.

Zainteresowanie grodziskiem sięga wczesnego dziewiętnastego wieku kiedy to łąki nad Huczwą i widoczne tam „wały krągłe jak we wszystkich horodyszczach” odwiedził jeden z tworców archeologii słowiańskiej Zorian Dołęga-Chodakowski a właściwie Adam Czarnocki (1784-1825).

W latach 1922-1926 tereny te wizytował Roman Jakimowicz, a pomiędzy 1945 a 1952 Edmund Michałkiewicz – znany regionalista. Charakter epizodyczny miały wykopaliska z 1940 roku na terenie podgrodzi realizowane przez ukraińskiego badacza Lewko Chikalenko. Archeolodzy przystąpili do badań Czermna dopiero w 1952 roku pod kierownictwem Konrada Jażdżewskiego w ramach projektu „milenijnego”. Prace zostały poprzedzone penetracjami powierzchniowymi, w czasie których odkryto ślady osadnictwa, pomostów i wału podłużnego. Skala i powierzchnia osad oszacowana wówczas na kilkaset hektarów według profesora Jażdżewskiego świadczyła, iż „wykryty nareszcie Czerwień zalicza się do tej samej rangi archeologicznej, co Gniezno, Poznań, Gdańsk lub Szczecin”. Choć założono tylko jeden niewielki wykop na majdanie to zarówno miąższość nawarstwień, odkryte obiekty, jak i liczba zabytków w powiązaniu z „przestrzennością” osadnictwa potwierdzały tę tezę (Ryc. 1, 2).

Do badań w Czermnie powrócono w latach

In the region of interest, the Polish-Rus' borderlands, research on fortified centres is particularly fascinating due to the fact that they formed within two distinct state structures – Poland and Rus'. Many years of studies indicate that between the 10th and 14th centuries, a significant number of fortified settlements and establishments with varying functions and shifting state affiliations emerged here.

The fortified complex at Czermno, due to its location, size, and settlement structure, and above all its historical connotations, remains the best-known early medieval establishment in the borderland zone. Based on mentions in the *Tale of Bygone Years*, the hillfort at Czermno is identified with the historical town of Cherven', although this issue has been debated among medievalists for at least two centuries.

Interest in the hillfort dates back to the early 19th century, when the meadows along the Huczwa River and the visible “ramparts, circular as in all horodyszczach” were visited by one of the founders of Slavic archaeology, Zorian Dołęga-Chodakowski, also known as Adam Czarnocki (1784-1825).

Between 1922 and 1926, these areas were visited by Roman Jakimowicz, and between 1945 and 1952, by the well-known regionalist Edmund Michałkiewicz. Excavations conducted in 1940 in the suburbs of the settlement by the Ukrainian researcher Levko Chikalenko were of an episodic nature. Archaeologists began systematic research in Czermno only in 1952, under the leadership of Konrad Jażdżewski, as part of the “Millennium” project. The work was preceded by surface surveys, during which traces of settlement, bridges, and a longitudinal rampart were discovered. The scale and extent of the settlement, estimated at several hundred hectares at the time, led Professor Jażdżewski to assert that the “newly discovered Cherven' ranks archaeologically alongside Gniezno, Poznań, Gdańsk, and Szczecin”. Although only one small trench was excavated in the bailey, the thickness of the stratifications, the uncovered features, and the number of artefacts, in conjunction with the spatial extent of the settlement, confirmed this thesis (Figs. 1, 2).

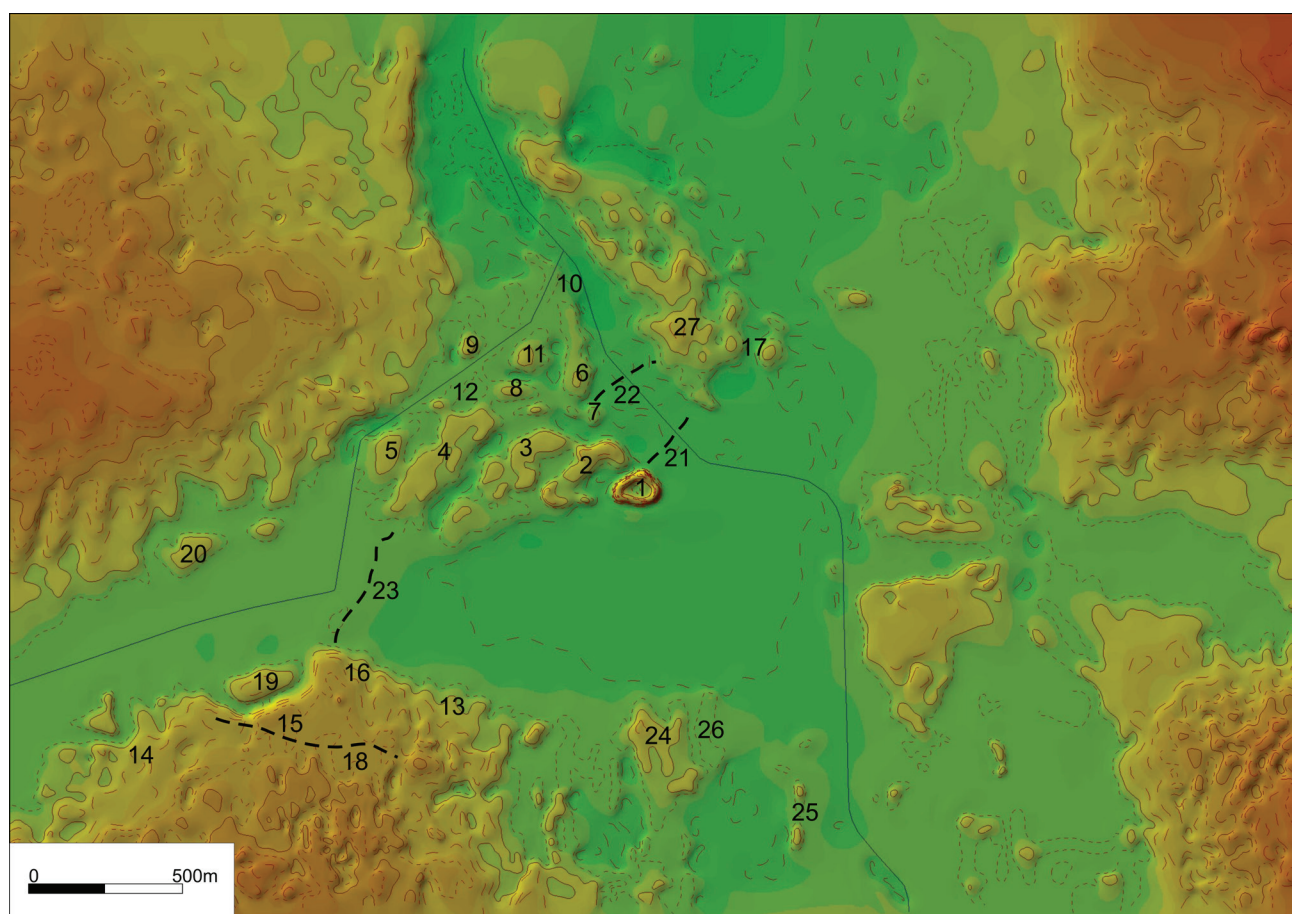
Research in Czermno resumed in the 1970s under the leadership of Jan Gurba, on behalf of

70. XX wieku pod kierunkiem Jana Gurby z ramienia Katedry Archeologii UMCS. Całościowe opracowanie wyników ukazało się drukiem dopiero w 2016 roku. Prace wykopaliskowe prowadzone na grodzisku pomiędzy 1976 a 1979 rokiem skoncentrowano na wale wschodnim i majdanie, a odkrycia dotyczyły zarówno struktury wału, jak i nawarstwień na majdanie, obiektów i grobów szkieletowych. Dopiero w 2014 roku powrócono do badań weryfikacyjnych wału, które Tomasz Dzieńkowski i Marcin Wołoszyn kontynuowali do 2016 roku. W latach 2022 i 2023 przeprowadzono prace wykopaliskowe na stanowisku 66 w Czermnie (wał w lesie) oraz zrealizowano badania fosy zewnętrznej (stan. 1). Drugim etapem badań były dwuletnie wykopaliska wykonane na podgrodzium (stan. 2).

Ostatnie badania dosyć znacząco zmieniły dotychczasowe ustalenia, a dzięki nim wiemy

the Department of Archaeology at Maria Curie-Skłodowska University. The comprehensive publication of the results did not appear until 2016. Excavations conducted in the hillfort between 1976 and 1979 focused on the eastern rampart and the bailey. The discoveries pertained to both the structure of the rampart and the stratifications in the bailey, as well as features and inhumation graves. It was not until 2014 that verification studies of the rampart were resumed, which Tomasz Dzieńkowski and Marcin Wołoszyn continued until 2016. In 2022 and 2023, excavations were conducted at site 66 in Czermnia (the rampart in the forest), and the outer moat was investigated (site 1). The second phase of research included two years of excavations in the nearby suburb (site 2).

These recent investigations have significantly altered previous conclusions, providing us with more knowledge about the early stages of the hillfort, its

Ryc. 1. Model Numeryczny Terenu z naniesionymi stanowiskami archeologicznymi z okresu wczesnego średniowiecza. Nr 1 – grodzisko; 2-3 – podgrodzia; 4-14, 16-20, 24-27 – osady; 15 – wał w lesie; 21-23 – pomosty (opr. P. Zagórski, T. Dzieńkowski).

Fig. 1. Digital Terrain Model with archaeological sites from the early medieval period. No. 1 – hillfort; 2-3 – suburbs; 4-14, 16-20, 24-27 – settlements; 15 – forest rampart; 21-23 – bridges (compiled by P. Zagórski, T. Dzieńkowski).

więcej o początkach grodu, jego umocnieniach i zabudowie oraz organizacji przestrzennej całego zespołu.

Zespół osadniczy w Czermnie to ogromny kompleks osiedli o szacunkowej powierzchni od 40 do nawet 150 ha. Składał się z kilku członów – grodziska i podgrodzi oraz osad i cmentarzysk połączonych ze sobą systemem pomostów umożliwiającymi komunikację na podmokłym terenie. Wieloletnie badania potwierdzają powstanie założenia już w końcu X wieku i ogromny rozwój w XI-XIII wieku. Grodzisko, jak i osady sytuowano na obronnych z natury terasach nadzalewowych rozciągających się w rejonie ujścia Sieniochy do Huczwy.

Gród (stan. 1, „Zamczysko”) miał sercowaty narys dostosowany do kształtu wyniesienia i był otoczony pojedynczym wałem – obecnie dobrze zachowanym do wysokości 4-6 m i szerokości 25-30 m, zamykającym przestrzeń o wymiarach 119 x 155 m i powierzchni około 1,4 ha. Podgrodzie (tzw. bliższe, stan. 2) otoczone wałem i osada z cmentarzyskiem (tzw. podgrodzie dalsze, stan. 3) zajmowały plateau piaszczystych łach położonych na zachód od grodziska. W najbliższym otoczeniu grodziska zlokalizowano co najmniej 9 kilkuhektarowych stanowisk pełniących funkcję zaplecza osadniczego.

Badania wału grodziska rozpoczęto w latach 70. XX wieku. Interpretacja ówczesnych danych wskazywała, iż wał założono na niewielkiej wyspie otoczonej podmokłym terenem, co obligowało do zabezpieczenia konstrukcji przed podmyciem i rozsuwaniem. Konstrukcje drewniane w typie rusztu stwierdzono w najniższych warstwach w części zewnętrznej wału. Układ skrzyniowy słabo czytelny zidentyfikowano w górnej partii wału. Wydzielono w ten sposób 2 fazy wału o niepewnej chronologii (Ryc. 3).

W 1997 roku zrealizowano niezwykle ważne prace w celu poboru próbek do dendrochronologii. Niestety, brak danych o precyzyjnej lokalizacji wykopów oraz stratygrafii skąd pobrano próbki spowodował komplikacje w interpretacji chronologii założenia. Część próbek pobierano wyciągając je bezpośrednio z ziemi. Daty

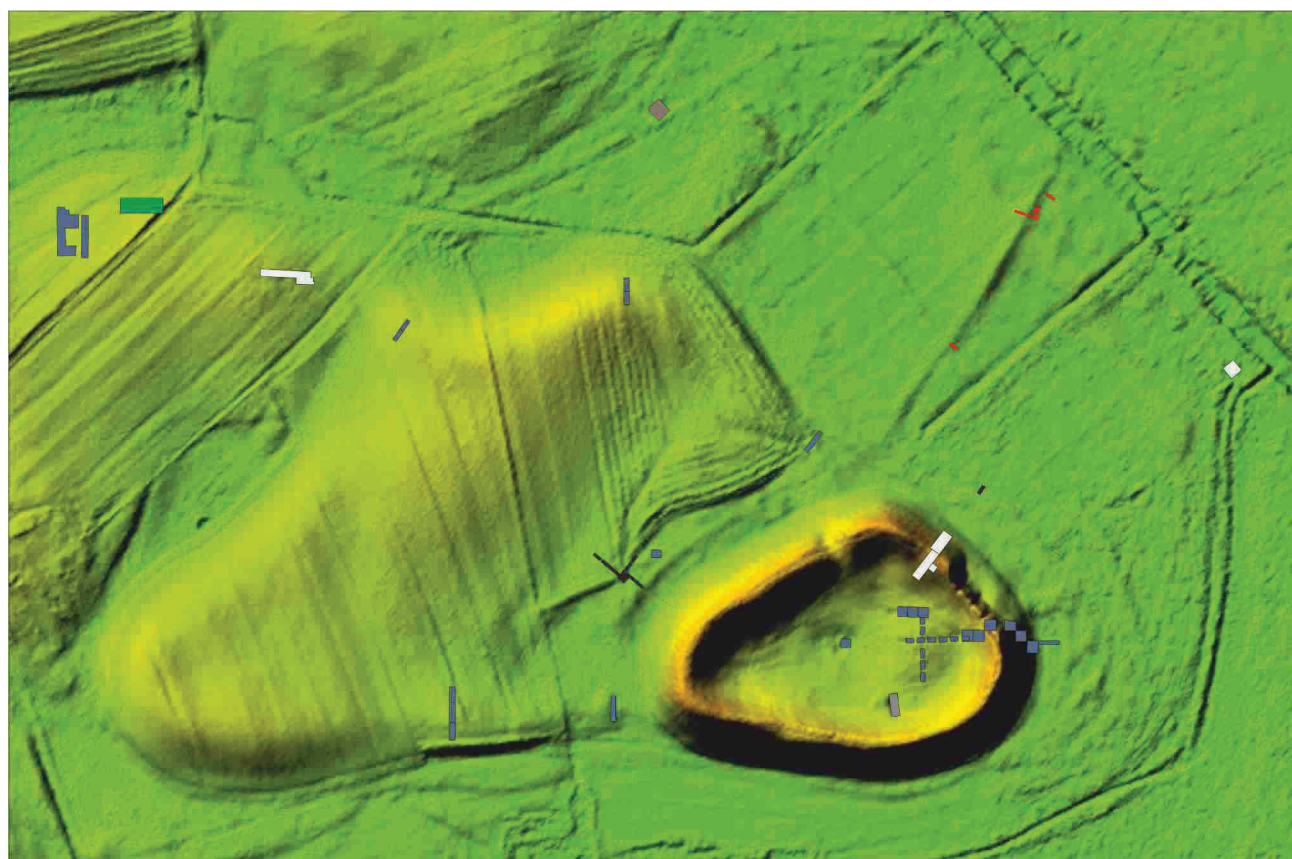
fortyfikacji i struktur, oraz organizację przestrzenną całego kompleksu.

The settlement complex in Czermno is an extensive network of sites covering an estimated area of between 40 and 150 hectares. It comprised several components – a fortified settlement and suburbs, outlying settlements, and cemeteries – connected by a system of bridges that facilitated movement across the marshy terrain. Years of research have confirmed that the establishment was founded as early as the end of the 10th century, with significant development occurring between the 11th and 13th centuries. The hillfort and associated settlements were situated on naturally defensive floodplain terraces located in the area where the Sieniocha River meets the Huczwa River.

The hillfort (site 1, known as “Zamczysko”) had a heart-shaped layout adapted to the shape of the elevated terrain and was surrounded by a single rampart – currently well-preserved up to a height of 4-6 metres and a width of 25-30 metres, enclosing an area measuring 119 by 155 metres, with a total area of approximately 1.4 hectares. The suburb (referred to as the “nearby suburb,” site 2), also enclosed by a rampart, and the associated settlement with a cemetery (referred to as the “outlying suburb,” site 3) occupied the plateau of the sandy ridges to the west of the hillfort. In the immediate vicinity of the hillfort, at least nine additional sites were identified, each covering several hectares and serving a supportive role for the settlement.

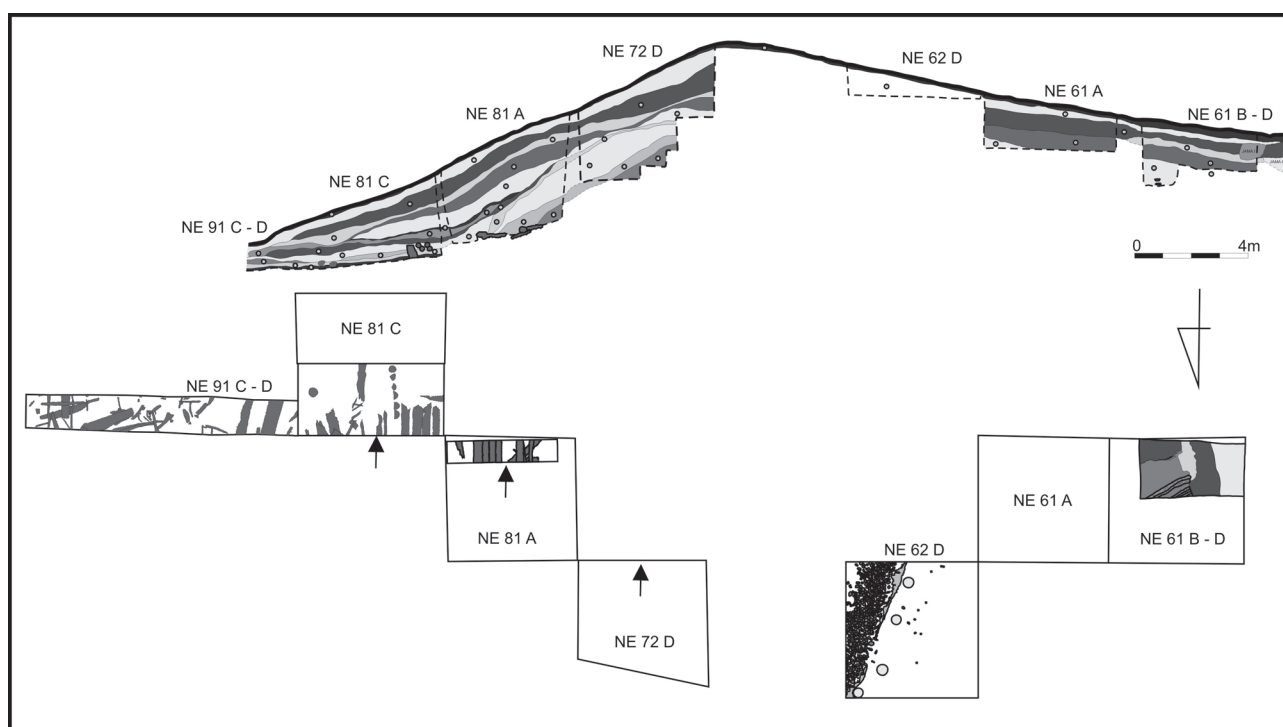
Research on the hillfort rampart began in the 1970s. The interpretation of the data at the time suggested that the rampart was constructed on a small island surrounded by marshland, necessitating measures to secure the structure against erosion and collapse. Wooden grillage structures were identified in the lowest layers of the outer part of the rampart, while a poorly defined box structure was identified in the upper section. This led to the identification of two phases of the rampart, with uncertain chronology (Fig. 3).

In 1997, crucial work was undertaken to collect samples for dendrochronological analysis. Unfortunately, the lack of precise data on the location and stratigraphy of the excavation trenches from which the samples were taken complicated the interpretation of the site's chronology. Some samples were extracted directly from the

Ryc. 2. Zespół osadniczy w Czeremnie. Lokalizacja wykopów badawczych z lat 1952-2023 (1 - 1952, 2 - 1972-1979, 3 - 1985; 4 - 1997, 5 - 2012-2015, 6 - 2013-2016, 7 - 2022-2023 (opr. T. Dzieńkowski).

Fig. 2. Settlement complex in Czeremna. Location of excavation trenches from 1952-2023 (1 - 1952, 2 - 1972-1979, 3 - 1985; 4 - 1997, 5 - 2012-2015, 6 - 2013-2016, 7 - 2022-2023 (compiled by T. Dzieńkowski).

Ryc. 3. Czeremno. Badania wału z lat 70. XX w. - profil i plan. Oprac. T. Dzieńkowski, przerys R. Ratajczak.

Fig. 3. Czeremno. Rampart research from the 1970s - profile and plan. Compiled by T. Dzieńkowski, redrawn by R. Ratajczak.

uzyskano dla 11 próbek z pomostów i 4 z wału grodziska. Jak można odczytać z poniższej tabeli datowanie konstrukcji zidentyfikowanych z wałem grodu odniesiono dopiero do lat 30-50. XI wieku, co wywołało spór w środowisku archeologicznym.

Tabela 1. Wyniki datowań dendrochronologicznych wg A. Urbańskiego 2000.

L.p. No.	Próbka Sample		Liczba słoików Number of rings	Biel Sap- wood	Data I Date I	Data II Date II
1.	Wyk. II D Trench II D	belka, wał beam, rampart	111	-	910-1020?	po 1027? after 1027?
2.	Wyk. II D Trench II D	belka, wał beam, rampart	82	-	962-1043	po 1050? after 1050?
3.	Ar 81 Are 81	belka, wał beam, rampart	85	-	939-1023	po 1030 after 1030
4.	Ar 81, II G Are 81, II G	belka beam	58	-	943-1000	po 1007 after 1007

Kolejną kampanię wykopaliskową rozpoczęto w 2014 roku i kontynuowano przez następne 2 lata. Założono 3 wykopy (1/2014 – 5 x 10 m; 2015 – 4 x 15 m; 2016 – 3 x 3 m), przekopując łącznie powierzchnię 119 m² przy głębokościach od 2,5 do 6 m. Z eksploracji nawarstwień związanych z budową, funkcjonowaniem i zniszczeniem wału pozyskano aż 20 393 zabytki ruchome i pobrano kilkadziesiąt prób do analiz laboratoryjnych, 14C i dendrochronologii. Wał został przebadany na długości 25 m wykopem obejmującym jego koronę i fragment zbocza zewnętrznego oraz stok wewnętrzny i styk z nawarstwieniami majdanu. W ciągu 3 lat badań rozpoznano około 60% wału, jednak do uzyskania pełnego przekroju umocnień niezbędne są dalsze prace w części wschodniej (Ryc. 4, 5).

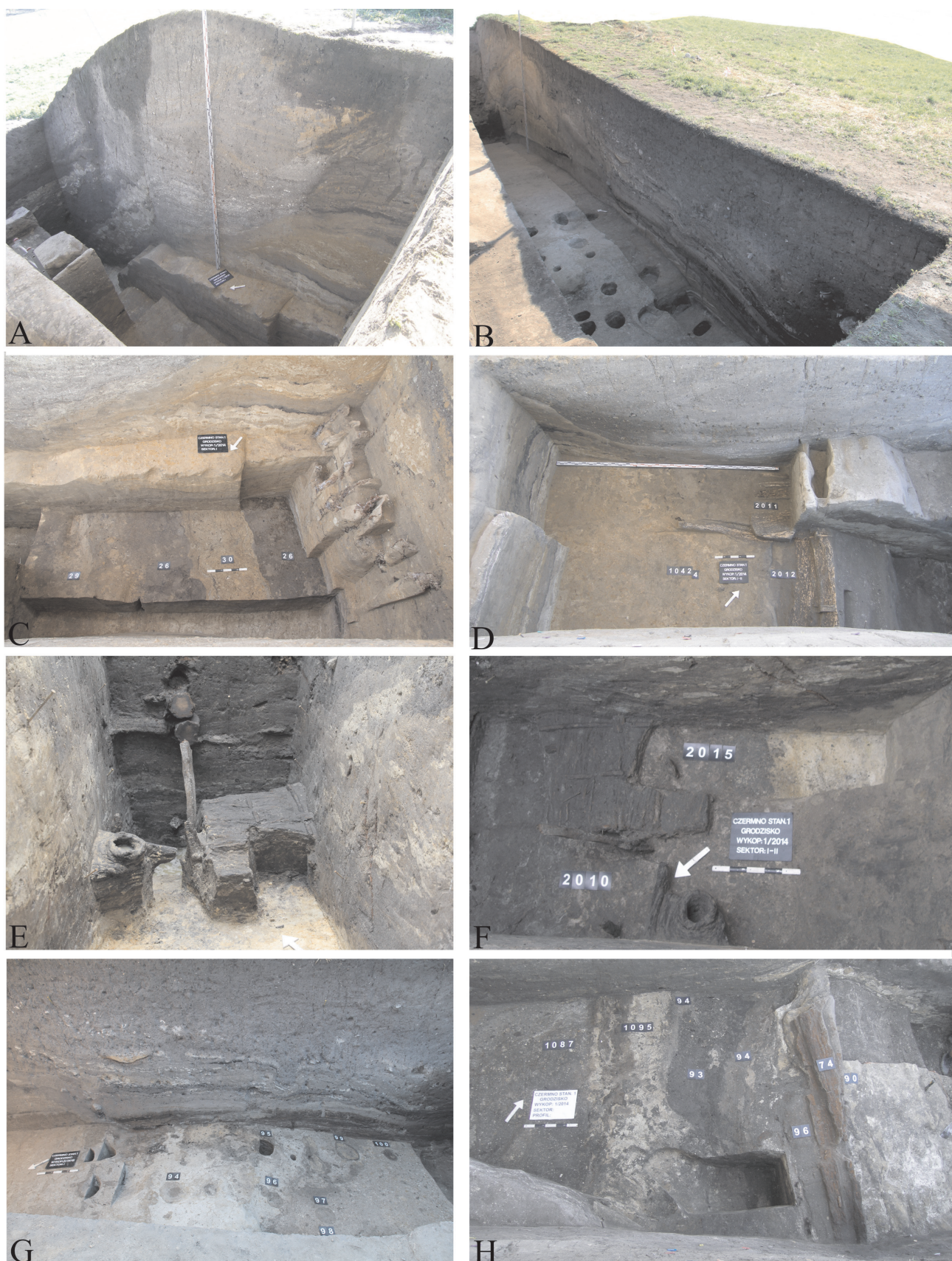
Wyniki dotychczasowych badań, chociaż niepełne zakresowo, pozwalają sformułować pierwsze tezy na temat budowy i stratygrafii oraz wstępnej chronologii wału. Rozpoznana część wału wskazuje na jego 3 etapy powstawania. Część centralną, dotąd nie badaną, stano-

ground. Dates were obtained for eleven samples from the bridges and four from the hillfort rampart. As shown in the table below, the dating of the structures identified as the rampart was placed as late as in the years 1030-1050 AD, which sparked controversy within the archaeological community.

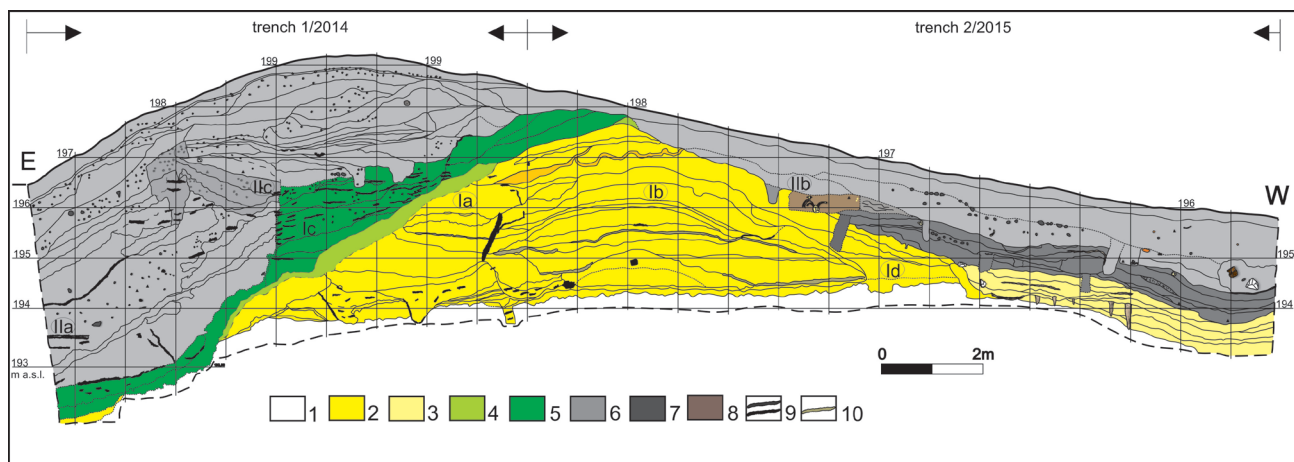
Table 1. Results of dendrochronological dating according to A. Urbański 2000.

Another excavation campaign began in 2014 and continued for the following two years. Three trenches were established (1/2014 – 5 x 10 m; 2015 – 4 x 15 m; 2016 – 3 x 3 m), covering a total area of 119 square metres, with depths ranging from 2.5 to 6 metres. From the exploration of layers associated with the construction, operation, and destruction of the rampart, as many as 20,393 finds were recovered, and several dozen samples were collected for laboratory analysis, including radiocarbon (14C) dating and dendrochronology. The rampart was investigated over a length of 25 metres, with the trench encompassing its crown, a section of the outer slope, the inner slope, and the interface with the layers of the bailey. Over the course of three years of research, approximately 60% of the rampart was studied; however, further work is required in the eastern section to obtain a complete cross-section of the fortifications (Figs. 4, 5).

Although the results of the research so far are not comprehensive, they allow for the formulation of first hypotheses regarding the construction, stratigraphy, and preliminary chronology of the

Ryc. 4. Czeremno. Badania wału z lat 2014-2016 (fot. T. Dzieńkowski).
Fig. 4. Czeremno. Rampart research from 2014-2016 (photo by T. Dzieńkowski).

Ryc. 5. Profil wału odsłonięty podczas badań 2014-2016. Etapy budowy wału – Ia-Id, Ila-Iic (opr. T. Dzieńkowski, przerzyś R. Ratajczak).

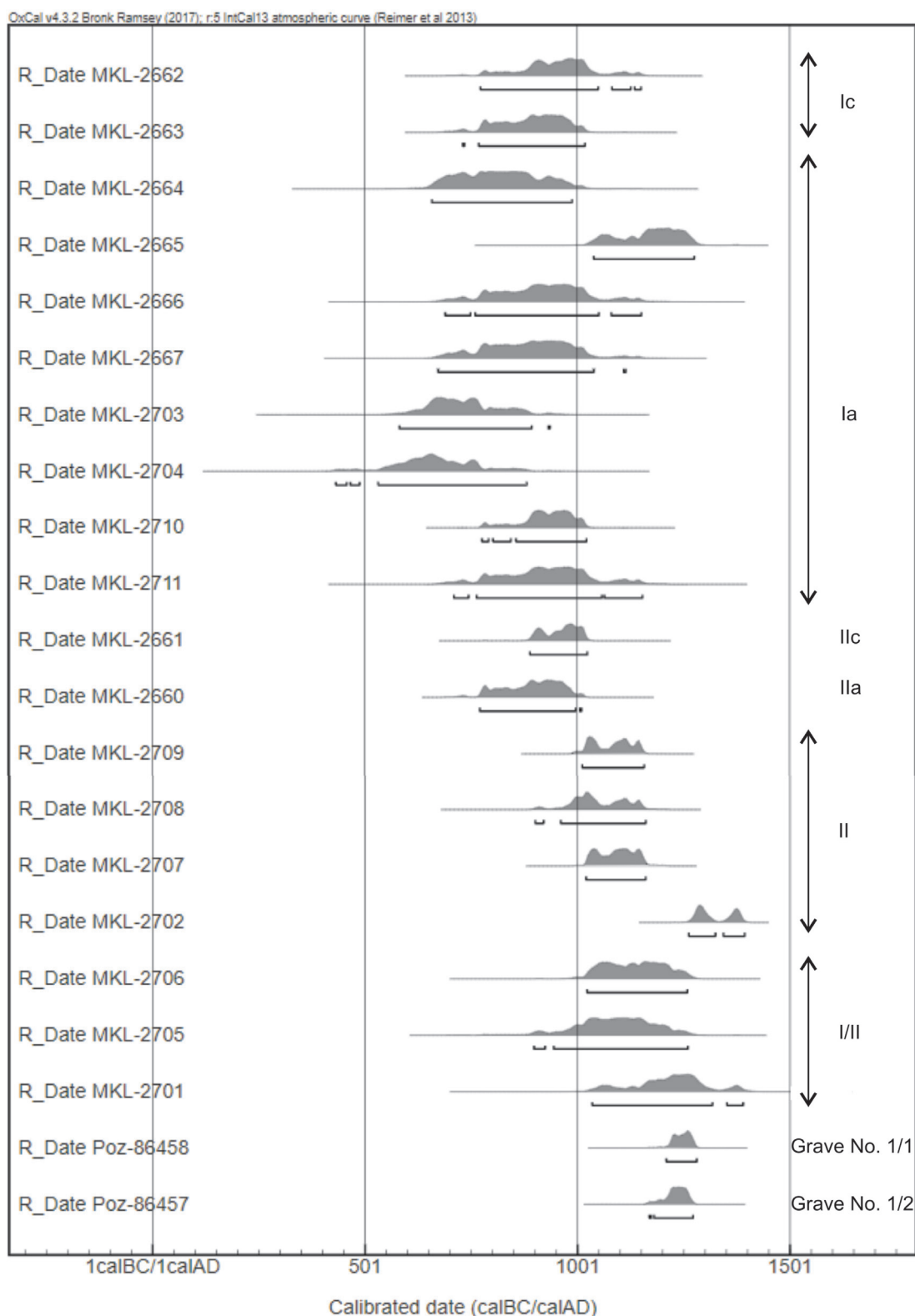
Fig. 5. Profile of the rampart exposed during 2014-2016 research. Stages of rampart construction – Ia-Id, Ila-Iic (compiled by T. Dzieńkowski, redrawn by R. Ratajczak).

wił nasyp ziemny zabezpieczony konstrukcjami drewnianymi (kołkami i plecionką) przed rozsunięciem. Został usypany z jednolitego materiału – mułku piaszczystego z wkładkami torfu na wyrównanym (ściętym) podłożu calcowym „ograniczonym” z obu stron niewielkimi rowami-fosami. Powstało w ten sposób małe wyniesienie, na którym wybudowano umocnienia. Najpewniej po krótkiej (?) przerwie podjęto budowę ścian. Były to belki konstrukcyjne, które „wcisniano” w nasyp centralny, a następnie pomiędzy nimi układano wzdłużnie deski obsypując ziemią i ubijając całość. Konstrukcja była zakończona od zewnątrz pionową ścianą, która pozostała w postaci sprasowanego drewna. Na styku wału i majdanu uchwycono negatywy dużych słupów i relikty plecionki, które mogły pełnić funkcję ściany wewnętrznej lub zabudowy, czy infrastruktury komunikacyjnej przykrywającej rów. Przy rowie zewnętrznym (od E) odsłonięto konstrukcję pomostu (?) oraz korzeń drzewa ściętego po 973 r. Elementy te wraz z nasypem centralnym drewniano-ziemnym stanowiły najstarszą część wału. Do jego rozbudowy na zewnątrz przystąpiono w nieodległym czasie budując nasyp i konstrukcję, której odkryto jedynie niewielki fragment. Do pełnego rozpoznania tej struktury potrzebne są dalsze badania. Przykrywający ją nasyp dostawiono do istniejącej ściany i po wyrównaniu poziomów rozpoczęto budowę przedpiersia. Odsłonięto relikty belek zalegających jedna

rampart. The investigated portion of the rampart indicates three stages of development. The central part, which has not yet been studied, consisted of an earthen embankment secured against spreading by wooden structures (stakes and wattle). It was built from homogeneous material – sandy silt with peat inclusions – on a levelled (cut) chalk substrate, “bounded” on both sides by small ditches. This created a slight elevation on which the fortifications were constructed. After a brief (?) hiatus, the construction of the walls commenced. These were structural beams that were “pressed” into the central embankment, and planks were then laid longitudinally between them, with the entire structure then covered with earth and compacted. The external part of the structure was completed with a vertical wall, which has survived as compressed wood. At the junction of the rampart and bailey, large post holes and remnants of wattle were identified, which may have served as an inner wall or structure, or as part of the transport infrastructure covering the ditch. Near the outer ditch (to the east), a bridge (?) structure and the root of a tree felled after AD 973 were uncovered. These elements, along with the central wooden-earth embankment, constituted the oldest part of the rampart. Expansion of the rampart outward was undertaken shortly afterward, involving the construction of an embankment and a structure of which only a small fragment was discovered. Further research is necessary for a full understanding of this structure. The embankment covering it was ad-

nad drugą wzdłuż linii wału. Stanowiły one zewnętrzną, pionową ścianę „nowego” wału. Trudno powiedzieć czy były to relikty skrzyni czy konstrukcji łączonej/kombinowanej. Datowanie 14C wskazuje, iż przebudowa zakończy-

ded to the existing wall, and once the levels were evened, construction of the parapet began. Remnants of beams lying one above the other along the line of the rampart were uncovered, forming the external, vertical wall of the “new” rampart.

Ryc. 6. Zestawienie datowań C14 dla konstrukcji wału (opr. T. Dzieńkowski).

Fig. 6. Compilation of radiocarbon dating for rampart structures (compiled by T. Dzieńkowski).

ła się najpóźniej w 1011 roku (Ryc. 6). Pozyskane daty – najstarsza po 973 (pień) i najmłodsza z konstrukcji przedpiersia (772–1011 AD, co sygnalizuje, iż budowa trwała najpóźniej do około 1011 roku), wskazują iż proces budowy i przebudowy wału miał miejsce w końcu wieku X i początkach XI. Niemożliwe jest, aby trwał przez 40 lat, więc zapewne pierwszy etap miał miejsce w latach 80. X wieku, drugi zaś w 1 dekadzie XI wieku. W obu fazach mamy bowiem do czynienia ze zbliżoną techniką budowy – nasypu wzmocnionego konstrukcjami stabilizującymi, na którym wzniesiono drewniane przedpiersie. Nie można zupełnie wykluczyć tezy, iż byłaby to 3-etapowa budowa wału wznoszonego po okresowej przerwie – zmianie koncepcji. Jest to mniej prawdopodobne, ale bez rozpoznania konstrukcji zewnętrznej i jej relacji z nasypem musimy brać również pod uwagę takie rozwiązanie, tym bardziej, że etapy następowały po sobie w dosyć krótkich odstępach czasowych. Nie zmieni to jednak faktu X-wiecznego datowania początków budowy, bowiem zarówno drewno odpadowe, jak i z konstrukcji wewnętrznej wału zostało ścięte w latach 70–80. X wieku. Z kolei belka z najwyższego poziomu ma datowanie 1001 AD i to ona dla zewnętrznej części wału wyznacza moment budowy (o ile nie pochodziła z naprawy). Pozyskane w 1997 roku belki z datowaniami od 1007 do 1050 AD odkryto przy zewnętrznej konstrukcji – jeśli pochodziły z wału to wskazują najpewniej na okres napraw. Badania wału w Czermnie to niemal tak samo duże przedsięwzięcie jak jego budowa – niezbędne jest jednak jego całościowe przekopanie i uzyskanie pełnych danych, aby jednoznacznie określić fazy i etapy budowlane. Wykopaliska zostały zaplanowane w 2024 roku² i powinny przynieść w miarę jednoznaczne i precyzyjne pod względem chronologicznym ustalenia.

2 Prace te wykonywane są w ramach realizacji projektu *Początki sąsiedztwa. Chronologia absolutna zespołu osadniczego w Czermnie-Czerwieńiu i formowanie się pogranicza polsko-ruskiego w X–XIII wieku* (DEC-2021/43/B/HS3/02545; kierownik projektu Marcin Wołoszyn).

It is difficult to determine whether these were remnants of a box structure or a combined construction. Radiocarbon dating indicates that the reconstruction was completed no later than AD 1011 (Fig. 6).

The obtained dates – the earliest post-973 (stump) and the latest from the parapet construction (AD 772–1011, indicating that construction likely continued until around AD 1011 at the latest) – suggest that the process of building and reconstructing the rampart took place in the late 10th and early 11th centuries. It is improbable that this process lasted 40 years, so it is likely that the first stage occurred in the 980s, with the second in the first decade of the 11th century. In both phases, a similar construction technique was employed: an embankment reinforced with stabilising structures, upon which a wooden parapet was erected. It cannot be entirely ruled out that the rampart was built in three stages, with a hiatus involving a change in design. This is less likely, but without fully understanding the external structure and its relation to the embankment, such a scenario must also be considered, especially since the stages followed one another at relatively short intervals. However, this does not change the fact that the initial structure dates to the 10th century, as both the waste wood and the timber from the outer part of the rampart were felled in the 970s–980s. Additionally, a beam from the uppermost level is dated to AD 1001, marking the construction moment for the outer part of the rampart (unless it was part of a repair). The beams obtained in 1997, with dates ranging from AD 1007 to 1050, were discovered near the outer structure – if they originated from the rampart, they likely indicate a period of repairs.

The investigation of the rampart in Czermno is an undertaking nearly as major as its construction – complete excavation is, however, necessary to obtain comprehensive data to definitively determine the phases and construction stages. Excavations are planned for 2024² and are expected to yield relatively definitive and chronologically precise findings.

2 This work is being carried out as part of the project *The Dawning of Neighbourhoods. Absolute chronology of the settlement complex at Czermno-Cherven' and the emergence of the Polish-Rus' borderland, 10th–13th century* (DEC-2021/43/B/HS3/02545; principal investigator: Marcin Wołoszyn).

Literatura: / Bibliography:

- Banasiewicz-Szykuła E. (red.)**, 2018; *Grody z okresu plemiennego na Lubelszczyźnie*, Skarby z Przeszości, 19, Lublin.
- Banasiewicz-Szykuła E. (red.)**, 2019; *Grody Lubelszczyzny od XI do XIV w.*, Skarby z Przeszości, 20, Lublin.
- Christie N., Herold H. (red.)**, 2016; *Fortified Settlements in Early Medieval Europe. Defended Communities of the 8th–10th Centuries*, Oxford.
- Chrzan K., Czapla K., Moździoch S. (red.)**, 2014; *Funkcje grodów w państwach wczesnośredniowiecznej Europy Środkowej. Społeczeństwo, gospodarka, ideologia*, Wrocław-Głógów.
- Dąbrowski F.**, 2018; *Grody jako instytucje władzy w monarchii wczesnopiastowskiej (w źródłach pisanych)*, *Historia Slavorum Occidentis*, 2 (17), 122-158. DOI: 10.15804/hso180206.
- Dobrowolski R., Rodzik J., Mroczek P., Zagórski P., Bałaga K., Wołoszyn M., Dzieńkowski T., Hajdas I., Fedorowicz S.**, 2018; *Environmental conditions of settlement in the vicinity of the mediaeval capital of the Cherven Towns (Czermno site, Hrubieszów Basin, Eastern Poland)*, *Quaternary International*, 493, 258-271.
- Dulnicz M.**, 2000; *Miejsca, które rodzą władzę (najstarsze grody słowiańskie na wschód od Wisły)*, [w:] Moździoch S. (red.), *Człowiek, sacrum, środowisko*, Spotkania Bytomskie, 4, Wrocław, 85-98.
- Dzieńkowski T., Sadowski S.**, 2016; *Surface surveys within the area of the settlement complex in Czermno = Badania powierzchniowe na obszarze zespołu osadniczego w Czermnie*, [w:] Florek M., Wołoszyn M. (red.), *The early medieval settlement complex at Czermno in the light of results from past research (-2010). An interdisciplinary perspective = Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Czermnie w świetle wyników badań dawnych (do 2010). Studium interdyscyplinarne*, U ŹRÓDEŁ EUROPY ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ/FRÜHZEIT OSTMITTELEUROPAS 2, Kraków-Leipzig-Rzeszów-Warszawa, I, 85-118.
- Dzieńkowski T., Wołoszyn M.**, 2018; *Grody „plemienne” (VIII-X w.) i z okresu przełomu X/XI wieku ze wschodniej Lubelszczyzny*, [w:] Banasiewicz-Szykuła E. (red.), *Grody z okresu plemiennego na Lubelszczyźnie*, Skarby z Przeszości, 19, Lublin, 175-236.
- Dzieńkowski T., Wołoszyn M., Florkiewicz I., Dobrowolski R., Rodzik J., Krąpiec M.**, 2020; *Digging the history. Absolute chronology of the settlement complex at Czermno-Cherven' (eastern Poland). Research status and perspectives*, *Sprawozdania Archeologiczne*, 72/2, 409-466.
- Florek M.**, 2016; *The results of archaeological research made 1972-1997 within the hillfort complex at Czermno = Wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych w latach 1972-1997 na terenie zespołu grodowego w Czermnie*, [w:] Florek M., Wołoszyn M. (red.), *The early medieval settlement complex at Czermno in the light of results from past research (-2010). An interdisciplinary perspective = Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Czermnie w świetle wyników badań dawnych (do 2010). Studium interdyscyplinarne*, U ŹRÓDEŁ EUROPY ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ/FRÜHZEIT OSTMITTELEUROPAS 2, Kraków-Leipzig-Rzeszów-Warszawa, I, 275-328.
- Florek M., Wołoszyn M. (red.)**, 2016; *The early medieval settlement complex at Czermno in the light of results from past research (-2010). An interdisciplinary perspective = Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Czermnie w świetle wyników badań dawnych (do 2010). Studium interdyscyplinarne*, U ŹRÓDEŁ EUROPY ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ/FRÜHZEIT OSTMITTELEUROPAS 2, Kraków-Leipzig-Rzeszów-Warszawa, I, II.
- Florkiewicz I., Urbański A.**, 2016; *Czermno, site IIG. Wooden structures discovered in 1985 = Czermno, stanowisko IIG. Konstrukcje drewniane odkryte w 1985 r.*, [w:] Florek M., Wołoszyn M. (red.), *The early medieval settlement complex at Czermno in the light of results from past research (-2010). An interdisciplinary perspective = Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Czermnie w świetle wyników badań dawnych (do 2010).*

- Studium interdyscyplinarne, U ŹRÓDEŁ EUROPY ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ/FRÜHZEIT OSTMITTELEUROPAS 2, Kraków-Leipzig-Rzeszów-Warszawa, I, 385–419.
- Florkiewicz I., Sikora P.**, 2016; *Remarks on the excavation conducted in Czermno in 1952 = Uwagi na temat badań wykopaliskowych w Czermnie w 1952 r.*, [w:] Florek M., Wołoszyn M. (red.), *The early medieval settlement complex at Czermno in the light of results from past research (-2010). An interdisciplinary perspective = Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Czermnie w świetle wyników badań dawnych (do 2010). Studium interdyscyplinarne, U ŹRÓDEŁ EUROPY ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ/FRÜHZEIT OSTMITTELEUROPAS 2*, Kraków-Leipzig-Rzeszów-Warszawa, I, 219-240.
- Hensel W.**, 1948, *Wstęp do studiów nad osadnictwem Wielkopolski wczesnohistorycznej*, Biblioteka prehistoryczna 5, Poznań.
- Janeczek A.**, 1993; *System grodowo-terytorialny Rusi halickiej w źródłach późnego średniowiecza*, [w:] Moździoch S. (red.), *Lokalne ośrodki władzy państwowej w XI-XII wieku w Europie Środkowo-Wschodniej*, Spotkania Bytomskie, 1, Wrocław, 143-158.
- Janeczek A.**, 2017; *Territorial structures of the Region on Upper Bug River in the High and Late Middle Ages = Organizacja terytorialna zachodnich ziem Rusi pomiędzy pełnym i późnym średniowieczem*, [w:] Wołoszyn M. (red.), *From Cherven' Towns to Curzon Line: the lands on the Middle Bug during the Middle Ages and the historiographic perspective on the formation of Poland's eastern border, 18th-21st cc. = Od Grodów Czerwieńskich do linii Curzona. Dzieje środkowego Pobuża w wiekach średnich oraz postrzeganie formowania się wschodniej granicy Polski w historiografii XVIII–XXI w.* U ŹRÓDEŁ EUROPY ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ/FRÜHZEIT OSTMITTELEUROPAS 3.1, Kraków-Leipzig-Rzeszów-Warszawa, I, 107-157.
- Jasienica P.**, 2009; *Nad Huczwą i Bugiem*, [w:] *Archeologia na wyrwyki, wstęp* Z. Bukowski, Warszawa.
- Jusupović A.**, 2017; „Cherven' y yny hrady or „hrady Cherven'skiya”? *History of the domain of Cherven' in the written record (9th-13th cc.) = „Червень и иные грады” czy też „гроды Червеньскыя”?* *Dzieje ziemi czerwieńskiej w źródłach pisanych X-XIII wieku*, [w:] Wołoszyn M. (red.), *From Cherven' Towns to Curzon Line: the lands on the Middle Bug during the Middle Ages and the historiographic perspective on the formation of Poland's eastern border, 18th-21st cc. = Od Grodów Czerwieńskich do linii Curzona. Dzieje środkowego Pobuża w wiekach średnich oraz postrzeganie formowania się wschodniej granicy Polski w historiografii XVIII–XXI w.* U ŹRÓDEŁ EUROPY ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ/FRÜHZEIT OSTMITTELEUROPAS 3.1, Kraków-Leipzig-Rzeszów-Warszawa, I, 31-105.
- Kara M.**, 2009; *Najstarsze państwo Piastów – rezultat przełomu czy kontynuacji? Studium archeologiczne*, Poznań.
- Kowalczyk E.**, 2000; *Momenty geograficzne państwa Bolesława Chrobrego. Na styku historii i archeologii*, *Kwartalnik Historyczny*, 57, 41-76.
- Kuza A. V.**, 1996; *Drevnerusskie gorodishcha X-XIII vv, Svod arkheologicheskikh pamyatnikov*, Moskva.
- Lalik T.**, 2006; *Organizacja grodowo-prowincjonalna w Polsce XI i początków XII wieku*, [w:] *Studia średniowieczne*, wybrał i opatrzył posłowiem S. Trawkowski, Warszawa, 381-416.
- Musin A., Wołoszyn M.**, 2017; *The birth of a myth: the first indentification of Cherven' and description of the hillfort at Czermno and its hinterland in 19th century accounts = Narodziny mitu: pierwsza identyfikacja grodu Czerwień, opis grodziska w Czermnie i jego zaplecza w relacjach z XIX wieku*, [w:] Wołoszyn M. (red.), *From Cherven' Towns to Curzon Line. The lands on the Middle Bug during the Middle Ages and the historiographic perspective on the formation of Poland's eastern border, 18th-21st cc. = Od Grodów Czerwieńskich do linii Curzona. Dzieje środkowego Pobuża w wiekach średnich oraz postrzeganie formowania się wschodniej granicy Polski w historiografii XVIII–XXI w.* U ŹRÓDEŁ EUROPY ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ/FRÜHZEIT OSTMITTELEUROPAS 3.1, Kraków-Leipzig-Rzeszów-Warszawa, I, 385-430.
- Poleski J.**, 2004; *Wczesnośredniowieczne grody w dorzeczu Dunajca*, Kraków.

- Poleski J.**, 2013; *Małopolska w VI-X wieku. Studium archeologiczne*, Kraków.
- Poppe A.**, 1964; *Grody Czerwieńskie*, [w:] Słownik Starożytności Słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII, II, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 168.
- Rappoport P. A.**, 1967; *Voennoe zodchestvo zapadnorusskikh zemel' X-XIV vv.* (=Materialy i issledovaniya po arkheologii SSSR, 140), Moskva-Leningrad.
- Reder J., Demczuk P.**, 2019; *Krajobrazy średniowiecznej Lubelszczyzny*, [w:] Banasiewicz-Szykuła E. (red.), *Grody Lubelszczyzny od XI do XIV w.*, *Skarby z Przeszłości*, 20, Lublin, 5-34.
- Tkalčec T., Ivančan T. S., Krzmar S., Belaj J. (red.)**, 2019; *Fortifications, defence systems, structures and features in the past*. Proceedings of the 4th International Scientific Conference on Mediaeval Archaeology of the Institute of Archaeology, Zbornik Instituta za arheologiju /Serta Instituti Archaeologici, vol. 13, Zagreb.
- Urbańczyk P.**, 2008; *Trudne początki Polski*, Wrocław.
- Urbański A.**, 2000; *Nowe datowanie grodziska w Czermnie nad Huczwą*, [w:] Buko A., Świechowski Z. (red.), *Osadnictwo i architektura ziem polskich w dobie Zjazdu Gnieźnieńskiego*, Warszawa, 239-243.
- Wąsowicz T.**, 1961; *Uwagi w sprawie osadnictwa wczesnośredniowiecznego na Lubelszczyźnie*, *Archeologia Polski*, 6, 2, 203-253.
- Wołoszyn M.**, 2013; *Grody Czerwieńskie i problem wschodniej granicy monarchii pierwszych Piastów. Stan i perspektywy badań*, [w:] *Studia nad dawną Polską*, Gniezno, 85-116.
- Wołoszyn M.**, 2021; rec. Christie N., Hajnalka H. (eds), *Fortified Settlements in Early Medieval Europe. Defended Communities of the 8th-10th Centuries*, Oxford 2016, *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 49 (2021), 278-290.
- Wołoszyn M. (red.)**, 2017; *From Cherven' Towns to Curzon Line: the lands on the Middle Bug during the Middle Ages and the historiographic perspective on the formation of Poland's eastern border, 18th-21st cc.* = *Od Grodów Czerwieńskich do linii Curzona. Dzieje środkowego Pobuża w wiekach średnich oraz postrzeganie formowania się wschodniej granicy Polski w historiografii XVIII-XXI w.*, U ŹRÓDEŁ EUROPY ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ/FRÜHZEIT OSTMITTELEUROPAS 3), Kraków-Leipzig-Rzeszów-Warszawa, I-II.
- Wołoszyn M. (red.)**, 2018; *The early medieval settlement complex at Gródek upon the Bug River in the light of results from past research (1952-1955). Material evidence = Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Gródku nad Bugiem w świetle wyników badań dawnych (1952-1955). Podstawy źródłowe*, U ŹRÓDEŁ EUROPY ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ/FRÜHZEIT OSTMITTELEUROPAS 4, Kraków-Leipzig-Rzeszów-Warszawa.
- Wołoszyn M., Florkiewicz I., Krąpiec M., Nosek E. M., Stepiński J., Lityńska-Zajac M.**, 2016; *Czermno, Site No. 70. From the 2014 Rescue Excavation on the Huczwa River Bank*, [w:] Popielska-Grzybowska J., Iwaszczuk J., Józefów-Czerwińska B. (red.), *Meetings at the borders. Studies dedicated to Professor Władysław Duczko*, *Acta Archaeologica Pul-tuskiensia* 5, Pułtusk, 239-250.

Źródła internetowe / Internet sources

Atlas grodzisk wczesnośredniowiecznych w Polsce www.atlasgrodzisk.pl/mapa
Dostęp 1.07.2020 r.

Miniaturowe toporki z Czeramna

Miniature axes from Czermano

Jolanta Bagińska, Barbara Chudzińska

Toporki miniaturowe to grupa zabytków budząca spore kontrowersje, zwłaszcza odnośnie ich przeznaczenia. Występują przede wszystkim na terenie Europy Wschodniej (spośród ponad 160 znanych egzemplarzy większość znaleziono na ziemiach przynależnych do Rusi Kijowskiej), ale także w Europie Północnej i Środkowej. Z Polski znamy ich ponad 20 i aż 5 odkryto na terenie zespołu grodowego w Czermanie, który we wczesnym średniowieczu i politycznie, i kulturowo należał do Rusi.

Znaleziska miniaturowych toporków z Czeramna:

1. Fragment toporka wykonany z brązu w technice odlewu - zachowana osada i fragment szyjki. Osada ze słabo wyodrębnionymi wąsami i kapturkiem. Nr inw. MT/1758/2/A (Ryc. 2).

Wymiary: długość zachowana - 22 mm, najmniejsza wysokość szyjki - mm, szerokość osady - 10 mm, wysokość osady - 12 mm, światło osady - 6 mm.

2. Toporek z brodą zakończoną półkolistym występem i wąskim, niemal prostym ostrzem, wykonany z brązu w technice odlewu. Na szyjce widoczne dwa poprzeczne żeberka. Osada ze słabo wyodrębnionymi wąsami i kapturkiem. Zdobiony dwustronnie odciskami równoległych kresek z jednej strony wzdłuż trzech krawędzi, z drugiej wzdłuż dwóch. Nr inw. MT/1894/1/A (Ryc. 1).

Wymiary: długość całkowita - 42 mm, wysokość ostrza - 21 mm, najmniejsza wysokość szyjki - 5 mm, szerokość osady - 10 mm, wysokość osady - 12 mm, światło osady - 6 mm.

3. Toporek z brodą zakończoną półkolistym występem i prostym ostrzem, w środkowej części ostrza kolisty otworek, wykonany z brązu w technice odlewu. Na szyjce poprzeczne

Miniature axes are a group of artefacts that provoke considerable debate, particularly regarding their purpose. They are found primarily in Eastern Europe (of the over 160 known specimens, most have been discovered in lands belonging to Kievan Rus'), but also in Northern and Central Europe. In Poland, over 20 have been found, with as many as five discovered within the hillfort complex in Czermano, which in the early Middle Ages belonged both politically and culturally to Rus'.

Miniature axes found in Czermano:

1. A fragment of an axehead made of bronze using casting techniques - the eye and a fragment of the neck are preserved. The eye has poorly defined lugs and a cap. Inv. no. MT/1758/2/A (Fig. 2).

Dimensions: preserved length - 22 mm, minimum neck height - 5 mm, eye width - 10 mm, eye height - 12 mm, eye opening - 6 mm.

2. An axehead with a beard ending in a semicircular projection and a narrow, almost straight blade, made of bronze using casting techniques. Two transverse ribs are visible on the neck. The eye has poorly defined lugs and a cap. Decorated on both sides with impressions of parallel lines along three edges on one side, and along two edges on the other. Inv. no. MT/1894/1/A (Fig. 1).

Dimensions: total length - 42 mm, blade height - 21 mm, minimum neck height - 5 mm, eye width - 10 mm, eye height - 12 mm, eye opening - 6 mm.

3. An axehead with a beard ending in a semicircular projection and a straight blade, with a small circular hole in the middle of the blade, made of bronze using casting techniques.

Ryc. 1. Toporek miniaturowy MT/1894/1/A.
Fig. 1. Miniature axe MT/1894/1/A.

żeberka. Osada ze słabo wyodrębnionymi wąsami i kapturkiem. Zdobiony jednostronnie liniami rytymi wzdłuż trzech krawędzi. Wzdłuż ostrza do prostej linii rytej przylegają słabo widoczne ryte trójkąty, tworzące linię zygzakowatą. Przestrzeń między dwiema pozostałymi liniami rytymi wypełnia rząd wypukłych, kolistych punktów. U zbiegu linii rytych przy szyjce ornament złożony z nieregularnie rozmieszczonych, kolistych, słabo widocznych zagłębień wybitych puncą (?). Nr inw. MT/1951/4/A (Ryc. 2).

Wymiary: długość całkowita - 53,9 mm, wysokość ostrza - 39,4 mm, najmniejsza wysokość szyjki - 6,9 mm, szerokość osady - 14,0 mm, wysokość osady - 23,2 mm, światło osady - 9,4 mm.

4. Fragment toporka wykonany z brązu

Transverse ribs on the neck. The eye has poorly defined lugs and a cap. Decorated on one side with engraved lines along three edges. Along the blade, faintly visible engraved triangles forming a zigzag line are adjacent to the straight engraved line. The space between the other two engraved lines is filled with a row of raised circular dots. At the junction of the engraved lines at the neck, there is an ornament composed of irregularly spaced, faintly visible punched (?) circular depressions.

Inv. no. MT/1951/4/A (Fig. 2).

Dimensions: total length - 53.9 mm, blade height - 39.4 mm, minimum neck height - 6.9 mm, eye width - 14.0 mm, eye height - 23.2 mm, eye opening - 9.4 mm.

Ryc. 2. Toporek miniaturowy.
Fig. 2. Miniature axe.

w technice odlewu. Zachowana osada ze słabo wyodrębnionymi wąsami i kapturkiem oraz fragment szyjki z poprzecznym żeberkiem. Nr inw. MT/1951/5/A (Ryc. 2).

Wymiary: długość zachowana - 23,1 mm, najmniejsza wysokość szyjki - 7,3 mm, szerokość osady - 11,8 mm, wysokość osady - 19,0 mm, światło osady - 6,9 mm.

5. Fragment toporka wykonany z brązu w technice odlewu. Zachowana osada ze słabo wyodrębnionymi wąsami i kapturkiem oraz fragment szyjki z poprzecznym żeberkiem. Nr inw. MT/1951/6/A (Ryc. 2).

Wymiary: długość zachowana - 16,6 mm, najmniejsza wysokość szyjki - 4,1 mm, szerokość osady - 10,8 mm, wysokość osady - 16,3 mm, światło osady - 7,1 mm.

Miniaturki to przedmioty zmniejszone w takim stopniu, iż uniemożliwia to ich praktyczne zastosowanie (zgodne z funkcją wyrobu o „normalnych” rozmiarach), co odróżnia je od przedmiotów małych, tj. o zmniejszonych rozmiarach, jednak umożliwiających wykorzystanie analogiczne, jak wyroby o „zwykłej” wielkości. Definicja ta dotyczy opisanych wyżej miniaterek toporków, które wykonywano zazwyczaj z brązu, rzadziej spotyka się egzemplarze z żelaza, ołowiu, a nawet z bursztynu.

Ich klasyfikacji podjął się Nikołaj A. Makarow, wydzielając dwa typy (typ I-II). Wszystkie późniejsze próby ich typologicznego uporządkowania do niej nawiązują, chociaż napływ nowych materiałów i zróżnicowanie znajdujących egzemplarzy wymusiło wydzielenie grupy zabytków nawiązujących do typu I oraz nietypowych pod względem formy.

Jak się wydaje wszystkie egzemplarze z Czermna, a z pewnością dwa zachowane kompletnie, należą do typu I, charakteryzującego się ostrzem zaopatrzonym w tzw. brodę zakończoną półkolistym występem oraz osadą ze schematycznie zaznaczonymi wąsami i kapturkiem. Są one naśladownictwem toporów bojowych typu IV w klasyfikacji Anatolija N. Kirpicznikowa oraz typu Va w klasyfikacji Andrzeja Nadolskiego, które na terenie Słowiańszczyzny były używane w X-XII wieku. Miniaturowe toporki są znajdowane zarówno

4. A fragment of an axehead made of bronze using casting techniques. The preserved eye has poorly defined lugs and a cap, along with a fragment of the neck featuring a transverse rib. Inv. no. MT/1951/5/A (Fig. 2).

Dimensions: preserved length - 23.1 mm, minimum neck height - 7.3 mm, eye width - 11.8 mm, eye height - 19.0 mm, eye opening - 6.9 mm.

5. A fragment of an axehead made of bronze using casting techniques. The preserved eye has poorly defined lugs and a cap, along with a fragment of the neck featuring a transverse rib. Inv. no. MT/1951/6/A (Fig. 2).

Dimensions: preserved length - 16.6 mm, minimum neck height - 4.1 mm, eye width - 10.8 mm, eye height - 16.3 mm, eye opening - 7.1 mm.

Miniatures are artefacts reduced in size to such an extent that it renders them impractical for functional use, unlike small objects that, although reduced in size, can still be used similarly to their “normal” sized counterparts. This definition applies to the miniature axes in question, which were usually made of bronze, though iron, lead, and even amber examples have been found. Nikolai A. Makarov undertook their classification, identifying two types (Type I-II). All subsequent attempts at typological classification have referred to his work, although the influx of new material and the diversity of found specimens have necessitated the identification of a group of artefacts akin to Type I as well as atypical in form.

It appears that all specimens from Czermno, certainly the two completely preserved ones, belong to Type I. This type is characterised by a blade equipped with a so-called beard ending in a semicircular projection and an eye with schematically indicated lugs and a cap. These are imitations of Type IV battle axes in Anatoly N. Kirpicznikov's classification and Type Va in Andrzej Nadolski's classification, which were used in Slavic regions from the 10th to the 12th century.

Miniature axes are found both at settlement

na stanowiskach osadowych, jak i na cmentarzyskach, chociaż w grobach odkryto ich tylko kilka (około 10). Za to ich lokalizacja względem szkieletu pozwala na ustalenia w jaki sposób były noszone. Otóż w pochówkach kobiecych są one znajdowane na wysokości klatki piersiowej, musiały zatem być używane w charakterze zawieszek, natomiast w grobach męskich i dziecięcych [chłopięcych (?)] spoczywają na wysokości bioder lub ud, co jednoznacznie wskazuje, iż były mocowane do pasa – albo zań zatknięte lub do niego przytroczone, w czym pomocny mógł być otwór umieszczony na ostrzu. Dodajmy, że kilka egzemplarzy znaleziono z pozostałościami drewnianych toporzysk, co jednoznacznie wskazuje na ich związek z pasem. Chronologia typu I, ustalona na podstawie znalezisk odkrytych w precyzyjnie wydatowanych kontekstach nawarstwień kulturowych lub obiektów grobowych, zamyka się w przedziale czasowym obejmującym okres od przełomu X i XI wieku po koniec XII stulecia. I tak należy datować znaleziska z Czermna. Natomiast okazy innych typów/form spotyka się sporadycznie jeszcze w początkach XIII, a wyjątkowo w XIV stuleciu.

Na początku wspomniano, że przeznaczenie toporków jest przedmiotem dyskusji wśród zainteresowanych nimi badaczy. Poglądy na ten temat ulegały zmianie. Jedną z pierwszych teorii było uznanie ich za przedmioty użytkowe związane z pracami kobiecymi, co wynikało z faktu, że jeden pierwszych toporków znaleziono w grobie kobiecym m.in. z igłami. Ta koncepcja, jak i inna, traktująca je jako zabawki zostały jednak zarzucone wobec braku podstaw do uwiarygodnienia takich wniosków. Obecnie łączy się je ze sferą wierzeń lub etosem wojowników.

W pierwszym przypadku są łączone z pogańskimi kultami gromowładnych bogów Słowian, Bałtów czy Skandynawów, a mianowicie Perunem, Perkunem oraz Thorem, lub już z chrześcijańskim kultem św. Olafa, który z pojawieniem się nowej religii, po uznaniu go świętym przejął funkcje Thora. Na związek z bogami burz i piorunów miałyby wskazywać zdobienie powierzchni toporków motywem koncentrycznych kółek lub kółek z kropką, które są uważane za symbole solarne, czy linią

sites and cemeteries, though only a few (about ten) have been discovered in graves. However, their placement relative to the skeleton allows for conclusions about how they were worn. In female burials, they are found at chest height, indicating they were used as pendants, while in male and juvenile [boy] (?) graves, they are found at hip or thigh height, clearly indicating they were attached to a belt – either tucked into it or fastened to it, perhaps facilitated by a hole in the blade. Additionally, several specimens have been found with remnants of wooden axe handles, further indicating their association with belts.

The chronology of Type I, based on finds discovered in precisely dated cultural layers or grave contexts, spans from the turn of the 10th and the 11th c. to the end of the 12th c. This timeframe also applies to the finds from Czermno. Specimens of other types/forms are sporadically found into the early 13th century, and exceptionally, into the 14th century.

As mentioned earlier, the purpose of these axes is a subject of debate among researchers. Opinions have evolved over time. One of the initial theories considered them functional items associated with women's work, stemming from the discovery of one of the first axes in a female grave along with needles. This idea, along with another theory suggesting they were toys, has been discarded due to the lack of supporting evidence. Currently, they are associated either with the realm of beliefs or the warrior ethos.

In the former case, miniature axes are associated with pagan cults of gods of thunder worshipped by Slavs, Balts, and Scandinavians, such as Perun, Perkūnas, and Thor, or with the cult of St. Olaf, who, with the advent of Christianity, assumed Thor's functions after being canonised. The decoration of axes with motifs such as concentric circles or circles with dots, considered solar symbols, or zigzag lines, seen as symbols of lightning, suggests a connection to gods of thunder

zygzakowatą uznawaną za symbol pioruna. Zresztą często te motywy występują łącznie. Toporki zdobione w ten sposób miałyby pełnić rolę amuletów chroniących przede wszystkim przed burzami i piorunami. Zauważmy jednak, że wymienione motywy często występują również na innych zabytkach z tego okresu, a na samych toporkach, które rzeczywiście najczęściej były zdobione właśnie tak, występują również inne wątki ornamentacyjne. Stąd samo zdobienie w kontekście funkcji tych zabytków nie implikuje ich przeznaczenia, a raczej jest elementem dodatkowym, wzmacniającym właściwą, nie znaną nam dokładnie magiczną moc tych przedmiotów. Z kolei łączenie ich ze świętym Olafem, królem Norwegii (1016-1028), który wprowadził tam chrześcijaństwo wynikało z faktu, że jak wspomniano, przejął on funkcje Thora, a jego atrybutem został właśnie topór, broń samego króla, której przypisano cudowną moc. Kult św. Olafa szybko przekroczył granice Norwegii i rozprzestrzenił się na tereny, które zamieszkiwali lub często odwiedzali Skandynawowie, w tym na Rusi i w Bizancjum. Stąd hipoteza łączenia toporków z jego kultem wydaje się nie być pozbawiona podstaw. Fakt iż zabytki te na terenie Skandynawii są rzadkie i uważane za importy z Rusi, absolutnie nie wyklucza takiej możliwości. Dodajmy, że Olaf przez dwa lata przebywał w Nowogrodzie jako gość Jarosława Mądrego. Schronienia szukał na Rusi również jego syn, późniejszy król Norwegii, Magnus I Dobry, co mogło mieć wpływ na popularność kultu świętego Olafa na Rusi. Kult ten znakomicie konweniuje z drugą grupą hipotez, łączących toporki z kulturą wojowników. Jako pierwszy temat ten podjął Nikołaj Makarow, którego zdaniem przedmioty te należy wiązać z obrzędami typowymi dla warstwy ruskich druzhinników i traktować je jako symbol przynależności do tej grupy. Miałyby one być wręczane synom tychże podczas obrzędu postrzyżyn, a w razie ich wcześniejszej śmierci wkładane im do grobu. Tym tropem poszedł Marcin Wołoszyn, zdaniem którego od XI w. topory bojowe były wyznacznikiem wojowników wareskich, a miniaturowe toporki miałyby być ich atrybutem. Wskazuje on przy tym na znaczenie topora w funkcjonowaniu gwardii

and lightning. These motifs often appear together. The axes presumably served as amulets, primarily protecting against storms and lightning. However, these motifs also frequently appear on other artefacts from the same period, and the axes themselves, while most often decorated in this manner, also feature other ornamental themes. Thus, the decoration alone does not necessarily indicate the function of these artefacts but rather is an additional element that enhances their unknown magical power. The association with St. Olaf, King of Norway (1016-1028), who introduced Christianity to that country, stems from his adoption of Thor's functions, with the axe – the king's weapon attributed with miraculous power – becoming his symbol. The cult of St. Olaf quickly spread beyond Norway to areas frequented or inhabited by Scandinavians, including Rus' and Byzantium. Hence, the hypothesis linking miniature axes to his cult is not unfounded. The rarity of these artefacts in Scandinavia, where they are considered imports from Rus', does not at all exclude this possibility. Notably, Olaf spent two years in Novgorod as a guest of Yaroslav the Wise, and his son, Magnus I the Good, later sought refuge in Rus', which may have impacted the popularity of St. Olaf's cult there. This cult aligns very well with the other hypothesis, connecting miniature axes to warrior culture. Nikolai Makarov first proposed that these objects were associated with rituals typical of the Rus' druzhina (military retinue) and symbolised membership in this group. He suggested they were given to sons during the ritual of the first haircut (postrzyżyny) and placed in graves if they died prematurely. Marcin Wołoszyn further argued that, from the 11th c., battle axes characterised Varangian warriors, and miniature axes were their attribute. He pointed out the significance of the axe in the Byzantine emperor's guard, known as the "axe-bearers." From the late 10th c., Varangians formed a significant portion of the imperial guard, suggesting that the distinguished service in the Byzantine army

cesarzy bizantyńskich, których określano mianem „noszących topory”. Począwszy od końca X wieku znaczną część drużyny cesarskiej stanowili Waregowie, można więc sobie wyobrazić, że dzięki nobilitującej służbie u cesarzy bizantyńskich wśród zawodowych wojów rozpowszechniło się postrzeganie topora jako oznaki prestiżu, identyfikującego tę grupę zawodową (podobnie jak miecz stał się symbolem rycerstwa Europy postkarolińskiej).

Wydaje się, że po części we wszystkich zaprezentowanych hipotezach tkwi ziarenko prawdy. Niewątpliwie przedmioty te były najbardziej popularne na terenie Rusi Kijowskiej. Liczniej też występują na ziemiach z nią sąsiadujących, zwłaszcza w Polsce oraz na Łotwie i Litwie (tam głównie na wybrzeżu Bałtyku, co musiało mieć związek z przeprawami morskimi do Birki, a potem Sigtuny). Można zatem z dużą dozą prawdopodobieństwa przyjąć, że ich genezy należy szukać w środowisku Skandynawów, którzy osiedlili się lub przebywali na terenie Rusi, zajmując się głównie rzemiosłem wojennym, zresztą nie tylko tam, ale też ofiarowując swoje usługi innym władcom. Zbyt mało wiemy o ówczesnej obyczajowości. Trudno więc przesądzać czy były oznakami elitarnych wojowników, czy rzeczywiście to oni nosili je częściej niż inni i czy wyłącznie decydował o tym obyczaj związany z ich zajęciem, czy np. nie czynili tego bardziej z powodu wiary w ich funkcję apotropaiczną, i tu kłania się kult świętego Olafa. Pokrywanie powierzchni toporków ornamentyką związaną z symboliką pogańską nie jest w tym czasie przypadkiem odosobnionym. Taki synkretyzm jeszcze długo był obecny w życiu codziennym, zwielokrotniając magiczną moc używanych przedmiotów. Na zakończenie można sobie jeszcze zadać pytanie, dlaczego wkładano je do grobów kobiet? Pamiątka po ukochanym mężczyźnie? A może jednak przedmiot magiczny, jak młot Thora czy kiel niedźwiedzia i chrześcijański krzyżyk między nimi, które często stanowiły elementy naszyjników. Wydaje się, że kwestii tych jeszcze długo nie uda się nam rozstrzygnąć, a może wcale.

popularised the axe as a mark of prestige among professional warriors, identifying this occupational group (similar to how the sword became a symbol for post-Carolingian European knights).

All of the presented hypotheses likely contain elements of truth. These objects were undoubtedly the most popular in Kievan Rus' and were more common in neighbouring territories, particularly Poland, Latvia, and Lithuania (mainly along the Baltic coast, which must have been connected to sea routes to Birka and later Sigtuna). Therefore, it is plausible that their origin lies with Scandinavians settled in or frequenting Rus', primarily engaged in warfare, not only locally but also offering their services to various rulers. Our understanding of the customs of that time remains limited. Therefore, it is difficult to determine whether these axes were exclusive symbols of elite warriors, worn more often by them than others, or whether this practice was dictated solely by customs related to their occupation. It is also possible that they did so more because of a belief in their apotropaic function, relating to the cult of St. Olaf. Covering the surface of the axes with ornamentation linked to pagan symbolism was not uncommon at this time. Such syncretism remained present in daily life for a long time, enhancing the perceived magical power of the objects used. Finally, we might ask why these axes were placed in women's graves. Were they keepsakes from beloved men, or perhaps magical objects, like Thor's hammer, a bear's fang, or a Christian cross, often found in necklaces? It seems that these questions will remain unresolved for a long time, if not forever.

Literatura: / Bibliography:

- Beilke-Voigt I.**, 1995; *Die Sitte der Miniaturgerätebeigabe bei den Germanen der späten Kaiserzeit*, Offa, Berichte und Mitteilungen zur Urgeschichte, Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 51 (1994), 101-142.
- Darkevič V. P.**, 1961; *Topor kak simbol Peruna v drevnerusskom jazyčestve*, Sovetskaja Archeologija 4, 91-102.
- Füredi A. Türk A., Zagorhidi-Cigan' (Füredi A., Türk A., Zagorhidi-Czigány B.)**, 2018; *Amulety-toporiki v materiale Karpatskogo bassejna XI-XIII vekov: arheologičeskie nablúdeniâ o svâzâh Vengrii c Rus'û vo vremâ rannego perioda dynastii Arpadov*, [w:] Türk A., Zelenkov A. S. (red.), III-j Meždunarodnyj maďarskij simpozium po arheologii, Budapešt, 6-10 iúlâ 2016 g. = 3. Nemzetközi Korai Magyar Történeti és Régészeti Konferencia. Budapest, 2016. június 6-10, *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia*, 12, Budapest, 483-514.
- Kirpičnikov A. N.**, 1966; *Drevnerusskie oružie*, *Arheologija SSSR*, Svod Arheologičeskich Istočnikov, E 1-36, Moskva-Leningrad, cz. 2, Kop'â, sulicy, boevye topory, bulavy, kisteni IX-XIII vekov.
- Kučinko M. G., Ohrimenko G. V., Savyc'kij V. (Kučinko, Ohrimenko, Savytsky)**, 2008; *Kul'tura Volini ma volins'kogo Polissâ knâžžii dobi*, Luc'k.
- Kucypera P., Pranke P., Wadył S.**, 2011; *Wczesnośredniowieczne toporki miniaturowe*, Toruń.
- Makarov. N. A.**, 1992; *Drevniruskie amulety-toporiki*, *Rossijskaâ Arheologija* 2, 4-56.
- Nadolski A.**, 1953; *Miniaturowy toporek z grodziska w Tumie pod Łęczycą*, *Przegląd Archeologiczny*, 9, 389-391.
- Nadolski A.**, 1954; *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*, *Acta Archaeologica Universitatis Lodzianensis*, 3, Łódź.
- Paulsen P.**, 1939; *Axt und Kreuz bei den Nordgermanen*, Berlin.
- Panasiewicz W., Wołoszyn M.**, 2002; *Staroruskie miniaturowe toporki z Gródka, pow. Hrubieszów*, *Archeologia Polski*, 47:1-2, 245-286.
- Sikorski D.**, 2010; *Olaf II Haraldson*, [w:] *Encyklopedia Katolicka* 14, 491
- Wołoszyn M.**, 2006; *Ze studiów nad obecnością ruską i skandynawską na ziemiach polskich w X-XII wieku*, [w:] Dworaczyk M., Kowalska A. B., Moździoch S., Rębkowski M. (red.), *Świat Słowian wczesnego średniowiecza*, Szczecin-Wrocław, 595-613.

Mężowie skryci za żelazem.

O militariach wczesnośredniowiecznych na pograniczu polsko-ruskim

Men hidden behind iron.

On early medieval weaponry at the Polish-Rus' border

Piotr Kotowicz

Międzyrzecze Wisły i Bugu, czyli tzw. Lubelszczyzna, to miejsce bogate w doniosłe wydarzenia historyczne. Także w wydarzenia wojenne. I nie mówimy tu tylko o czasach nowożytnych, ale też o tych, które przysłania dziś mgła tajemniczości. Czasach wczesnego średniowiecza.

Wczesne średniowiecze to okres zawierający się pomiędzy przełomem V i VI wieku, a połową XIII stulecia. Jego początki wyznacza przybycie na ziemię polskie naszych bezpośrednich przodków – Słowian, którzy tworząc początkowo jeden wielki lud, w kolejnych stuleciach rozpadli się na wiele mniejszych plemion. Kilka z nich – m.in. Lędzianie i Dulebowie (Bużanie) – zajmowało też obszar dzisiejszej Lubelszczyzny. U schyłku X wieku obszar ten staje się przedmiotem zainteresowania dwóch młodych państw – Polski piastowskiej i Rusi Kijowskiej. Po niemal stu latach nieustannych zmaganiach Polaków z Rusinami, pod koniec XI stulecia, zostaje on podzielony granicą, która utrzymuje się z małymi korektami aż do połowy XIV wieku. Te niemal 800 lat historii Lubelszczyzny naznaczonych było licznymi zbrojnymi konfliktami, dokumentowanymi zarówno przez źródła pisane, jak i odkrycia archeologiczne. Te ostatnie prezentują nam przede wszystkim broń i wyposażenie używane przez zbrojnych, którzy mieszkali na tym terenie lub przybyli nań w celach dalekich od pokojowych. Jak wyglądali owi mężowie skryci za żelazem z terenu dzisiejszej Lubelszczyzny? Postaram się przybliżyć ich sylwetki niniejszym tekstem.

The interfluvium of the Vistula and Bug rivers, known as the Lublin region, is a place rich in significant historical events, including military conflicts. This pertains not only to the early modern era but also to the times shrouded in the mists of mystery – the early medieval period.

The Early Middle Ages span from the turn of the 5th and 6th centuries to the mid-13th century. Their beginnings are marked by the arrival of our direct ancestors, the Slavs, in the Polish lands. Initially forming one large group, they later fragmented into numerous smaller tribes over the centuries. Several of these tribes, including the Lendians and Dulebes (Buzhans), inhabited the area of what is now the Lublin region. By the end of the 10th century, this region attracted the interest of two emerging states – Piast Poland and Kievan Rus'. After nearly a century of continuous struggles between Poles and Rus', it was divided by a border at the end of the 11th century, which, with minor adjustments, remained unchanged until the mid-14th century.

These nearly 800 years of the Lublin region's history were marked by numerous armed conflicts, documented by both written sources and archaeological discoveries. The latter primarily include the weapons and equipment used by the warriors who either resided in this region or came here – definitely not in peace. What did these men hidden behind iron in today's Lublin region look like? This text aims to bring their profiles to light.

Słowianie - przybysze ze wschodu

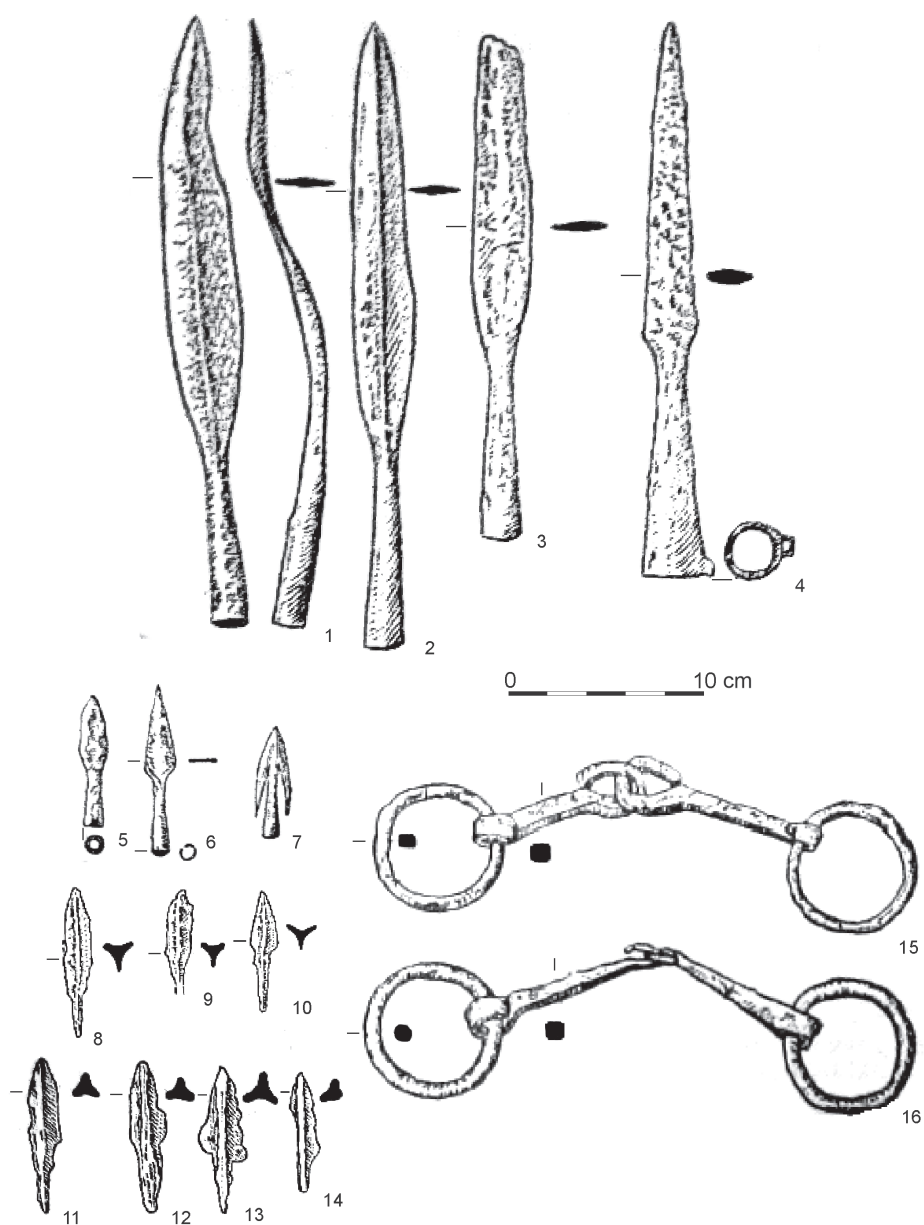
Na przełomie V i VI wieku, a może jeszcze nieco wcześniej, na terenie południowo-wschodniej Polski pojawili się Słowianie. Dziewiętnastowieczni romantyczni historycy i literaci, na czele z Józefem Ignacym Kraszewskim, autorem *Starej Baśni*, omamieni wizją bizantyńskiego historyka Teofilakta Simokatty opisującego – mające miejsce u schyłku VI wieku – spotkanie słowiańskich posłów z bizantyńskim cesarzem Maurycjuszem, przedstawiali sielankowy obraz Słowian stroniących od wojny. Posłowie ci mieli zeznać cesarzowi, iż *niosą kitary* [lutnie], *gdyż nie jest [u nich] przyjęte zakładać pancerze na ciała. Ziemia ich nie zna żelaza: stąd życie ich upływa pokojowo i spokojnie. Grają na lirach, nie wiedząc, jak grzmią trąby wojenne.* Tymczasem rzeczywistość była zupełnie inna. Kroniki bizantyńskie pełne są opisów krwawych najazdów Sklawenów – jak ich wówczas nazywano – na Bałkany, a nawet tereny Cesarstwa Wschodniego. W kronikach tych pojawiają się też opisy ich uzbrojenia. Piszący w pierwszej połowie VI stulecia Prokopiusz z Cezarei tak charakteryzuje wczesnych Słowian stających do walki: *większość z nich rusza na wrogów pieszo, dzierżąc w dłoniach małe tarcze i oszczepy, nie przywdziewają jednak nigdy pancerzy. Niektórzy nie mają nawet tunik, ani lichych płaszczy, lecz przywdziawszy swoje spodnie naciągane aż za ich wstydliwą część ciała, ruszają do walki ze swymi przeciwnikami.* Obserwacje te uzupełnia napisany pod koniec VI wieku *Strategikon* przypisywany z reguły cesarzowi Maurycemu, w którym wspomniano, iż poza oszczepami i ciężkimi nieporęcznymi tarczami Słowianie *używają drewnianych łuków z krótkimi strzałami posmarowanymi trującą miksturą.* Ten stosunkowo ubogi zestaw uzbrojenia jest może przyczyną, iż tak rzadko zabytki militarne z tego czasu pojawiają się wśród przedmiotów odkrywanych na osadach wczesnosłowiańskich. Trudno to sobie wyobrazić, ale w trakcie badań pozostałości osad otwartych z tego czasu na terenie Lubelszczyzny – np. w Horodysku, Husynnem-Kolonii, Lublinie, Świerszczowie-Kolonii czy Zubowicach – nie natrafiono na ani jeden taki zabytek! Czyżby tereny wschodniej

Slavs - arrivals from the East

At the turn of the 5th and 6th centuries, or perhaps even slightly earlier, the Slavs appeared in southeastern Poland. 19th-century romantic historians and writers, led by Józef Ignacy Kraszewski, the author of *Stara Baśń* (*The Old Tale*), were captivated by the vision of the Byzantine historian Theophylact Simocatta. He described a meeting between Slavic envoys and the Byzantine Emperor Maurice at the end of the 6th century, portraying an idyllic image of the Slavs as a people averse to war. These envoys allegedly told the emperor that they carried lyres [lutes] *because it was not customary [for them] to wear armour. Their land did not know iron: thus, their lives passed peacefully and quietly. They played lyres, not knowing the sound of war trumpets.* However, the reality was quite different. Byzantine chronicles are full of descriptions of bloody raids by the Sclavenes – as they were then called – on the Balkans and even the Eastern Empire. These chronicles also include descriptions of their weaponry. Writing in the first half of the 6th century, Procopius of Caesarea characterises the early Slavs in battle: *When they enter battle, the majority of them go against their enemy on foot carrying little shields and javelins in their hands, but they never wear armour. Indeed, some of them do not wear even a shirt or a cloak, but gathering their treads up as far as to their private parts they enter into battle with their opponents.* These observations are supplemented by the *Strategikon*, written at the end of the 6th century and generally attributed to Emperor Maurice, which mentions that in addition to javelins and heavy, unwieldy shields, the Slavs *use wooden bows with short arrows smeared with a poisonous drug.* This relatively poor set of weapons might explain why military artefacts from this period so rarely appear among the items discovered in early Slavic settlements. It is hard to imagine, but during the examination of the remains of open settlements from this period in the Lublin region – such as in Horodysko, Husynne-

Polski rzeczywiście zamieszkiwali wówczas Słowianie z przekazu Teofilakta? Nie wydaje się to prawdopodobne, a obraz taki jest cały czas wynikiem stanu badań oraz faktu, iż odkrytych osad nie dotknęły zapewne żadne zbrojne najazdy, które z reguły pozostawiają po sobie ślady w postaci zagubionych militariów, głównie grotów strzał. A że Słowianie tego czasu używali różnorodnego uzbrojenia przekonują nas znaleziska z położonego tuż za naszą wschodnią granicą, na terenie Ukrainy, grodziska

Kolonia, Lublin, Świerszczów-Kolonia, or Zubowice - not a single such artefact was found! Could it be that the Slavs mentioned by Theophylact indeed inhabited eastern Poland at that time? It seems unlikely, and this picture may be a result of the state of research and the fact that the discovered settlements were likely not affected by any armed invasions, which usually leave traces in the form of lost military items, mainly arrowheads. The fact that the Slavs of this

Ryc. 1. Wybór militariów odkrytych na grodzisku w miejscowości Zimno koło Włodzimierza Wołyńskiego (Ukraina): 1-4 – grotы włóczni, 5-7 – grotы strzał z tulejkami, 8-14 – trójlistne grotы strzał z trzpieniami, 15-16 – wędzidła (wg Aulikh 1972).

Fig. 1. Selected military artefacts discovered in the hillfort in Zimno near Volodymyr-Volynskyy (Ukraine): 1-4 – spearheads, 5-7 – socketed arrowheads, 8-14 – trilobate tanged arrowheads, 15-16 – bits (according to Aulikh 1972).

w miejscowości Zimno koło Włodzimierza Wołyńskiego. Natrafiono tutaj na ślady najazdu, który w połowie VII wieku doprowadził prawdopodobnie do całkowitego zniszczenia tego, jednego z pierwszych, wzniesionych przez Słowian grodów.

W trakcie badań na grodzisku natrafiono na liczne zabytki z VI-VII stulecia, w tym elementy uzbrojenia i wyposażenia wojowników: groty włóczni i ich fragmenty, groty strzał, czy elementy uprzęży końskiej (Ryc. 1). Te pierwsze, zaopatrzone w tuleje, wyróżnia niekiedy obecność żeberek na liściach, charakterystycznych jeszcze dla czasów starożytnych. Groty strzał reprezentowane są również przede wszystkim przez okazy z tulejkami o płaskich liściach, choć zdarzają się też liście zaopatrzone w zadziory. Strzały takie wyrzucane były przez łuk prosty. Z kolei wędzidła, to formy o najpowszechniejszej konstrukcji, znanej już we wczesnej epoce żelaza, a składające się z dwóch międzyzębi zakończonych dwoma owalnymi krępulcami. Co interesujące, wśród odkrytych militariów są też przedmioty, które jednoznacznie możemy wiązać z Awarami, koczowniczym ludem pochodzenia tureckiego, który pojawił się na europejskich stepach w połowie VI stulecia, dość szybko podporządkowując sobie okoliczne plemiona. Zapewne to oni byli sprawcami zniszczenia grodu, co być może znalazło swe dalekie odzwierciedlenie w najstarszej kronice ruskiej, tzw. *Powieści minionych lat*, gdzie zapisano, iż *Obrzy [czyli Awarowie] wojowali Słowian i uciemieżyli Dulebów, będących Słowianami, i gwałty czynili niewiastom dulebskim: jeśli Obrzyn miał jechać, nie pozwalał wprzęgać konia ani wołu, jeno kazał wprzęgnąć trzy, cztery lub pięć niewiast, by wiozły Obrzyna – i tak męczyli Dulebów...* Dulebowie zaś – jak podaje w innym miejscu wspomniana kronika – *mieszkali nad Bugiem, gdzie dziś Wołynianie*. Awarowie pozostawili po sobie charakterystyczny grot włóczni o wąskim liściu, zaopatrzone na końcu tulejki w specjalne uszko, które mogło służyć różnym celom – np. montowaniu końskiej kity. W tym przypadku mielibyśmy do czynienia z buńczukiem, wywodzącym się jeszcze z czasów starożytnych

time used various weapons is confirmed by finds from the hillfort in Zymno near Volodymyr-Volynskiy, located just beyond our eastern border with Ukraine. Here, traces of a raid that likely led to the complete destruction of one of the first Slavic hillforts in the mid-7th century were found.

During the investigation of this hillfort, numerous artefacts from the 6th-7th centuries were discovered, including elements of warriors' weaponry and equipment: spearheads and their fragments, arrowheads, and horse harness components (Fig. 1). The spearheads, fitted with sockets, sometimes feature ribs on the blades, a characteristic typical of ancient times. The arrowheads are also mostly socketed with flat blades, although some blades have barbs. Such arrows were shot using a straight bow. The bits are of the most common construction, known already in the early Iron Age, consisting of two mouthpieces ending with two oval rings. Interestingly, among the discovered military items, there are also objects that we can unequivocally associate with the Avars, a nomadic people of Turkic origin that appeared on the European steppes in the mid-6th century and quickly subjugated the surrounding tribes. It was likely they who destroyed the hillfort, possibly reflected in the earliest Rus' chronicle, *The Tale of Bygone Years*, which recorded that *the Obrs [Avars] fought the Slavs and oppressed the Dulebes, who were Slavs, and committed outrages against Dulebian women: if an Obr had to travel, he did not allow a horse or ox to be harnessed but ordered three, four, or five women to pull the cart – and thus they tormented the Dulebes*. The Dulebes, according to the chronicle, *lived by the Bug River, where the Volhynians are today*. The Avars left behind a characteristic spearhead with a narrow blade, featuring a special loop at the end of the socket, which could have served various purposes – such as mounting a horsehair plume. In this case, it would have been a tug (*buńczuk*), a banner dating back to ancient times. A spear with such a head could have belonged to a member of

znakiem rozpoznawczym. Włócznia zaopatrzona w taki grot mogła zatem należeć do przedstawiciela awarskiej elity. Z kolei najpowszechniejszą bronią tych koczowników był łuk refleksyjny oraz strzały, a wśród nich charakterystyczne dla Awarów, zaopatrzone w groty o trzech liściach, których kilka znaleziono w zgliszczach grodu. Jak widać zarówno napastnicy, jak i obrońcy dysponowali podobnym zestawem uzbrojenia, a przyczyny upadku grodu można upatrywać w niezwyklej mobilności nomadów, którzy mimo, iż stosunkowo nieliczni, szybko, niespodziewanie, a przede wszystkim skutecznie atakowali osiedla słowiańskie.

W krainie grodów

Nasza wiedza o militariach wczesnośredniowiecznych z terenu Lubelszczyzny zmienia się na korzyść wraz z upływem kolejnych stuleci. Znaczący ich przyrost w źródłach archeologicznych wiąże się głównie ze schyłkiem okresu plemiennego, czyli wiekami IX i X. W źródłach historycznych z tego czasu pojawiają się skąpe informacje o plemionach zasiedlających tę część dzisiejszej Polski: Lędzianach zasiedlających południowo-wschodnią część międzyrzecza Wisły i Bugu oraz Bużanach (dawna nazwa Dulebów?) *przezwanymi tak gdyż siedzieli nad Bugiem, a teraz nazywających się Wołynianami*, którzy zamieszkiwali zapewne dorzecze środkowego Bugu. Oba plemiona musiały być potężne, skoro tzw. Geograf Bawarski wspomina, iż szczyliły się posiadaniem odpowiednio aż 98 i 231 grodów. Relikty takich obiektów – budowanych już przynajmniej od schyłku VIII wieku, z reguły niewielkich i fortyfikowanych różnymi typami umocnień wykonanych głównie przy użyciu ziemi i drewna – odkryto w wielu miejscowościach na terenie międzyrzecza Wisły i Bugu, m.in. w Busównie, Chodliku, Dołhołęce, Dorohuczy, Garbowie, Kłodnicy, Leszczynie czy Motyczu. Pełniły one różne funkcje, z reguły ostatnich miejsc schronienia dla ludzi i ich dobytku w czasie groźących wówczas niebezpieczeństw. Niewykluczone jednak, że przebywali w nich stale przedstawiciele miejscowej elity plemiennej.

the Avar elite. The most common weapon of these nomads, however, was the reflex bow and arrows, among them the characteristic Avar arrows with three-bladed heads, several of which were found in the ruins of the hillfort. As can be seen, both the attackers and defenders had a similar set of weapons, and the reasons for the hillfort's fall can be attributed to the extraordinary mobility of the nomads, who, despite being relatively few in number, attacked Slavic settlements quickly, unexpectedly, and above all, effectively.

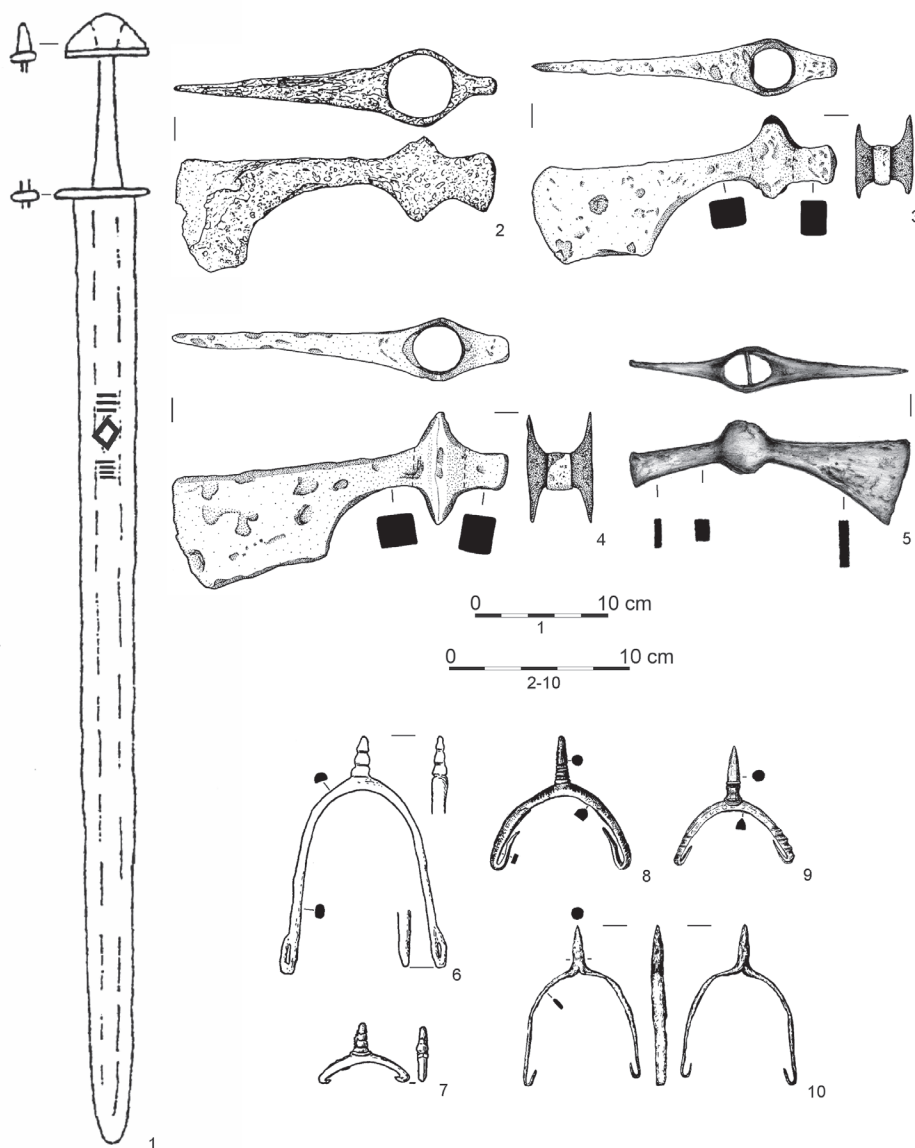
In the land of hillforts

Our knowledge of early medieval military artefacts from the Lublin region has improved significantly over the centuries. Their increased presence in archaeological sources is primarily associated with the late tribal period, specifically the 9th and 10th centuries. Historical sources from this time provide scant information about the tribes inhabiting this part of present-day Poland: the Lendians, who occupied the southeastern part of the Vistula and Bug River basin, and the Buzhans (formerly known as the Dulebes?), *named so because they lived along the Bug River and are now called the Volhynians*, who likely resided in the middle Bug River basin. Both tribes must have been powerful, as the so-called Bavarian Geographer mentions that they boasted 98 and 231 fortresses, respectively. Remnants of such structures – built at least from the late 8th century, typically small and fortified with various types of earthen and wooden fortifications – have been discovered in numerous locations within the Vistula and Bug interfluvium, including Busówno, Chodlik, Dołhołęka, Dorohucza, Garbów, Kłodnica, Leszczyna, and Motycz. These hillforts served various functions, typically as the last refuge for people and their belongings during times of danger. It is also possible that they were permanently inhabited by representatives of the local tribal elite.

This elite possessed the means to purchase

Elita ta dysponowała środkami pozwalającymi na zakup bądź produkcję najbardziej prestiżowego i kosztownego uzbrojenia, które w większości na terenie wschodniej Polski jest pochodzenia obcego (Ryc. 2). Niewątpliwie część tych przedmiotów została w środowisku miejscowym zaadaptowana na tyle, że rozpoczęto ich wytwarzanie – są to jednak

or produce the most prestigious and expensive weaponry, which in most cases in eastern Poland is of foreign origin (Fig. 2). Undoubtedly, some of these items were adapted locally to the extent that their production began here, although these are rare examples. The sword clearly played the most crucial role, not only due to its combat

Ryc. 2. Wybrane militaria z okresu plemiennego odkryte na terenie Lubelszczyzny: 1 – miecz, 2-5 – żelźca czekanów, 6 – ostroga oczkowata, 7-10 – ostrogi o zaczepach haczykowatych zagiętych do wnętrza (1 – Bełcząc, pow. radzyński, 2,5 – Żmijowiska, pow. opolski, 3 – Nowosiółki Przednie, pow. tomaszowski, 4 – okolice Osuch, pow. biłgorajski, 6-7 – Chodlik, pow. opolski, 8 – Husynne, pow. hrubieszowski, 9 – Gródek, pow. hrubieszowski, 10 – Tarnów, pow. chełmski) (wg Kotowicz 2013; Kacprzak, Kotowicz, Lis 2022).

Fig. 2. Selected military artefacts from the Tribal Period discovered in the Lublin region: 1 – sword, 2-5 – battle axe heads, 6 – spur with loop terminals, 7-10 – spurs with hooks bent inward (1 – Bełcząc, Radzyń County, 2,5 – Żmijowiska, Opole Lubelskie County, 3 – Nowosiółki Przednie, Tomaszów Lubelski County, 4 – vicinity of Osuchy, Biłgoraj County, 6-7 – Chodlik, Opole Lubelskie County, 8 – Husynne, Hrubieszów County, 9 – Gródek, Hrubieszów County, 10 – Tarnów, Chełm County) (according to Kotowicz 2013; Kacprzak, Kotowicz, Lis 2022).

nieliczne przykłady. Niewątpliwie najważniejszą rolę pełnił tu miecz, nie tylko ze względu na swe walory bojowe i kunsztowne wykonanie, ale też wymowę symboliczną. Z terenu Lubelszczyzny wyróżnia się – datowany na przełom IX i X stulecia – miecz o szerokiej głowni, krótkim jelcu i trójkątnej głowicy, odkryty wraz z drugim okazem oraz hełmem w nurcie rzeki Tyśmienicy w Bełczącu. Miecz ten miał wkuty w płaz głowni przy pomocy żelaznego drutu „pseudonapis”: znak rombu, ograniczony po obu stronach pionowymi laskami. Zapewne mamy tutaj do czynienia ze znakami symbolicznymi, które wspominał już arabski filozof z Bagdadu Al-Kindi, opisując miecze Franków. Miecz z Bełcząca uznaje się za wyrób warsztatów karolińskich w Nadrenii lub też wytwór rzemieślników skandynawskich. Czy dostał się on na Lubelszczyznę jedną z odnóg szlaku bużańskiego bezpośrednio ze wskazanych regionów i został zagubiony w Tyśmienicy, czy też może był przedmiotem używanym przez miejscową elitę nie dowiemy się zapewne nigdy. Niewykluczone, że podobne pochodzenie ma kolejny, zachowany w kilku fragmentach miecz z tego czasu – konstrukcyjnie niezwykle podobny do poprzedniego – na który natrafiono przypadkowo na terenie grodziska w Andrzejowie niedaleko Urszulina.

Wspomniana elita plemienna poruszała się – choć raczej na pewno nie stawała do boju – konno. Świadczą o tym liczne znaleziska ostróg, których prototypy występowały również w Europie Zachodniej – w kręgu kultury Merowingów i Karolingów. Najpowszechniej używane były ostrogi odkuwane z jednego kawałka żelaza (najpewniej przez miejscowych rzemieślników), których zaczepy mocujące rzemień do buta uformowane zostały w haczyki zagięte do wnętrza, a bodziec miał kształt wydłużonego stożka. Odkryto je m.in. na grodziskach w Chodliku i Tarnowie koło Chełma, na osadach w Gródku, Husynnem i Kozubszczyźnie, czy cmentarzyskach kurhanowych w Lipsku i Mokrem. Chronologia tych ostróg przypada generalnie na VIII-X wiek, chociaż ich wytwarzanie rozpoczęło zapewne już w drugiej połowie wieku VII. Dużo rzadsze są natomiast ostrogi, których

utility and skilful craftsmanship but also its symbolic significance. One noteworthy sword from the Lublin region, dated to the turn of the 9th and 10th centuries, has a wide blade, short crossguard, and triangular pommel. It was discovered along with a second sword and a helmet in the Tyśmienica River in Bełcząc. This sword had a “pseudo-inscription” etched into the blade using iron wire: a rhombus symbol flanked by vertical bars. These are likely symbolic marks mentioned by the 9th-century Baghdad philosopher Al-Kindi in his descriptions of Frankish swords. The Bełcząc sword is considered a product of Carolingian workshops in the Rhineland or Scandinavian craftsmen. Whether it reached the Lublin region via one of the branches of the Bug River route directly from these regions and was lost in the Tyśmienica, or was used by the local elite, we may never know. Another sword from this period, preserved in several fragments and structurally very similar to the previous one, was found accidentally in the hillfort in Andrzejów near Urszulin and may have a similar origin.

The mentioned tribal elite likely travelled on horseback, though they probably did not engage in combat mounted. This is evidenced by numerous spurs, whose prototypes also appeared in Western Europe within the Merovingian and Carolingian cultures. The most commonly used spurs were forged from a single piece of iron (likely by local craftsmen), with hooks bent inward to attach the straps to the boot, and the goad shaped like an elongated cone. These were discovered in hillforts in Chodlik and Tarnów near Chełm, in settlements in Gródek and Husynne, Kozubszczyzna, and in burial mounds in Lipsko and Mokre. These spurs are generally dated to the period spanning the 8th-10th centuries, although their production likely began in the second half of the 7th century. Much rarer are spurs with loop terminals – known as loop spurs. Only one such example has been found in the settlement near Chodlik.

zaczepy uformowano tak, iż ich zakończenia tworzyły oczka – stąd nazywane są ostrogami oczkowatymi. Jedyne taki okaz znaleziono dotąd na osadzie podgrodowej w Chodliku. Są one datowane bardziej precyzyjnie - na koniec VIII i IX stulecie – i nie można wykluczyć, że były one importami z kręgu karolińskiego. Dużo rzadziej wykorzystywano też znane jeszcze w okresie rzymskim i przeżywające się we wczesnym średniowieczu ostrogi o zaczepach odgiętych na zewnątrz. Ich egzemplarze znamy z badań osad wczesnośredniowiecznych w Strzyżowie i nieodległych Wołajowicach.

Świat Karolingów nie jest jedynym, z którym kontaktowały się elity plemion zamieszkujących w VIII-X wieku Lubelszczyznę. Znaleźiska militariów informują nas o różnorodnych związkach naszych Słowian z Kaganatem Awarskim, Wielkimi Morawami, koczowniczymi Węgrami i Rusią Kijowską.

Po połowie VIII wieku pojawiają się sporadycznie w międzyrzeczu Wisły i Bugu niewielkie, trójlistne groty strzał z trzpieniami, których wytwarzanie przypisuje się - jak powiedzieliśmy to już wyżej - głównie Awarom, zamieszkującym wówczas Kotlinę Karpacką. Odkryto je dotąd jedynie na grodzisku w Gródku i osadzie otwartej w Sąsiadce. Groty takie uznawane są za przedmioty, które albo sporadycznie wykorzystywane były przez miejscową ludność słowiańską, albo też stanowią efekt wojskowej obecności nomadów na interesujących nas terenach. Przyznać jednak trzeba, że ta druga wersja ma bardzo nisko podstawy dowodowe.

Kolejne inspiracje w zakresie „mody militarnej” zawdzięczają zamieszkujący międzyrzecze Wisły i Bugu Słowianie swym krewniakom zza Karpat, tworzącym w IX wieku silny organizm państwowy, obejmujący swym zasięgiem przede wszystkim tereny Moraw i Słowacji – czyli tzw. Państwu Wielkomorawskiemu. Niewątpliwymi importami z tamtego obszaru są żeleźca czekanów o wąskich, podciętych od dołu ostrzach, zaopatrzone w obustronne wąsy na osadach i wydłużone, czworokątne w przekroju młotki na obuchach, które określane są mianem *bradatica* i stanowią jeden z ważniejszych atrybutów wojowników wielkomorawskich w IX i początkach X

These are more precisely dated to the late 8th and 9th centuries and may have been imports from the Carolingian sphere. Even rarer are spurs with hooks bent outward, known from the Roman times and persisting into the Early Middle Ages, with examples from early medieval settlements in Strzyżów and nearby Wołajowice.

The Carolingian world was not the only one with which the tribal elites of the Lublin region interacted during the 8th to 10th centuries. Military finds reveal diverse connections between the Slavs of this area and the Avar Khaganate, Great Moravia, nomadic Hungarians, and Kievan Rus'.

After the mid-8th century, small, three-bladed arrowheads with tangs, mainly attributed to the Avars who inhabited the Carpathian Basin, sporadically appear in the interfluvium of the Vistula and Bug rivers. These arrowheads have so far been discovered only in the hillfort in Gródek and the open settlement in Sąsiadka. The items are considered either sporadically used by the local Slavic population or indicative of a military presence of nomads in the region. However, the latter hypothesis has very little supporting evidence.

Further “military fashion” inspirations for the Slavs living between the Vistula and Bug rivers came from their relatives beyond the Carpathians, who formed a powerful state in the 9th century encompassing mainly the territories of Moravia and Slovakia – known as Great Moravia. Undoubtedly, imports from that area include the battle axe heads with narrow blades clipped at the bottom, equipped with double lugs on the eyes, and elongated, rectangular-section hammers on the backs, known as *bradaticae*. These items are one of the most important attributes of Great Moravian warriors in the 9th and early 10th centuries. Hundreds of such finds are known from Moravia and Slovakia, primarily appearing in graves, hoards of iron objects, and hillforts. In the Lublin region, we know of at least four such examples, discovered accidentally in Niewęgłosz, Nowosiółki Przednie, near Osuchy, and in the suburb

stulecia. Z terenu Moraw i Słowacji znane są setki takich znalezisk – głównie występują w grobach, skarbach przedmiotów żelaznych i na grodziskach. Z terenu Lubelszczyzny znany przynajmniej cztery ich okazy, a odkryto je przypadkowo w Niewęgłoszy, Nowosiólkach Przednich, okolicach Osuch oraz na osadzie podgrodowej w Żmijowiskach. Analizujący je badacze stwierdzili, że niektóre *bradatice* nie musiały być importami z południa, lecz mogły być wytwarzane w lokalnych warsztatach. Tak mogło być z czekaniem ze Żmijowisk, który został wykonany z jednego kawałka żelaza o wysokiej zawartości fosforu. Żelazo wysoko-fosforowe było charakterystyczne głównie dla złóż rudy eksploatowanych na ziemiach polskich, a na terenach wielkomorawskich występowało generalnie żelazo o jego niskiej zawartości.

Upadek Wielkich Moraw w początkach X stulecia wiązany jest z pojawieniem się w Kotlinie Karpackiej, przybyłych ze wschodu, koczowniczych Węgrów. Jak się wydaje, na przełomie IX i X wieku bitni Madziarzy podporządkowali sobie również podkarpacki odłam Lędzian. Wniosek ten można wysnuć na podstawie odkrycia niewielkiego cmentarzyska Węgrów zlokalizowanego nieco bardziej na południe od interesującego nas regionu, w Przemyślu. Być może fakt ten spowodował też, iż na zabytki pochodzenia węgierskiego natrafiamy także na terenie Lubelszczyzny. Jeden z nich wzbudza szczególne zainteresowanie, gdyż jest to żeleźce czekana, zaopatrzone w dwa ostrza. Zostało ono odkryte na terenie osady podgrodowej w Żmijowiskach, w sąsiedztwie reliktyw domostwa w typie półziemianki. Czekany takie mające swe pierwowzory wśród zabytków znad Donu i Wołgi, wiązane są z ludem Chazarów. To stamtąd miały być zapożyczone przez Węgrów i wraz z nimi dostały się na teren Europy Środkowej. Z drugiej jednak strony znane też były na terenie Rusi Kijowskiej, więc niewykluczona jest też możliwość, iż to stamtąd czekan ten dostał się na teren międzyrzecza Wisły i Bugu.

Czytając o tych wszystkich zapożyczeniach, nasuwa się nam zasadnicze pytanie. Czy elity plemienne zamieszkujące Lubelszczyznę

of the hillfort in Żmijowiska. Researchers analysing these items have suggested that some *bradatice* may not have been imports from the south but could have been produced in local workshops. This could be the case with the specimen from Żmijowiska, which was made from a single piece of high-phosphorus iron. High-phosphorus iron was characteristic mainly of the iron ore deposits exploited in Polish lands, whereas in Great Moravia, iron with low phosphorus content was generally used.

The fall of Great Moravia in the early 10th century is linked to the arrival of nomadic Hungarians from the east in the Carpathian Basin. It seems that around the turn of the 9th and 10th centuries, the warlike Magyars also subjugated the sub-Carpathian branch of the Lendians. This conclusion can be drawn from the discovery of a small Hungarian cemetery found slightly south of the region of interest, in Przemyśl. This might also explain why Hungarian artefacts are found in the Lublin region. One particularly intriguing find is a battle axe head with two blades, discovered in the suburb of the hillfort in Żmijowiska, near the remains of a semi-subterranean house. Such battle axes, with prototypes among artefacts from the Don and Volga regions, are associated with the Khazars. They were adopted by the Hungarians from there and brought to Central Europe. However, these battle axes were also known in Kievan Rus', so it is also possible that this specimen reached the Vistula-Bug interfluvium from there.

Reading about all these borrowings raises a fundamental question. Did the tribal elites inhabiting the Lublin region rely solely on imported weapons, or did they also commission some to be produced in local blacksmith workshops? The answer is not straightforward, but it appears that the vast majority of smaller arms, especially arrowheads and hook spurs, were manufactured locally. Indeed, we have not yet mentioned arrow projectiles, which are the most frequently discovered elements of weaponry associated with the tribal

bazowały tylko na imporcie broni, czy też zlecały wytwarzanie niektórych w lokalnych warsztatach kowalskich? Odpowiedź nie jest łatwa, ale wydaje się jednak, iż zdecydowana większość drobniejszego uzbrojenia, zwłaszcza groty strzał i ostrogi o zaczepach haczykowatych były wytwarzane na miejscu. Właśnie, nie wspomnieliśmy dotąd o pociskach strzał, które są najliczniej odkrywaniem elementami uzbrojenia, związanymi z czasami plemiennymi. Ich groty, służące jako pociski łuków używanych zarówno w trakcie wojen, jak i polowań, reprezentują dwa podstawowe rodzaje, różniące się od siebie sposobem osadzenia na drewnianym promieniu – za pomocą tulejki lub trzpienia. Te pierwsze z reguły uznawane są właśnie za wyrób miejscowy i przeważają wśród nich okazy zaopatrzone w dwa zadziory, znane już wcześniej, ale pojawiają się też przykłady grotów z płaskim, różnorodnie ukształtowanym liściem. Z kolei strzały z grotami zaopatrzonymi w trzpienie, również o płaskich z reguły liściach, wyrzucane były z łuków refleksyjnych i wiąże się je jednak z oddziaływaniami zewnętrznymi, głównie koczowniczymi. Nie możemy jednak wykluczyć, ze względu na znaczną ich liczbę odkrywaną w trakcie badań, że zostały również zaadaptowane w miejscowym środowisku.

Jaki był zatem obraz wojskowości słowiańskiej w tym czasie? Nie dysponujemy niestety przekazami historycznymi dotyczącymi wyposażenia militarnego, sposobów walki i struktury wojskowej plemion zamieszkujących ziemie polskie. Jedynie ogólne informacje o konfliktach słowiańsko-frankońskich i słowiańsko-saskich przynoszą nam źródła zachodnioeuropejskie. Wyjątkiem jest tutaj wzmianka w VIII-wiecznej *Historii Longobardów* Pawła Diakona o toporach w rękach Słowian, używanych przeciw konnicy Longobardów w bitwie, która miała miejsce we włoskiej Friuli. Nieliczne przekazy źródłowe zdają się sugerować, iż zarządzanie silnymi oddziałami pospolitego ruszenia, które brały udział w tych zmaganiach, wymagało akceptacji przez wspólnotę plemienną władzy pełnionej przez naczelników (książąt) plemiennych. To oni mogli nakładać na resztę społeczności ciężary związane z zapewnieniem

period. Arrowheads, serving as projectiles for bows used both in warfare and hunting, represent two basic types, differing in how they were mounted on the wooden shaft – either with a socket or a tang. The former are generally considered local products and predominantly feature two barbs, known previously, but there are also examples of arrowheads with flat, variously shaped blades. On the other hand, arrows with tanged heads, also typically flat-bladed, were shot from reflex bows and are linked to external influences, mainly nomadic. However, given the significant number of these discovered during investigations, we cannot exclude the possibility that they were also adapted within the local environment. What, then, was the picture of Slavic military practices at this time? Unfortunately, we do not have historical records detailing the military equipment, combat methods, and organisational structures of the tribes inhabiting Polish lands. Only general information about Slavic-Frankish and Slavic-Saxon conflicts is provided by Western European sources. An exception is an 8th-century mention in Paul the Deacon's *History of the Lombards* of axes in the hands of Slavs, used against Lombard cavalry in a battle that took place in Friuli, Italy. The few historical references suggest that managing strong units of the militia, which participated in these struggles, required the community's acceptance of the authority exercised by tribal chiefs (princes). They could impose burdens on the rest of the community related to ensuring security (such as building hillforts) or organising the army. They likely commanded a group of the most privileged mounted warriors who also formed their retinue but generally fought on foot. It is not excluded, however, that in the 9th and 10th centuries, they might have fielded small units of light cavalry. The standard equipment of a Slavic warrior from these times most likely included a wooden shield, a spear, an axe or battle axe, possibly a straight bow, and perhaps a reflex bow. Wealthier warriors might have additionally

bezpieczeństwa (budowa grodów), czy też organizacją wojska. Zapewne zawiadywali oni grupą najbardziej uprzywilejowanych, konnych wojowników stanowiących jednocześnie ich orszak, którzy jednak do walki przystępowali z reguły spieszeni. Niewykluczone jednak, iż w IX i X wieku mogli oni wystawiać nieliczne jednostki lekkobrodnej jazdy. Standardowe uzbrojenie wojownika słowiańskiego z tych czasów stanowiła najpewniej drewniana tarcza, włócznia, topór lub czekan, ewentualnie łuk prosty oraz być może refleksyjny. Możliwi mogli używać dodatkowo kosztownych mieczów oraz sporadycznie pancerzy - głównie kolczug, rzadziej zaś hełmów. Tych ostatnich, niestety, poza zaginionym okazem z Bełczącą, nie znamy do tej pory z terenu Lubelszczyzny.

Między Polską a Rusią

W drugiej połowie X stulecia i w początkach kolejnego struktury plemienne na terenie Lubelszczyzny upadły w wyniku powstania i ekspansji dwóch młodych organizmów państwowych stworzonych przez dynastie Piastów i Rurykowiczów - Polski i Rusi Kijowskiej. Od tego czasu, aż niemal do schyłku wieku XI, tereny te stają się areną nieustannych utarczek między władcami obu młodych państw. Po raz pierwszy wspomina o tym autor *Powieści minionych lat* wzmianką dotyczącą zbrojnej wyprawy z 981 roku podjętej przez ruskiego księcia Włodzimierza Wielkiego na Lachów (Lędzian?), podczas której zajął on Przemyśl, Czerwień i inne grody. Z kolei w trakcie wyprawy Bolesława Chrobrego na Ruś w 1018 roku w okolicach grodu Wołyń, czyli dzisiejszego Gródka koło Hrubieszowa, doszło do słynnej bitwy nad Bugiem pomiędzy wojskami księcia polskiego i Jarosława Mądrygo, w trakcie której Polacy przebyli rzekę i zwyciężyli nieprzygotowanego i zdumionego tym manewrem wroga. Czy pozostałością tych lub podobnych działań może być okazały miecz odkryty w Dołhobyczowie, a datowany na X i początki XI stulecia (Ryc. 3)? Nie jest to wykluczone, gdyż miecze takie bogato zdobione srebrem i miedzią znane są z pochówków drużynników książęcych należących zarówno do polskiego, jak

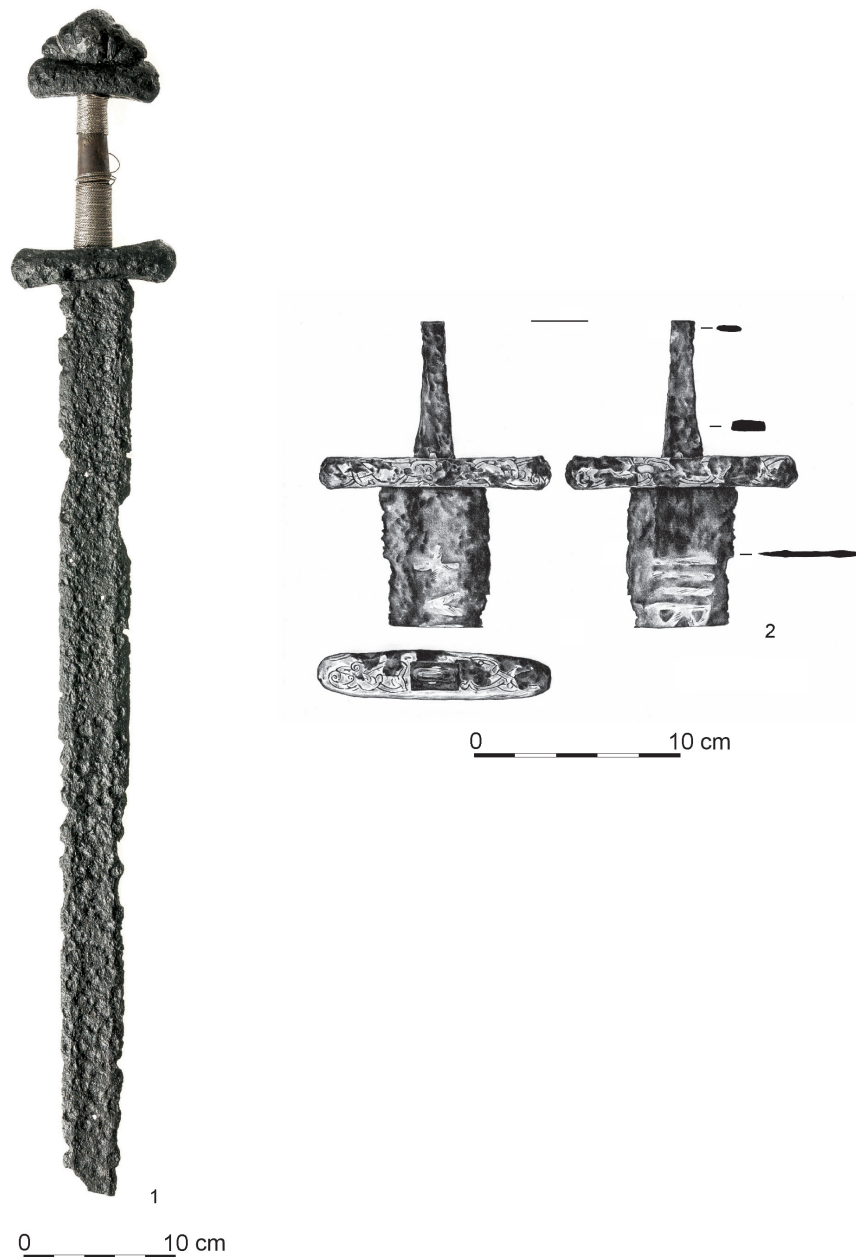
used costly swords and occasionally armour - mainly mail, and less frequently helmets. Unfortunately, besides the now lost specimen from Bełcząc, we do not know of any helmets from the Lublin region to date.

Between Poland and Rus'

In the second half of the 10th century and the early 11th century, the tribal structures in the Lublin region collapsed due to the emergence and expansion of two nascent states created by the Piast and Rurik dynasties - Poland and Kievan Rus'. From that time until almost the end of the 11th century, these areas became a battleground for continuous skirmishes between the rulers of both young states. This is first mentioned by the author of the *Tale of Bygone Years* in reference to a military campaign in 981 by the Rus' prince Vladimir the Great against the Lachs (Lendians?), during which he captured Peremyshl, Cherven', and other strongholds. Subsequently, during Bolesław the Brave's campaign against Rus' in 1018, the armies of the Polish prince and of Yaroslav the Wise fought the famous Battle of the Bug River near the Volyn stronghold, today's Gródek near Hrubieszów, where Polish forces crossed the river and defeated the unprepared and astonished enemy. Could the impressive sword discovered in Dołhobyczów, dated to the 10th and early 11th centuries (Fig. 3), be a remnant of these or similar events? It is not impossible, as such swords, richly decorated with silver and copper, are known from the burials of members of princely retinues belonging to both the Polish and Rus' courts, such as those found in Lutomiersk near Łódź and Podhorce in Ukraine. The Dołhobyczów sword was crafted with exceptional care - its blade was welded from five parts: an iron-steel, three-part core, whose edges were further reinforced with two steel overlays. The sword's hilt featured antler plates wrapped with braided silver wire. Both the crossguard and the two-part pommel were also decorated with silver and copper inlays, and the pommel cap was additionally

i ruskiego dworu, a odkrytych chociażby w Lutomiersku koło Łodzi czy też Podhorcach na terenie Ukrainy. Miecz z Dołhobyczowa wykonany został z niezwykłą starannością – jego głównia zgrzana została z pięciu części – żelazno-stalowego, trzyczęściowego rdzenia, którego ostrza dodatkowo wzmocniono dwoma

adorned with silver wire. This specimen ranks among the most splendid artefacts of its time. The sword from which only the crossguard with a fragment of the blade, likely bearing the Rhineland blacksmith's mark VLFBERTH, and a fragment of the tang, were preserved, discovered in nearby

Ryc. 3. Miecze z czasów początków rywalizacji polsko-ruskiej o tereny Lubelszczyzny: 1 – Dołhobyczów, pow. hrubieszowski, 2 – Nowosiółki Kardynalskie, pow. tomaszowski (wg Bartecki, Kotowicz, Kucypera, Vlasaty, w opracowaniu; Bagińska, Kotowicz, Kucypera, Rybka 2013).

Fig. 3. Swords from the early period of Polish-Rus' rivalry for the Lublin region: 1 – Dołhobyczów, Hrubieszów County, 2 – Nowosiółki Kardynalskie, Tomaszów Lubelski County (according to Bartecki, Kotowicz, Kucypera, Vlasaty, in preparation; Bagińska, Kotowicz, Kucypera, Rybka 2013).

stalowymi nakładkami. Rękojeść miecza zaopatrzono w wykonane z poroża okładziny, które dodatkowo owinięto splecionym, srebrnym drutem. Zarówno jelec, jak i dwuczęściowa głowica również zdobione były srebrną i miedzianą inkrustacją, a nakładka głowicy dodatkowo srebrnym drutem. Okaz ten należy do najwspanialszych zabytków swych czasów. Niewykluczone, że podobnie zdobnym mieczem był pierwotnie okaz, z którego zachował się jedynie jelec z fragmentem głowni sygnowanej najpewniej nadreńską marką kowalską VLFBERTH oraz fragment trzpienia rękojeści, odkryty w nieodległych Nowosiółkach Kardynalskich. Wspomniany jelec nosi na sobie ślady zdobienia srebrem w postaci motywu plecionkowego pokrywającego wszystkie jego powierzchnie. Można tylko wyobrazić sobie jak wyglądał ten okaz w całości.

Pod koniec XI stulecia, na przeszło 250 lat stabilizuje się granica polsko-ruska, biegnąca nieregularną, w przybliżeniu południkową linią, w części południowej po lewej stronie Wieprza, który przekraczała na wysokości Chełma, przebiegając następnie prawą jego stronę. Część zachodnia Lubelszczyzny wchodzi wówczas w skład piastowskiej Małopolski – głównie ziem sandomierskiej i lubelskiej, natomiast wschodnia staje się częścią formujących się od końca XI stulecia księstw halickiego i włodzimierskiego. Ten pograniczny teren był od tego momentu areną wielu konfliktów z udziałem Polaków, Rusinów i Litwinów, które jednak tylko częściowo znalazły odzwierciedlenie w źródłach pisanych. Już pod koniec XI wieku (1097 rok) cytowana tu często *Powieść minionych lat* wspomina wyprawę księcia ruskiego Dawida Igorewicza, w trakcie której zajął Sutiejsk (dzisiejsza wieś Sąsiadka) oraz Czerwień (dzisiejsze Czeramna). Z kolei wzmianka z XIII stulecia zawarta w *Kronice Halicko-Wołyńskiej* mówi o wyprawie litewsko-jaćwieskiej, w trakcie której poganie *powojowali [...] około Kumowa i aż do Czerwienia i bili się u bram czerwieńskich i zasadzka w Uchaniach była*. Z kolei w 1222 lub 1223 roku *złupione było [wszystko] wokół Belza i wokół Czerwienia przez Daniela [Romanowicza] i Wasylka [jego brata], i wszystka ziemia złupiona była*.

Nowosiółki Kardynalskie, originally might have been similarly ornate. The mentioned crossguard bears traces of silver decoration in the form of interlace motifs covering all its surfaces. One can only imagine how this specimen looked in its entirety.

At the end of the 11th century, the Polish-Rus' border stabilised for over 250 years, running along an irregular, approximately meridional line, in the southern part to the left of the Wieprz River, crossing it near Chełm, and then running along its right side. The western part of the Lublin region then became part of the Piast-controlled Lesser Poland - mainly the Sandomierz and Lublin lands, while the eastern part became part of the Galician and Volhynian principalities, which started to emerge in the late 11th century. From this moment, the border area became the scene of many conflicts involving Poles, Rus', and Lithuanians, which were only partially reflected in written sources. Already at the end of the 11th century (1097), *The Tale of Bygone Years*, frequently cited here, mentions an expedition by the Rus' prince David Igorevich, during which he captured Sutiejsk (today's Sąsiadka) and Cherven' (today's Czeramna). An entry from the 13th century in *The Galician-Volhynian Chronicle* recounts a Lithuanian-Yotvingian expedition during which the pagans *raided [...] around Kumów and up to Cherven', and fought at the gates of Cherven', with an ambush in Uchanie*. In 1222 or 1223, *everything around Belz and Cherven' was plundered by Daniel [Romanovich] and [his brother] Vasilko, and the entire land was ravaged*. Not long after, the two brothers, allied with the Poles, *again plundered the Belz and Cherven' lands*, and in 1236 they had to defend (successfully) the same Cherven' against the attack of Konrad of Mazovia's forces. From this list of events, it would seem that only Rus' strongholds were the subjects of disputes between princes. Nothing could be further from the truth. From the 1240s, there is a mention of a conflict between the aforementioned Daniel Romanovich and his brother Vasilko,

Obaj bracia niedługo później w przymierzu z Polakami ponownie łupili ziemię bełską i czerwieńską, a z kolei w 1236 roku musieli bronić się (skutecznie) w tym samym Czerwieniu przed atakiem wojsk Konrada Mazowieckiego. Z tego zestawienia wynikałoby, że tylko ruskie grody były przedmiotem sporów międzyksiążących. Nic bardziej mylnego. Z lat czterdziestych XIII stulecia pochodzi wzmianka o konflikcie między wspomnianymi Danielem Romanowiczem i jego bratem Wasylkiem, a księciem małopolskim Bolesławem Wstydlwym. Kronika mówi, że Rusini weszli w ziemię lacką [polską] czterema drogami. Sam Daniel wojował około Lublina. Wziąwszy łupy powrócili do siebie, ale niedługo później znów wyszli i powojowali ziemię lubelską aż i do rzeki Wisły i Sanu. To musiało spowodować odwet, gdyż po upływie niedługiego czasu przyjechali Lachowie [i] wojowali koło Andrzejowa. Usłyszał zaś Daniel książę z Wasylkiem bratem, zebrałszy siłę swoją obaj rozkazali budować maszyny miotające [i] inne urządzenia dla zdobycia grodu i poszli na gród Lublin. Jednego dnia byli pod grodem [z] Chełma ze wszystkimi wojami [i] maszynami miotającymi. Miotaly maszyny i strzały jak deszcze padały na gród ich. I zobaczywszy Lachowie jak krzepko natarcie ruskie następuje, zaczęli prosić [by] łaskę uzyskać. Daniel i Wasylko przeprowadziwszy radę postanowili i rzekli: nie pomagajcie księciu swojemu. Oni zaś obiecali to uczynić. Daniel zaś z bratem powracali we dwóch, spustoszywszy krainę tą. Jakże jaskrawy obraz pogranicza w ogniu!

Jak wyglądało uzbrojenie wojowników okresu wczesnopaństwowego po polskiej i ruskiej stronie pogranicza? Jak się okazuje miało wiele cech wspólnych, ale w szczegółach znacząco się jednak od siebie różniło. Polscy kombatanci reprezentowali sztukę wojenną charakterystyczną dla Europy łacińskiej, opartą na ciężkiej jeździe, uzbrojonej w kopie i ulepszanej na przestrzeni wieków – w związku ze stale rozwijającym się uzbrojeniem zaczepnym – kolcze i zbrojnikowe ochrony ciała oraz różne odmiany hełmów (Ryc. 4). Niestety, uzbrojenie ochronne nie jest reprezentowane wśród znalezisk z terenu zachodniej Lubelszczyzny i swoją wiedzę o wy-

and the Lesser Poland prince Bolesław the Chaste. The chronicle states that the Rus' entered Lyakhs [Polish] lands by four routes. Daniel himself raided around Lublin. Having taken loot, they returned home, but not long after, they came out again and ravaged the Lublin land up to the Vistula and San rivers. This must have caused retaliation, as shortly thereafter the Lyakhs came and raided around Andrzejów. Hearing this, Prince Daniel with his brother Vasilko gathered their forces and ordered the construction of siege engines [and] other devices to capture the stronghold and marched on Lublin. One day they were at the stronghold [from] Chełm with all their troops [and] siege engines. The engines hurled and arrows rained down on the stronghold like rain. Seeing how fiercely the Rus' assault was progressing, the Lyakhs began to plead for mercy. Daniel and Vasilko, after holding a council, decided and said: do not help your prince. They promised to do so. Daniel and his brother then returned together, having rava-ged that land. What a vivid picture of the borderland in flames!

What did the weaponry of warriors in the early statehood period look like on the Polish and Rus' sides of the border? As it turns out, it had many common features, but it differed significantly in details. Polish combatants represented the art of war characteristic of Latin Europe, based on heavy cavalry armed with lances, mail and coat of plates, as well as various types of helmets (Fig. 4), improved over the centuries due to constantly evolving offensive weaponry. Unfortunately, there are no examples of defensive equipment among the finds from the western Lublin region, and our knowledge of the appearance of Lesser Poland knights is mainly drawn from iconographic representations, chiefly seals and coins of the princes holding this district of Poland. The Lesser Poland princes are primarily depicted in conical helmets, sometimes equipped with a nasal guard, but from the second quarter of the 13th century, representations of great helmets, which would later be dominant, appear. The shield also evolved. In depictions dated to the 11th,

Ryc. 4. Rekonstrukcja XII-wiecznych rycerzy małopolskich autorstwa Stowarzyszenia Curia Mediaevalis (fot. D. Skowroński).

Fig. 4. Reconstruction of 12th-century knights from Lesser Poland by the Curia Mediaevalis Association (photo by D. Skowroński).

gładzie małopolskich rycerzy czerpiemy głównie z przedstawień ikonograficznych, głównie pieczęci i monet książąt dzierżących tę dzielnicę Polski. Książęta małopolscy są na nich wyobrażani głównie w stożkowatych hełmach, niekiedy zaopatrzonych w nosal, ale od drugiej ćwierci XIII wieku pojawiają się przedstawienia dominujących później hełmów garnczkowych. Ewoluuje również tarcza. Na przedstawieniach datowanych na XI, XII i pierwszą połowę XIII stulecia dominuje wydłużona tarcza, tzw. migdałowata, dobrze chroniąca zarówno korpus, jak i nogi zbrojnego piechura i jeźdźca, niekiedy zaopatrzona w środkowe metalowe okucie, tzw. umbo. W XIII stuleciu ulega ona wyraźnemu skróceniu, ostatecznie przybierając kształt trójkątnej tarczy rycerskiej, którą widać doskonale na pieczęci pieszej Bolesława Wstydlwego z lat 1250-1279. Na tarczy tej widoczne jest też heraldyczne przedstawienie orła (Ryc. 5). Główną ochroną ciała rycerza małopolskiego w XII i XIII wieku był pancerz kolczy, okrywający już niemal całe ciało rycerza – z kapturem, mitynkami i pełnymi nogawicami. Pancerz ten miał jednak realne mankamenty. Co prawda chronił swego posiadacza przed cięciami i sztychami, ale nie stanowił dostatecznej ochrony przed siłą uderzenia. Dlatego też w ciągu XIII stulecia popularność wśród rycerzy zachodnioeuropejskich (w tym polskich) zaczęły uzyskiwać płaty i brygantyny, czyli skórzane lub tekstylne kamizelki, do których od spodu mocowano przy pomocy nitów, większe lub mniejsze żelazne płytki.

Niewiele wiemy też o broni zaczepnej używanej przez polskich rycerzy z terenu zachodniej Lubelszczyzny. Jedyne miecz z tego czasu pochodzi z grobu szkieletowego z końca XI i początków XII wieku, odkrytego w Bochothnicy. Spoczywał on po lewej stronie dojrzałego mężczyzny, zmarłego w wieku około 55 lat. Co interesujące

Ryc. 5. Pieczęć Bolesława Wstydlwego, księcia krakowskiego i sandomierskiego (wg <http://www.lokacjakrakow.tron.pl/n/pl/zoom/88>).

Fig. 5. Seal of Bolesław the Chaste, Duke of Kraków and Sandomierz (according to <http://www.lokacjakrakow.tron.pl/n/pl/zoom/88>).

12th, and the first half of the 13th century, the elongated, so-called “almond-shaped” shield, sometimes equipped with a central metal boss, predominated; it provided good protection for both the body and legs of the armed infantryman and rider. In the 13th century, it became significantly shorter, ultimately taking on the shape of a triangular knight’s shield, as clearly seen on the seal depicting the standing figure of Bolesław the Chaste from 1250-1279. This shield also bears a heraldic representation of an eagle (Fig. 5). The main body protection for the Lesser Poland knight

in the 12th and 13th centuries was mail armour, covering almost the entire body of the knight – with a hood, mittens, and full chausses. However, this armour had real drawbacks. While it protected its wearer from cuts and thrusts, it did not provide sufficient protection against the force of blows. Therefore, in the 13th century, coat of plates and brigandines – leather or textile vests to which larger or smaller iron plates were riveted from the inside – began to gain popularity among Western European (including Polish) knights.

We also know little about the offensive weapons used by Polish knights from the western Lublin region. The only sword from this time comes from an inhumation grave dated to the late 11th or early 12th centuries, discovered in Bochothnica. It was placed on the left side of a mature man who died at about 55 years old. Interestingly, this specimen, with a broad blade and a hilt equipped with a simple crossguard and a large lenticular pommel, had an intentionally broken tip. This damage might be related to the deceased man potentially dying without an heir. According to the customs of the time,

okaz ten, o szerokiej głowni i rękojeści zaopatrzonej w prosty jelec oraz dużą soczewkowatą głowicę, miał intencjonalnie złamany sztych. Być może uszkodzenie to wiązało się z tym, że pochowany w grobie mężczyzna mógł umrzeć bezpotomnie. W świetle ówczesnych zwyczajów wygaśnięcie rodu manifestowano m.in. złamaniem miecza. Podobnie jak Bochoznica datowane jest cmentarzysko w Lublinie-Sławinku, gdzie w jednym z pochówków, przy zmarłym wystąpiło żelazce topora o szerokim ostrzu i osadzie zaopatrzonej w kapturek i wąsy. Nieco inny okaz – o osadzie zaopatrzonej tylko w kapturek – odkryto również luźno na cmentarzysku z XI - XII stulecia w Drażgowie. Obraz ten uzupełnia kilka grotów strzał z tulejką lub z trzpieniem dokumentujących powszechność używania łuku, a odkrytych na różnych stanowiskach wczesnośredniowiecznych, przede wszystkim na terenie lubelskiego wzgórza zamkowego. W XII i XIII wieku rozpowszechnia się kusza, której obecność wśród załogi grodu lubelskiego dokumentują odkryte grotty beltów. Jeszcze mniej danych mamy o ówczesnym wyposażeniu jeździeckim zbrojnych z terenu położonego na zachód od Wieprza. Odkryte na terenie Lublina i w Piotrawinie nad Wisłą ostrogi z piramidalnymi bodźcami to typowe okazy również dla innych regionów Polski, ale też Rusi (Ryc. 6).

Nieco inaczej wyglądało uzbrojenie wojów zachodnioruskich, wyrosłe na gruncie kontaktów nie tylko z Polską i Węgrami, ale też Bizancjum i koczownikami zamieszkującymi stepy nadczarnomorskie. Ta mozaika doprowadziła do wytworzenia oryginalnego zestawu wyposażenia militarnego, przystosowanego przede wszystkim do konfrontacji z nomadycznymi sąsiadami - Pieczyngami i Połowcami. Siła Rusi, podobnie jak wojsk polskich, oparta była na konnicy, chociaż obok ciężkiej jazdy kopijniczej dużą rolę odgrywać też musiała lekka jazda wyposażona w łuki.

Wspomniana mozaika wpływów kulturowych widoczna jest w pełni w przypadku grobu wojownika pochowanego - być może pod nasypem kurhanu - w Gródku koło Hrubieszowa. Złożono w nim, w trumnie, dorosłego mężczyznę miejscowego pochodzenia, który zmarł w wie-

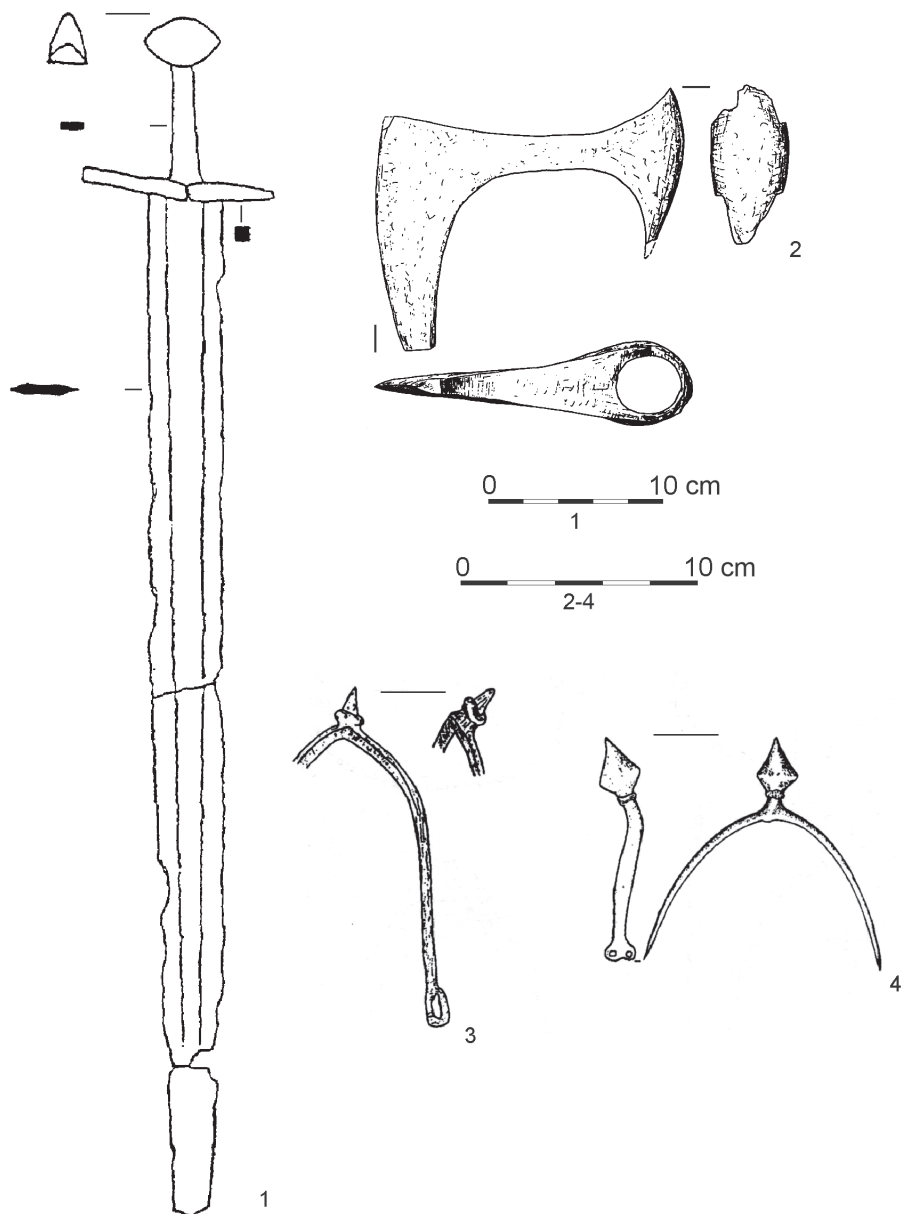
the extinction of a lineage was manifested, among other things, by breaking the sword. Similar in date to Bochoznica is the cemetery in Lublin-Sławinek, where, in one of the burials, an axe head with a broad blade and an eye with a cap and lugs was found beside the deceased. A slightly different specimen - with an eye equipped only with a cap - was also found without context in the cemetery dated to the 11th-12th centuries in Drażgów. This picture is complemented by several arrowheads with sockets or tangs, documenting the widespread use of the bow, discovered at various early medieval sites, primarily on the grounds of the Lublin Castle Hill. In the 12th and 13th centuries, the crossbow became widespread, and its presence among the Lublin stronghold's garrison is documented by the discovery of crossbow bolt heads. We have even fewer data about the riding equipment of warriors from the area west of the Wieprz River at that time. Spurs with pyramidal goads discovered in Lublin and Piotrawin on the Vistula are typical specimens also found in other regions of Poland, as well as Rus' (Fig. 6).

The weaponry of Western Rus' warriors, which evolved from contacts not only with Poland and Hungary but also with Byzantium and the nomadic tribes inhabiting the Black Sea steppes, looked somewhat different. This mosaic of influences led to the creation of an original set of military equipment, primarily adapted for confrontations with their nomadic neighbours - the Pechenegs and Cumans. The strength of Rus', like the Polish armies, was based on cavalry, although light cavalry equipped with bows must have played a significant role alongside the heavy lance-armed cavalry.

The aforementioned mosaic of cultural influences is fully visible in the case of a warrior's grave found in Gródek near Hrubieszów, perhaps buried under a burial mound. An adult male of local origin, who died at the age of about 45-50 years, was laid to rest in a coffin. His bones showed traces of injuries - a cut likely made by

ku około 45-50 lat. Na jego kościach widoczne były ślady urazów – po cięciu wykonanym prawdopodobnie mieczem oraz być może po ugodzeniu strzałą. Obie rany jednak nie były przyczyną jego śmierci. W grobie mężczyzny złożono, intencjonalnie złamany i zgięty miecz o konstrukcji przypominającej wcześniej opisany okaz z Bochothnicy. Oba miecze różniło

a sword and possibly an arrow wound. However, neither was the cause of his death. In the grave, an intentionally broken and bent sword was placed, its construction similar to the previously described specimen from Bochothnica. However, the two swords differed in that the blade of the Gródek specimen bears two Latin

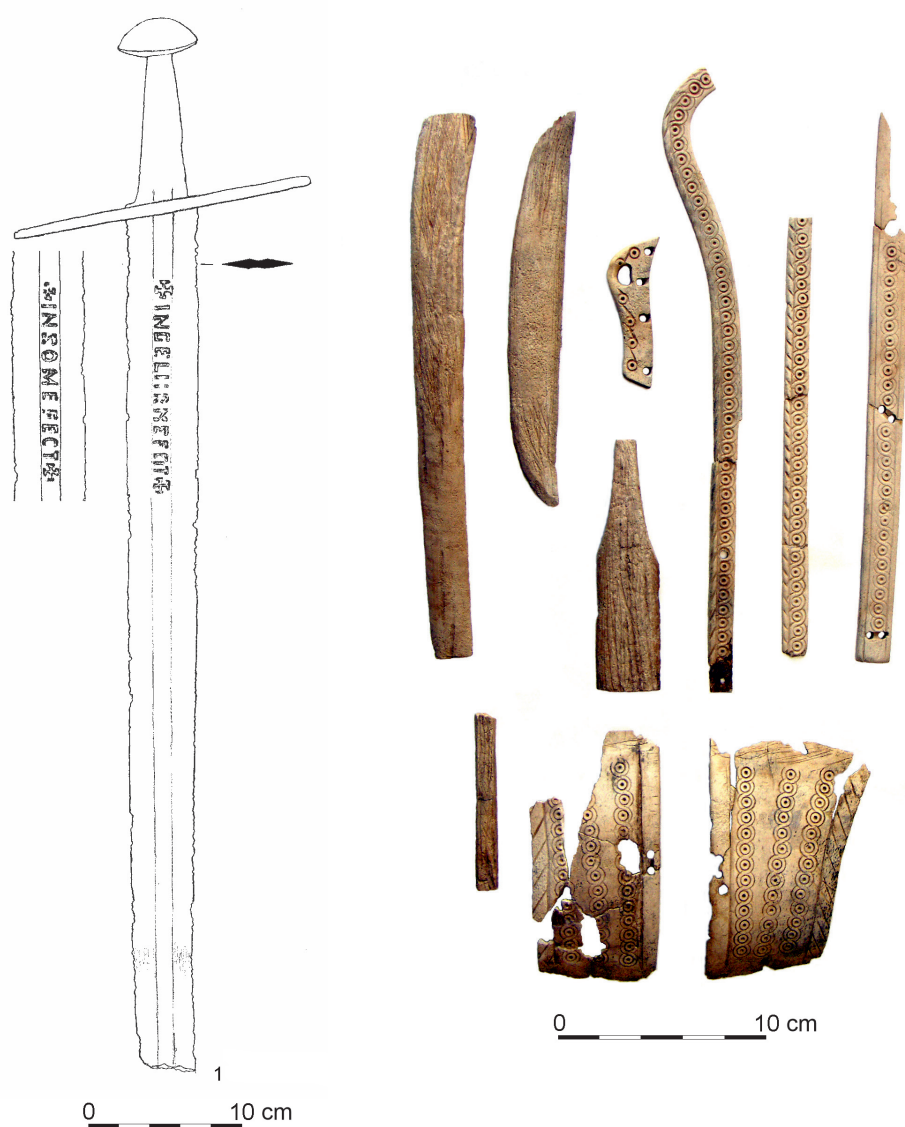

Ryc. 6. Wybrane militaria wczesnośredniowieczne z terenu piastowskiej części Lubelszczyzny: 1 – miecz, 2 – żelźce topora, 3 – ostrogi (1 – Bochothnica, pow. puławski, 2 – Drążgów, pow. rycki, 3 – Lublin, 4 – Piotrawin, pow. opolski) (wg Strzyż 2006, Kotowicz 2013).

Fig. 6. Selected early medieval military artefacts from the Piast part of the Lublin region: 1 – sword, 2 – axe head, 3 – spurs (1 – Bochothnica, Puławy County, 2 – Drążgów, Ryki County, 3 – Lublin, 4 – Piotrawin, Opole Lubelskie County) (according to Strzyż 2006, Kotowicz 2013).

jednak to, że na główni okazy z Gródka zachowały się dwie łacińskie inskrypcje, wykonane w rromańskiej majuskułie i ograniczone laskowanymi krzyżami: z jednej strony napis +INHOMEFECT+, a z drugiej +INGELIIRMEFCIT+. Pierwszy z nich ma charakter inwokacyjny i można go rozwinąć w postać +IN H[ONESTATEM] OM[NIPOTENTIS] EF[F]ECT[ORIS]+ co oznacza „Ku chwale Wszechmogącego Stwórcy”. Z kolei napis z drugiej strony interpretuje się jako „podpis” kowala-miecznika +INGELIIR ME F[E]CIT+, czyli „Ingeliir mnie

inscriptions, made in Roman majuscule and flanked by cross pattée: on one side, the inscription +INHOMEFECT+, and on the other, +INGELIIRMEFCIT+. The first is invocatory and can be expanded to +IN H[ONESTATEM] OM[NIPOTENTIS] EF[F]ECT[ORIS]+, meaning “In Honour of the Almighty Creator.” The inscription on the other side is interpreted as the “signature” of the swordsmith, +INGELIIR ME F[E]CIT+, or “Ingeliir made me,” with the letters in the craftsman’s name rearranged; the correct

Ryc. 7. Elementy wyposażenia grobu wojownika z Gródka, pow. hrubieszowski: 1 – miecz, 2 – kościane i rogowe elementy łuku i łubia (wg Kuśnierz 2006).

Fig. 7. Elements of the warrior’s grave in Gródek, Hrubieszów County: 1 – sword, 2 – bone and antler elements of a bow and bowcase (according to Kuśnierz 2006).

uczynił”, przy czym w imieniu rzemieślnika przedstawiono kolejność liter, prawidłowy zapis powinien brzmieć „Ingelrii”. Miecze sygnowane tym imieniem są wyrobami nadreńskimi i wykonywano je tam od X po XIII wiek, ale okaz z Gródka pochodzi zapewne z XII i pierwszej połowy wieku XIII. Obok tego wspaniałego przykładu mieczniczej sztuki zachodnioeuropejskiej w grobie wystąpiły jednak dodatkowo zabytki, które pochodzą z przeciwnego kierunku. Mowa tutaj o kościanych i rogowych elementach łuku refleksyjnego oraz pojemnika/futerału, w którym go przechowywano, czyli łubia. Zestaw ten jest charakterystyczny przede wszystkim dla wojowników wschodnioeuropejskich i wywodzi się z tradycji stepowych (Ryc. 7).

Wspomniany miecz nie jest jedynym odkrytym na terenie wschodniej Lubelszczyzny. Kolejny, podobny okaz z dużą soczewkową głowicą i długim, sztabkowatym jelcem pochodzi z Sąsiadki (Ryc. 8). I na nim również widnieją łacińskie, niestety nierozpoznane dotąd inskrypcje: z jednej strony napis +EOSERVO+, a z drugiej +COSERVO+. Nie ma jednak wątpliwości, że i ten okaz ma raczej zachodnioeuropejskie pochodzenie. Fragmenty mieczy znamy również z badań na terenie Czermna (kat. B.II.2). Miecze takie noszono oczywiście pierwotnie w pochwach, z których najczęściej zachowują się ich dolne, wykonane z brązu bądź niekiedy też srebra, okucia, tzw. trzewiki. Jak dotąd przedmioty takie odkryto tylko w Czermnie i w nieodległych Tuczapach. Trzy z nich – datowane na XI-XIII wiek lite trzewiki zdobione motywami roślinnymi lub geometrycznymi – to zabytki wywodzące się ze świata bałtyjskiego, ale rozpowszechnione również na Rusi (kat. B.II.6), ale jeden XII-XIII-wieczny okaz z Czermna jest wyjątkowy. Ma on niespotykaną na Rusi ażurową konstrukcję, a najbliższe analogie na terenie wczesnośredniowiecznego Królestwa Czech i Cesarstwa Niemieckiego (kat. B.II.5). Jest on więc, podobnie jak omówione wyżej miecze importem z kręgu kultury łacińskiej.

Miecz nie był jedyną bronią zaczepną używaną przez wojów zachodnioruskich. Niewątpliwie ich wyróżnikiem – oprócz niezbyt popularnej

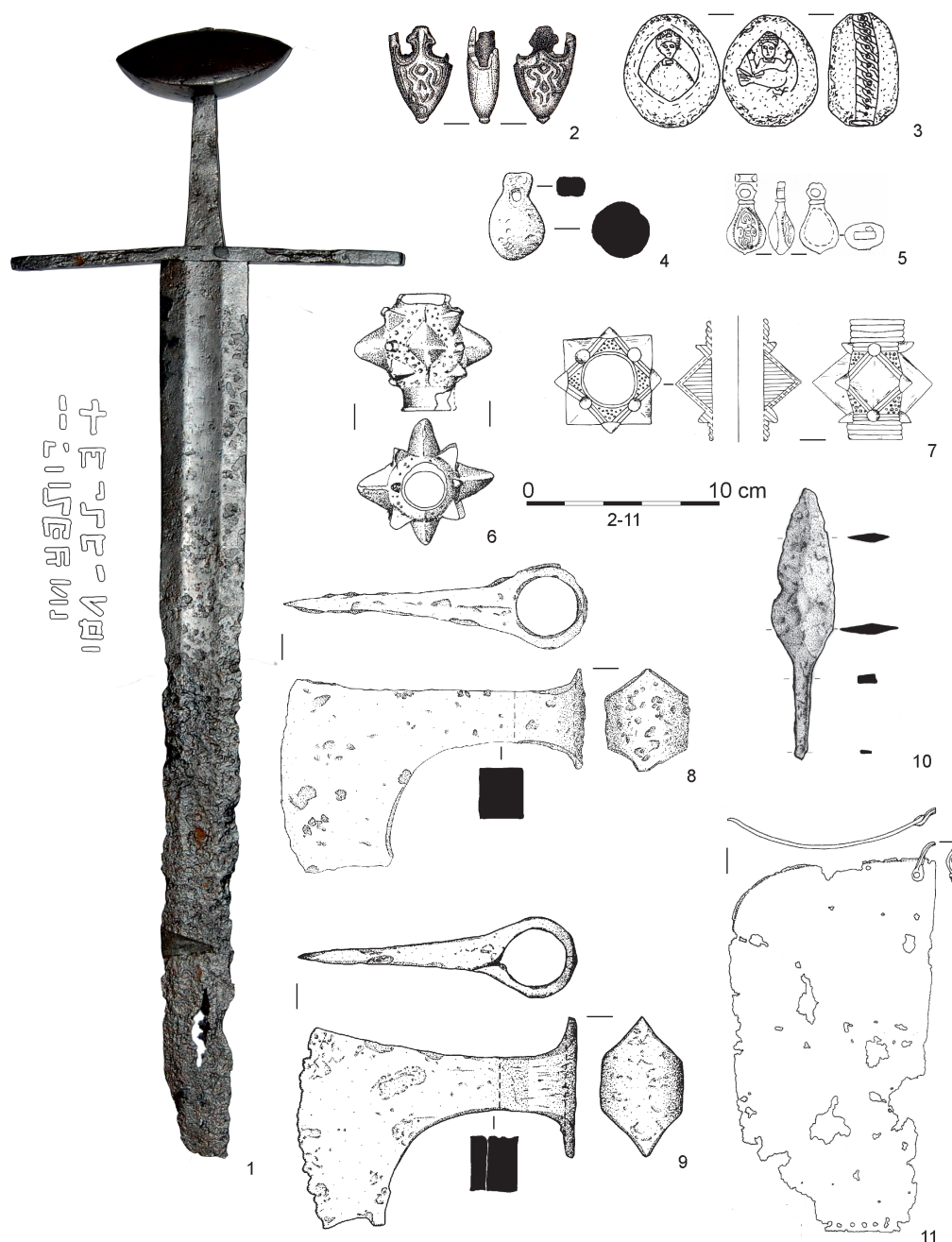
spelling should be “Ingelrii.” Swords signed with this name are Rhineland products made between the 10th and the 13th centuries, but the specimen from Gródek probably dates from the 12th or early 13th century. Alongside this splendid example of Western European craftsmanship, the grave also contained items from the opposite direction. These included bone and antler components of a reflex bow and the container/bowcase in which it was stored. This set is characteristic primarily of Eastern European warriors and derives from steppe traditions (Fig. 7).

The mentioned sword is not the only one discovered in the eastern Lublin region. Another similar specimen with a large lenticular pommel and a long, bar-shaped crossguard comes from Sąsiadka (Fig. 8). It too bears Latin inscriptions, unfortunately still undeciphered: on one side, the inscription +EOSERVO+, and on the other, +COSERVO+. However, there is no doubt that this specimen also has a Western European origin. Fragments of swords are also known from excavations in Czermno (cat. B.II.2). Such swords were originally worn in scabbards, whose lower fittings, known as chapes, made of bronze or sometimes silver, are the most likely to survive. So far, such items have been found only in Czermno and nearby Tuczapy. Three of these – cast chapes decorated with floral or geometric motifs, dated to the 11th-13th century – originate from the Baltic world but were also widespread in Rus' (cat. B.II.6). However, one 12th- or 13th-century specimen from Czermno is exceptional. It has an openwork design not found in Rus', with the closest parallels in the early medieval Kingdom of Bohemia and Holy Roman Empire of the German Nation (cat. B.II.5). Thus, like the swords discussed above, it is an import from the Latin cultural sphere.

The sword was not the only offensive weapon used by Western Rus' warriors. Undoubtedly, what distinguished them – apart from the sabre, relatively unpopular in the territories of the Principality of Galicia-Volhynia – were other weapons adopted from the

na terenach księstwa halicko-włodzimierskiego szabli – była inna broń przejęta ze świata koczowniczego: kiścienie i buławy, używane tutaj głównie w okresie od XI po XIII wiek. Do naszych czasów przetrwały jedynie ich metalowe lub

nomadic world: war-flails and maces, used mainly between the 11th and 13th centuries. To this day, only their metal or antler components have survived – flail weights and mace heads. A war-flail consisted of

Ryc. 8. Broń i uzbrojenie ochronne wojów zachodnioruskich: 1 – miecz, 2 – trzewik pochwy miecza, 3-5 – ciężarki kiścieni, 6-7 – główce buław, 8-9 – żelźca toporów, 10 – grot oszczepu, 11 – część karwasza (1 – Sasiadka, pow. biłgorajski, 2 – Tuczapy, pow. tomaszowski, 3,6,10-11 – Czeremno, pow. tomaszowski, 4-5 – Gródek, pow. hrubieszowski, 7 – Stołpie, pow. chełmski, 8 – Moroczyn, pow. chełmski, 9 – Perespa, pow. tomaszowski) (wg Kuśnierz 2005, Strzyż 2005, Klisz 2006, Kotowicz 2008, 2014, Pudło 2014, Kotowicz, Wyszyński 2020).

Fig. 8. Weapons and protective armour of West Rus' warriors: 1 – sword, 2 – scabbard chape, 3-5 – war-flail weights, 6-7 – mace heads, 8-9 – axe heads, 10 – javelin head, 11 – part of a vambrace (1 – Sasiadka, Biłgoraj County, 2 – Tuczapy, Tomaszów Lubelski County, 3,6,10-11 – Czeremno, Tomaszów Lubelski County, 4-5 – Gródek, Hrubieszów County, 7 – Stołpie, Chełm County, 8 – Moroczyn, Chełm County, 9 – Perespa, Tomaszów Lubelski County) (according to Kuśnierz 2005, Strzyż 2005, Klisz 2006, Kotowicz 2008, 2014, Pudło 2014, Kotowicz, Wyszyński 2020).

wykonane z poroża elementy – ciężarki kiścieni i główce buław. Kiścień składał się z drewnianej rączki do której mocowano gruby rzemień lub sznur, zwieńczony ciężarkiem. W odpowiednich rękach stawał się niezwykle skuteczną bronią. Wprawiając ciężarek w ruch wirowy, można było nadać mu energię umożliwiającą ogłuszenie lub też zabicie przeciwnika. Najokazalszym przykładem ciężarka kiścienia jest zaginiony dziś, wykonany z poroża okaz, który odkryto w Czermnie, a którego powierzchnię zdobiły wyobrażenia ruskiego bojara i syreny. Metalowe okazy znamy m. in. z Gródka, Szarajówki, ale też Czermna (kat. B.I.12-14). Niezwykle groźną bronią była buława. Składała się ona z ciężkiej, metalowej główicy osadzonej bezpośrednio na drewnianym trzonku. Wśród takich głowic odkrytych na terenie wschodniej Lubelszczyzny znajdujemy okazy o wybitnie militarnym przeznaczeniu – jak żelazne egzemplarze odkryte w Czermnie (kat. B.I.8-9). Są jednak wśród nich też zabytki mogące mieć znaczenie symbolu dowódczego – doskonałym przykładem jest tutaj niezwykle efektowna, niestety nadtopiona w pożarze, „gwiazdzista” główca buławy pochodząca ze słynnej wieży w Stołpie. Tereny zachodnioruskie cechuje niezwykła obfitość znalezisk innej broni obuchowej – żelźców toporów. Co prawda część z nich mogła być używana jako narzędzia w gospodarstwach domowych, ale zdecydowana większość miała jednak militarne przeznaczenie. Przyjmuje się, że bronią były raczej okazy, których ciężar nie przekraczał 500 gramów. Wśród zabytków z terenu wschodniej Lubelszczyzny dominują okazy o szerokich ostrzach i osadach wzmocnionych kapturkiem na obuchu. Znalezione je m.in. w Chełmie, Gródku, Moroczynie, Perespie, Sąsiadce, Uchaniu i w Czermnie (kat. B.I.2-3). Zdecydowanie mniej jest natomiast odkryć grotów broni drzewcowej, i niemal wszystkie – jak np. okazy z Krasnegostawu – są znaleziskami przypadkowymi, stąd ustalenie ich precyzyjnego datowania jest niezwykle trudne. Niekiedy tylko natrafia się na żelazne, dolne okucia drzewców włóczni, zwane tokami (por. kat. B.III.1). Znaleźiska – dokonane w Gródku i Czermnie – sugerują również, iż wojownicy zachodnioruscy chętniej – czy to do polowań,

a wooden handle to which a thick strap or cord was attached, terminating in a weight. In skilled hands, it became an extremely effective weapon. By setting the weight into a rotary motion, it could be given enough power to stun or kill an opponent. The most splendid example of a war-flail weight, now lost, was made of antler and discovered in Czermno, with its surface adorned with depictions of a Rus' boyar and a siren. We know of metal examples from Gródek, Szarajówka, as well as Czermno (cat. B.I.12-14). The mace was an extremely dangerous weapon. It consisted of a heavy, metal head mounted directly on a wooden shaft. Among the mace heads discovered in the eastern Lublin region, there are specimens intended for purely military purposes – such as the iron examples found in Czermno (cat. B.I.8-9). However, there are also artefacts that might have served as symbols of command – a prime example being the remarkably ornate, though partially melted by fire, “star-shaped” mace head from the famous tower in Stołpie. The Western Rus' territories are characterised by an extraordinary abundance of other striking weapons – axe heads. While some of them might have been used as tools in households, the vast majority were clearly for military use. It is generally accepted that specimens weighing no more than 500 grams were used as weapons. Among the artefacts from the eastern Lublin region, the dominant specimens are those with broad blades and eyes reinforced with a cap on the butt. These have been found in Chełm, Gródek, Moroczyn, Perespa, Sąsiadka, Uchanie, and Czermno (cat. B.I.2-3). In contrast, there are significantly fewer discoveries of spearheads, and almost all of them – such as the specimens from Krasnystaw – are chance finds, making precise dating extremely difficult. Occasionally, one comes across iron, lower fittings of spear shafts, known as butt caps (cf. cat. B.III.1). Finds discovered in Gródek and Czermno also suggest that Western Rus' warriors readily used javelins for both hunting and warfare. Their blades,

czy to na wojnę – korzystali z oszczepów. Ich groty o liściach zakończonych zarówno tulejkami (jak w przypadku zabytków z Gródka), jak i trzpieniami (grot z Czeramna) cechuje z reguły niewielka długość i przysadzisty krępy kształt.

Znaleziska archeologiczne poświadczają też masowe wykorzystanie w XII i XIII wieku przez wojów ruskich (i ich adwersarzy) łuku refleksyjnego. Mówiliśmy już o nim wspominając odkrycie grobu wojownika z Gródka, ale o jego stosowaniu na szeroką skalę świadczą przede wszystkim, odkrywane w dziesiątkach egzemplarzy groty strzał z trzpieniami i różnorodnie ukształtowanymi liśćmi, głównie na grodziskach w Gródku, Sąsiadce, czy Czermanie (por. kat. B.IV.1-2, 4-5, 23-24, 28). Mniej liczne są natomiast groty strzał zaopatrzonych w tulejki, które z kolei informują nas o używaniu na tym terenie również łuku prostego. W XII stuleciu - początkowo w niewielkim zakresie – na wyposażeniu ruskich strzelców pojawia się kusza, której pociski (bełty) zaopatrzone były w tulejkowate groty o masywnych zakończeniach (kat. B.IV.30).

Niewiele, niestety wiemy o wykorzystywanym przez mieszkańców wschodniej Lubelszczyzny uzbrojeniu ochronnym. Z samego Czeramna pochodzi kilka drobnych fragmentów plecionek kolczych, które sugerują, że najpowszechniejszą ochroną ciała mogła być kolczuga. W XIII wieku pojawiają się pierwsze płytowe osłony rąk. Część karwasza, czyli żelaznej ochrony przedramienia również odkryto na terenie Czeramna. Jeszcze do niedawna sądzono, że karwasze takie rozpowszechniły się na Rusi po najeździe mongolskim, a ten okaz był zgubą jednego z Tatarów, którzy najechali i zniszczyli gród identyfikowany z Czerwieniem. Nowsze odkrycia wskazują jednak, że przedmioty takie wytwarzano na Rusi jeszcze przed inwazją wojsk Czyngis-chana. Głowy ruskich wojów chroniły głównie otwarte, stożkowe hełmy z kolczymi misiurkami, chociaż znamy też okazy zaopatrzone dodatkowo w przymocowane do dzwonu osłony przedniej części twarzy, chroniące oczy i nos.

Na koniec słów kilka o wykorzystywanym przez wojów zachodnioruskich z terenu Lubelszczyzny wyposażeniu jeździeckim (Ryc. 9). Używane przez nich ostrogi wykazują największą

ending in sockets (as in the case of finds from Gródek) or tangs (head from Czermano), are typically short and squat.

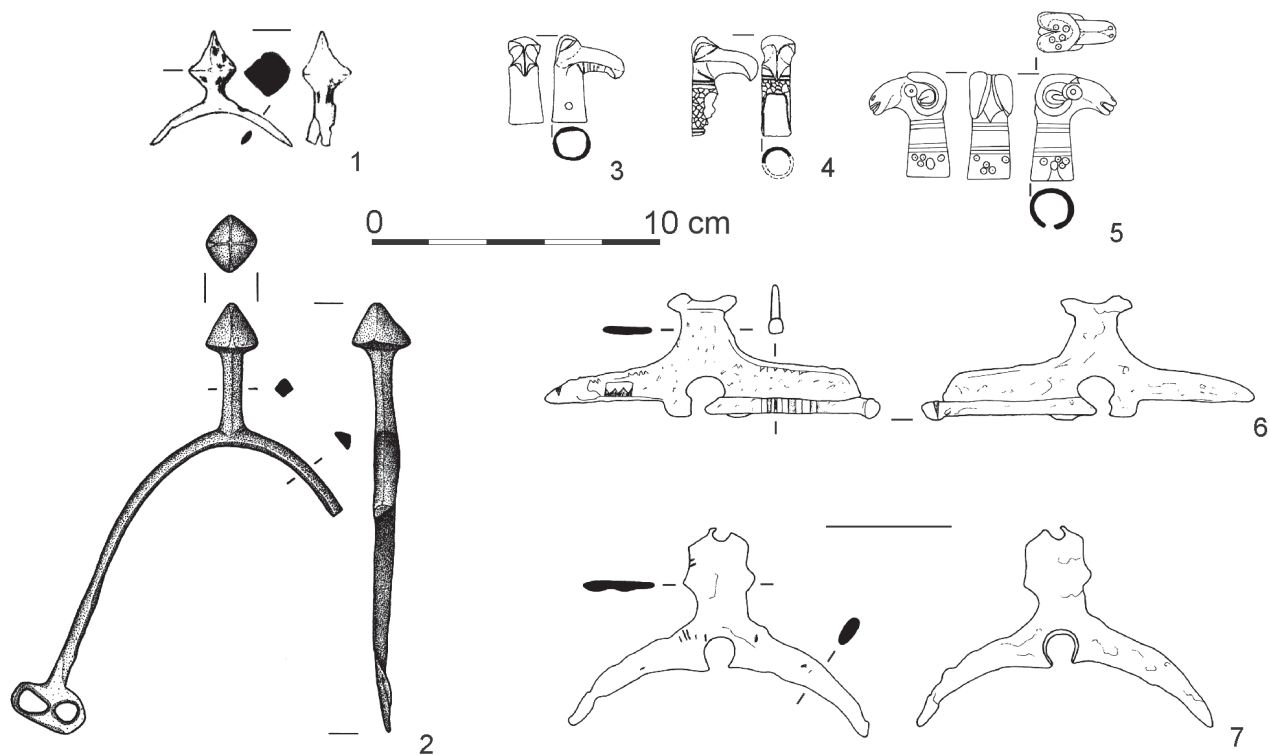
Archaeological finds also attest to the widespread use of the reflex bow by Rus' warriors (and their adversaries) in the 12th and 13th centuries. We have already mentioned it in connection with the discovery of a warrior's grave in Gródek, but its extensive use is primarily evidenced by the dozens of arrowheads with tangs and variously shaped blades, mainly found in the hillforts of Gródek, Sąsiadka, and Czermano (cat. B.IV.1-2, 4-5, 23-24, 28). Less numerous are the arrowheads with sockets, indicating the use of the straight bow in the region as well. In the 12th century, initially to a limited extent, the crossbow began to appear in the equipment of Rus' archers. Their bolts were fitted with socketed heads with massive tips (cat. B.IV.30).

Unfortunately, little is known about the defensive equipment used by the inhabitants of the eastern Lublin region. From Czermano, we have a few small mail fragments suggesting that mail shirts were the most common body protection. In the 13th century, the first plate arm guards appeared. A fragment of a vambrace, an iron forearm guard, was also found in Czermano. It was once believed that such vambraces became common in Rus' after the Mongol invasion, and this piece was thought to belong to a Tatar who attacked and destroyed the hillfort identified with Cherven'. However, recent findings indicate that such items were manufactured in Rus' before the invasion of Genghis Khan's forces. The heads of Rus' warriors were primarily protected by open, conical helmets with mail aventails. Some specimens also had additional face guards attached to the helmet, shielding the eyes and nose.

Regarding equestrian equipment used by Western Rus' warriors from the Lublin region (Fig. 9), their spurs show the greatest similarity to those known from Piast Poland. These were mainly iron spurs with one or two pyramidal goads and variously curved

zbieżność z materiałami znanymi z terenu Polski piastowskiej. Są wśród nich głównie wykonane z żelaza okazy o (jedno- lub dwu-) piramidalnych bodźcach i różnie wygiętych kabłąkach. Ta ostatnia cecha związana jest z rozwojem techniki jazdy i zmianami w dosiadzie konia. Ostrogi takie znamy m.in. z Czermna, Gródka, czy Sąsiadki. Obok nich zdarzają się też bardziej prestiżowe i z pewnością cenniejsze okazy wykonane z metali kolorowych – głównie brązu. Jak dotąd, na terenie wschodniej Lubelszczyzny, natrafiono tylko na nieliczne strzemiona, które przeważnie mają swe analogie wśród znalezisk stepowych z XII-XIII wieku (kat. B.V.6). Ze stepów przywędrowała też na Ruś moda na powodzenie koniem przy użyciu skórzanych pejców, których zakończenia rękojeści – wykonane z poroża lub metalu – kształtowano na podobieństwo sylwetek zwierzęcych. Koczownikom pejce takie zastępowały ostrogi, ale dla wojów ruskich, były

sides. The shape of the shanks was related to the development of riding techniques and changes in horse seating. Spurs like these are known from Czermno, Gródek, and Sąsiadka. Alongside these, more prestigious and certainly more valuable spurs made of non-ferrous metals, mainly bronze, have been found, though they are less common. Few stirrups have been discovered in the eastern Lublin region, most of which have analogies among steppe finds from the 12th-13th centuries (cat. B.V.6). The fashion of using leather whips with handles shaped like animal figures for controlling the horse also came from the steppes to Rus'. Nomads used such whips in place of spurs but for Rus' warriors they likely served as an additional stabilising element. Or perhaps they were part of the equipment of nomadic units (mainly Cumans) who often hired

Ryc. 9. Wyposażenie jeździeckie wczesnośredniowiecznych wojów zachodnioruskich: 1-2 – ostrogi, 3-5 – metalowe zakończenia pejców, 6-7 – pobocznicę wędzideł (1 – Czermno, pow. tomaszowski, 2 – Sąsiadka, pow. biłgorajski, 3-7 – Gródek, pow. hrubieszowski) (wg Tereszczuk 2001, Kuśnierz 2005, Kotowicz 2013a; 2013b).

Fig. 9. Horse-riding equipment of early medieval West Rus' warriors: 1-2 – spurs, 3-5 – metal whip finials, 6-7 – bit cheekpieces (1 – Czermno, Tomaszów Lubelski County, 2 – Sąsiadka, Biłgoraj County, 3-7 – Gródek, Hrubieszów County) (according to Tereszczuk 2001, Kuśnierz 2005, Kotowicz 2013a; 2013b).

zapewne dodatkowym elementem pozwalającym stabilizować rumaki. A może znajdowały się na wyposażeniu oddziałów koczowniczych (głównie Połowców), które chętnie najmowały się książętom ruskim? Datowane na XI-XIII wiek zoomorficzne zakończenia pejców – w kształcie głów orłów i barana – znamy jak dotąd z Czeramna (kat. B.V.13-14) i Gródka. Wśród elementów wyposażenia końskiego zwracają natomiast szczególną uwagę wędzidla z kunsztownie wykonanymi pobocznikami. Przedmioty takie, datowane na XI-XII stulecie i zachowane niestety fragmentarycznie, znane są z Czeramna, Gródka i Sąsiadki.

Wróg u bram – Mongołowie

Wielokrotnie w przypadku uzbrojenia wojsk ruskich wspominałem o inspiracjach militarnych płynących od ich stepowych sąsiadów lub o ewentualnej obecności nomadów drużynach książąt halickich i włodzimierskich. Jednak u schyłku wczesnego średniowiecza mamy również z pewnością do czynienia z bezpośrednimi śladami pobytu koczowników na terenie wschodniej Lubelszczyzny. Są one związane z jednym z najbardziej dramatycznych dla dziejów Rusi wydarzeń – pustoszącym najazdem Mongołów z lat 1239-1240 (Ryc. 10), zakończonym wyprawą na Polskę i Węgry oraz słynną bitwą na polach pod Legnicą w 1241 roku. Wcześniej, gdyż pod koniec 1240 roku, w trakcie pustoszenia okolic Włodzimierza Wołyńskiego łupem azjatyckich nomadów padł też gród Czerwień. Wskazują na to – poza śladami zniszczeń fortyfikacji i porzuconym, bogatym inwentarzem ruchomym należącym do mieszkańców grodu – przede wszystkim charakterystyczne dla Tatarów, liczne trzpieniowate groty strzał o wachlarzowatych liściach (por. kat. B.IV.6,13-14,16-19), odkryte głównie na majdanie. Ich położenie sugerowało badaczom, iż atak na Czerwień nastąpił najpewniej od północy. Po przepłynięciu się przez rzekę Huczwę Mongołowie splądrowali przypuszczalnie podgrodzia położone na zachód od grodu i przypuścili szturm na usytuowaną od północy bramę, prowadząc przy tym ostrzał poprzez fortyfikacje w kierunku południowej części majdanu. Gród co prawda podniósł

themselves out to Rus' princes? Zoomorphic whip ends, shaped like eagle and ram heads, dated to the 11th-13th centuries, are known from Czermano (cat. B.V.13-14) and Gródek. Among the elements of equestrian equipment, the bridles with intricately crafted cheekpieces are particularly noteworthy. Such items, dated to the 11th-12th centuries and unfortunately preserved only in fragments, are known from Czermano, Gródek, and Sąsiadka.

Enemy at the gates – the Mongols

In discussing the weaponry of Rus' forces, I have frequently mentioned the military inspirations derived from their steppe neighbours or the possible presence of nomads in the retinues of the princes of Galicia and Volhynia. However, at the end of the Early Middle Ages, we also encounter direct evidence of nomads' presence in the eastern Lublin region. These traces are associated with one of the most dramatic events in the history of Rus' - the devastating Mongol invasion of 1239-1240 (Fig. 10), culminating in the campaign against Poland and Hungary and the famous Battle of Legnica in 1241. Earlier, at the end of 1240, during the devastation of the surroundings of Volodymyr-Volynskyi, the stronghold of Cherven' also fell victim to the Asian nomads. This is indicated not only by the traces of fortification destruction and the abandoned, rich movable inventory belonging to the hillfort inhabitants but primarily by the numerous tanged arrowheads with fan-shaped blades characteristic of the Tatars (cf. cat. B.IV.6,13-14,16-19), discovered mainly in the central bailey of the hillfort. Their location suggested to researchers that the attack on Cherven' most likely came from the north. After crossing the Huczwa River, the Mongols pre-sumably plundered the suburbs to the west of the hillfort and launched an assault on the northern gate, simultaneously firing through the fortifications to-wards the southern part of the bailey. Although the hill-fort was rebuilt after this destruction, it quickly began to lose

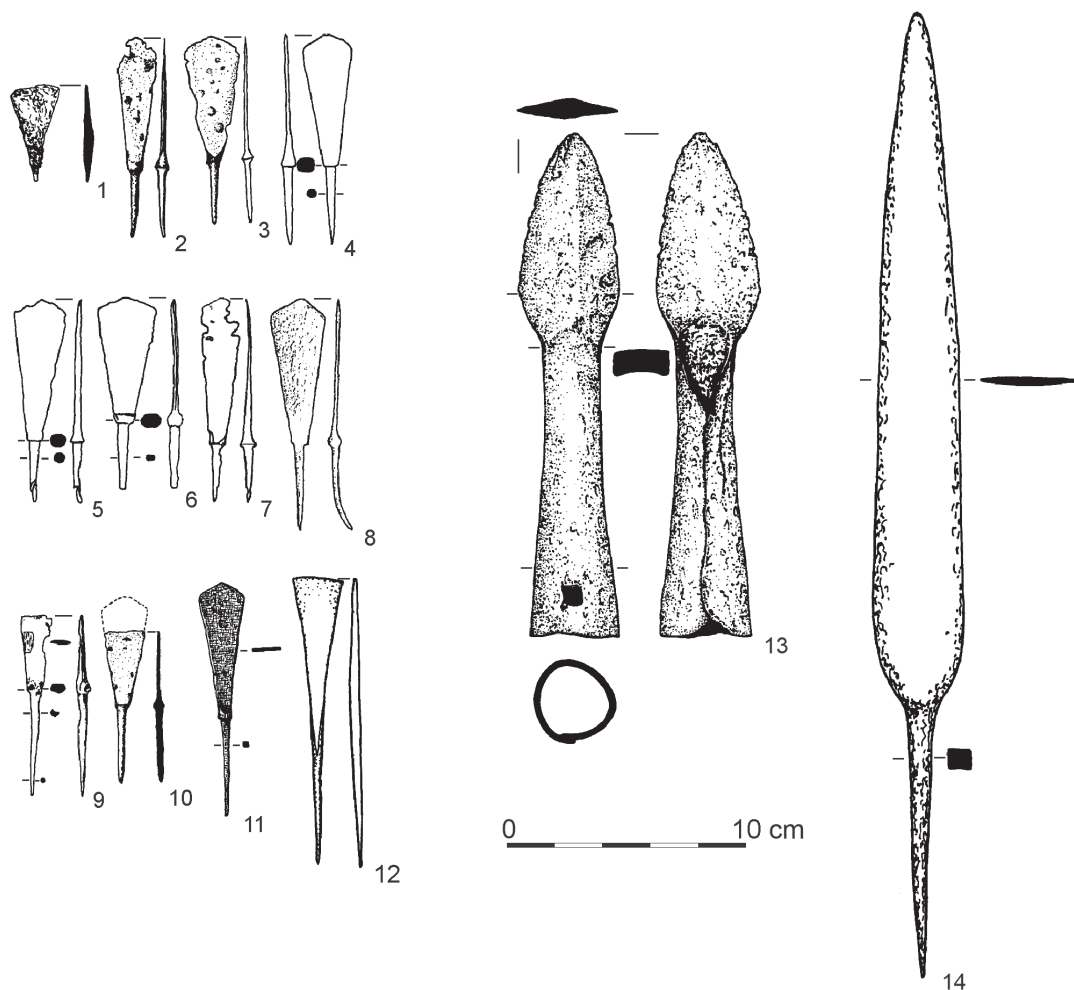

Ryc. 10. Rekonstrukcja wojownika mongolskiego z połowy XIII stulecia autorstwa Tomasza Misiarza (fot. P. Boczoń, © Fundacja Legnickie Pole 1241).

Fig. 10. Reconstruction of a Mongol warrior from the mid-13th century by Tomasz Misiarz (photo by P. Boczoń, © Fundacja Legnickie Pole 1241).

się po tych zniszczeniach, ale dość szybko zaczął tracić znaczenie jednego z głównych ośrodków zachodniej Rusi. Nie był to jedyny przed połową XIII stulecia najazd Tatarów na pogranicze polsko-ruskie. Już cztery lata później *Kronika Halicko-Wołyńska* wspomina o tym, że *Tatarzy wojowali do Włodawy i do jezior i wrócili, wiele zła uczynili chrześcijanom*. Ślady tych koczowników – poza Czeremnem – w postaci charakterystycznych grotów strzał są znane z pojedynczych znalezisk w Chełmie, Gródku, a także Bondyrzu. Z Mongołami wiązane są też dwa groty włóczni – tulejkowy i trzpieniowaty – odkryte w Trzepiecinach (Ryc. 11). Niewykluczone, że te pustoszące pogranicze najazdy dokumentowane są również

its significance as one of the main centres of Western Rus'. This was not the only Tatar invasion of the Polish-Rus' borderlands before the mid-13th century. Just four years later, *The Galician-Volhynian Chronicle* mentions that the *Tatars raided Włodawa and the lakes, returning after causing much harm to the Christians*. Traces of these nomads, apart from those in Czeremno, in the form of characteristic arrowheads, are known from single finds in Chełm, Gródek, and Bondyż. Two spearheads – one socketed and one tanged – discovered in Trzepieciny are also associated with the Mongols (Fig. 11). It is possible that these devastating border raids are also documented by discoveries

Ryc. 11. Militaria związane z obecnością Mongołów na Lubelszczyźnie: 1-12 – groty strzał z trzpieniem, 13-14 – groty włóczni (1 – Chełm, pow. chełmski, 2-10 – Czeremno, pow. tomaszowski, 11 – Gródek, pow. hrubieszowski, 12 – Bondyż, pow. zamojski, 13-14 – Trzepieciny, pow. zamojski) (wg Kotowicz 2013).

Fig. 11. Military artefacts associated with the presence of the Mongols in the Lublin region: 1-12 – tanged arrowheads, 13-14 – spearheads (1 – Chełm, Chełm County, 2-10 – Czeremno, Tomaszów Lubelski County, 11 – Gródek, Hrubieszów County, 12 – Bondyż, Zamość County, 13-14 – Trzepieciny, Zamość County) (according to Kotowicz 2013).

Ryc. 12. Rekonstrukcja zbrojnego bojara ruskiego z połowy XIII stulecia autorstwa Arkadiusza Sabata (fot. D. Szuwalski).
Fig. 12. Reconstruction of an armed Rus' boyar from the mid-13th century by Arkadiusz Sabat (photo by D. Szuwalski).

odkryciami na cmentarzyskach z terenu wschodniej Lubelszczyzny. I tak np. na sporej liczbie kości kobiet i mężczyzn pochowanych na cmentarzysku z XIII-XV (?) wieku założonym w obrębie fortyfikacji w Gródku zanotowano ślady urazów od broni siecznej. Z kolei na cmentarzyskach zlokalizowanych w Czeremnie i jego okolicach (Wronowice) natrafiono na kilkanaście grobów osób, którym brakowało czaszek. Badacze dopuszczają możliwość, że jeśli fakt ten nie był wynikiem późniejszych zniszczeń, to można założyć, iż dekapitacja stała się przyczyną śmierci tych osób, a głowy mogły zostać zabrane przez Mongołów – zgodnie z ich zwyczajami wojennymi – jako cenne trofeum. Okres po połowie XIII stulecia zaczyna w polskiej historiografii czas późnego średniowiecza, czas związany z szybkimi zmianami społeczno-gospodarczymi, powstawaniem miast, migracjami z zachodu. To również postępujący czas w zmianie uzbrojenia, zwłaszcza w orbicie kultury łacińskiej. Zachodnia Ruś, cierpiąca przez kolejne 100 lat pod ciężkim butem Mongołów, przeżywa pewien regres, ale przy okazji wiele czerpie od swego ciemiężyciela, również w sferze wojskowej, próbując znaleźć swój sposób na skuteczny opór diabelskim jeźdźcom „z Tartaru” (Ryc. 12). To już jednak inna historia.

in cemeteries in the eastern Lublin region. For instance, a significant number of bones of women and men buried in a 13th-15th (?) century cemetery within the fortifications of Gródek show signs of injuries from cutting weapons. Similarly, in cemeteries located in Czeremno and its vicinity (Wronowice), several graves were found with individuals missing their skulls. Researchers allow the possibility that, unless this was the result of later grave disturbances, decapitation could have been the cause of death, with the heads taken by the Mongols - as valuable trophies in accordance with their war customs. The period after the mid-13th century marks the beginning of the Late Middle Ages in Polish historiography, a time of rapid socio-economic changes, the rise of cities, and migrations from the West. It is also a period of advancing changes in armament, especially within the orbit of Latin culture. Western Rus', suffering for another 100 years under the heavy boot of the Mongols, experiences a certain regression but simultaneously draws much from its oppressor, including in the military sphere, attempting to find its way to effectively resist the devilish riders "from Tartarus" (Fig. 12). However, that is a story for another time.

Literatura / Bibliography:

Bagińska J., Kotowicz P. N., Kucypera P., Rybka K., 2013; *Sword fragment from Nowosiółki Kardynalskie, Tomaszów Lubelski District. Materials and Conservation Remarks*, [w:] *Weapons Brings Peace? Warfare in Medieval and Early Modern Europe*, Marek L. (red.), *Wratislavia Antiqua* 18, Wrocław, 31-40.
Bienia M., 1998; *Znaleziska mieczy Wikingów na terenie województwa białkopodlaskiego*, *Podlaski Kwartalnik Kulturalny* 1, 48-54.

Jastrzębski S., Maciejczuk J., 1988; *Grób wczesnośredniowieczny z Gródka nad Bugiem, stan. 1C, woj. zamojskie*, [w:] *Studia nad etnogenezą Słowian i kulturą Europy wczesnośredniowiecznej*, t. II, Labuda G., Tabaczyński S. (red.), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, 55-61.
Kacprzak A., Kotowicz P., Lis P., 2022; *Wczesnośredniowieczne żelęzce czekana ze Żmijowisk na Lubelszczyźnie*, *Acta Militaria Mediaevalia*, XVIII, 75-85.

- Klisz T.**, 2006; Średniowieczny grot oszczepu z Czermna-Kolonii, pow. Tomaszów Lubelski, *Acta Militaria Mediaevalia*, II, 207-210.
- Kokowsy E. i A.**, 2003; Nahajki z rękojeścią w kształcie ptasich głów z Gródka nad Bugiem, [w:] Słowianie i ich sąsiedzi we wczesnym średniowieczu, Dulinicz M. red., Warszawa-Lublin, 355-364.
- Kokowsy E. i A.**, 2009; Unikalna rękojeść nahajki z Gródka nad Bugiem, [w:] *Hereditas praeteriti. Additamenta archaeologica et historica dedicata Ioanni Gurba Octogesimo anno nascendi*, Taras H., Zakościelna A. (red.), Lublin, 379-382.
- Kotowicz P., Wołoszyn M., Garbacz-Klempka A., Jurecki P.**, 2023; *From the West to the East. A Unique Medieval Sword Scabbard Chape from Czermno-Cherven' (Poland)*, *Istoriya davn'oyi zbroyi, Doslidzhennya 2020/ History of Antique Arms. Researches 2020*, Київ, 256-270.
- Kotowicz P. N.**, 2006; *Przemiany w uzbrojeniu plemiennym i wczesnopaństwowym (VI – poł. XIII w.) w polskiej części dawnych księstw ruskich – wybrane przykłady*, [w:] *Derzhava ta Armiya, Visnyk Natsional'noho Universytetu L'vivs'ka Politehknika* 571, 18-47.
- Kotowicz P. N.**, 2008; *Early medieval war-flails (kistens) from Polish Lands*, *Fasciculi Archaeologiae Historicae* 21, 75-86.
- Kotowicz P. N.**, 2009; *Dwie wczesno-średniowieczne bradatice z południowej Lubelszczyzny*, [w:] *Hereditas praeteriti. Additamenta archaeologica et historica dedicata Ioanni Gurba Octogesimo anno nascendi*, Taras H., Zakościelna A. (red.), Lublin, 383-396.
- Kotowicz P. N.**, 2013; *Problematyka badań bronioznawczych nad wczesnośredniowiecznym uzbrojeniem Lubelszczyzny*, „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego” 34, 1-71.
- Kotowicz P. N.**, 2013; *Broń i oporządzenie jeździeckie*, [w:] *Sutiesjk. Gród pogranicza polsko-ruskiego w XI-XIII w. Studium interdyscyplinarne*, Kalaga J. (red.), Warszawa, 62-75.
- Kotowicz P. N.**, 2018; *Early medieval Axes from the Territory of Poland*, Kraków.
- Kotowicz P. N., Michalak A.** 2006; „...I poszedł Włodzimierz na Lachów...”. O recepcji orientalnych militariów w średniowiecznej Polsce, *Z Otchłani Wieków*, 61/1-2, 82-96.
- Kotowicz P. N., Wyszyński Ł.**, 2020; *Wczesnośredniowieczny trzewik pochwy miecza z Tuczap*, *Acta Militaria Mediaevalia* XVI, 279-282.
- Kuśnierz J.**, 2005; *Militaria z Czermna nad Huczwą. Próba rekonstrukcji sposobu ataku Tatarów na gród (w 1240 r.) na podstawie dotychczasowych badań archeologicznych*, *Acta Militaria Mediaevalia*, I, 115-132.
- Kuśnierz J.**, 2006; *Z badań nad militarnym znaczeniem Gródka nad Bugiem (Wołyńia) we wczesnym średniowieczu*, *Acta Militaria Mediaevalia*, II, 79-102.
- Michalak A.**, 2006; *Wpływy wschodnie czy południowe? Z badań nad pochodzeniem buław średniowiecznych na ziemiach polskich*, [w:] *Держава та Армія, Derzhava ta Armiya, Visnyk Natsional'noho Universytetu L'vivs'ka Politehknika*, 571, 48-74.
- Panasiewicz W.**, 2000; *Trzy ostrogi z Gródka, pow. Hrubieszów*, *Archeologia Polski Środkowo-Wschodniej* 5, 209-211.
- Poleski J.**, 2013; *Małopolska w VI-X wieku. Studium archeologiczne*, Kraków.
- Pudło P.** 2014. *Historia pewnego miecza, czyli o użytkach z kwerend muzealnych*, *Acta Militaria Mediaevalia*, X, 204-206.
- Różycki Ł.**, 2014; *Wojskowość wczesnosłowiańska w świetle rzymskich źródeł*, [w:] *Mity i legendy w polskiej historii wojskowości*, t. 1., Caban W., Smoliński J., Żak J. (red.), Kielce, 30-36.
- Strzyż P.**, 2005; *Ruskie buławy „gwiazdziste” z Małopolski*, *Acta Militaria Mediaevalia*, I, 107-114.
- Strzyż P.**, 2006; *Uzbrojenie we wczesno-średniowiecznej Małopolsce*, Łódź.
- Świętosławski W.**, 1997; *Archeologiczne ślady najazdów tatarskich na Europę Środkową w XIII w.*, Łódź.
- Świętosławski W.**, 2006; *Ślady koczowników Wielkiego Stepu z X, XI i XII wieku w dorzeczach Wisły i Odry*, Łódź.
- Tereszczuk D.**, 2003; *Dwie wczesnośredniowieczne pobocznicze wędzideł z Gródka nad Bugiem, pow. Hrubieszów*, „*Archeologia Polski Środkowowschodniej*”, 6 (za 2001 r.), 255-257.

Wołoszyn M., 2005; *Między Wschodem a Zachodem. Pochówek wojownika ze stanowiska 1C w Gródku, pow. hrubieszowski, woj. lubelskie*, *Acta Militaria Mediaevalia*, I, 87-105.

Wołoszyn M., 2014; *Thephylaktos Simokates und die Slawen am Ende des westlichen Ozeans – die erste Erwähnung der Ostseeslawen? / Teofilakt Simokatta i Słowianie znad brzegu Oceanu Zachodniego – najstarsze świadectwo obecności Słowian nad Bałtykiem?*, Kraków.

Żak J., Maćkowiak-Kotkowska L., 1988; *Studia nad uzbrojeniem środkowoeuropejskim w VI-X wieku. Zachodniobałtyjskie i słowiańskie ostrogi o zaczepach zagiętych do wnętrza*, Poznań.

Źródła pisane / Literary sources

Kronika halicko-wołyńska: kronika Romanowiczów, 2017; Dąbrowski D., Jusupović A. (red.), Kraków-Warszawa.

Różycki Ł., *Mauricii Strategicon praktyczny podręcznik wojskowy i dzieło antykwaryczne*, 2015; Poznań (brak pełnej polskiej edycji samego dzieła).

Paweł Diakon, *Historia rzymska. Historia Longobardów*, 1995; Lewandowski I. (red.), Warszawa.

Powieść minionych lat, Sielicki F. (red.), 1968; Wrocław-Warszawa-Kraków.

Prokopiusz z Cezarei, *Historia Wojen*, 2013, 2015; Brodka D. (red.), I-II, Kraków.

Teofilakt Simokatta, *Historia powszechna*, 2016; Kotłowska A., Różycki Ł. (red.), Poznań.

B.

MILITARIA Z CZERMNA

MILITARY ARTEFACTS FROM CZERMNO

**KATALOG
ŚREDNIOWIECZNE MILITARIA Z CZERMNA**

**CATALOGUE
MEDIEVAL MILITARY ARTEFACTS FROM CZERMNO**

B.I. – BRONŃ OBUCHOWA

B.I.1. Żeleźce topora, MT/1538/6/A

XII-XIII w., żelazo, kucie.

Wymiary: długość – 20,7 cm; wysokość ostrza – 7,7 cm, najmniejsza wysokość szyjki – 1,8 cm, szerokość osady – 5,4 cm, wysokość osady z kapturkiem – 7,9 cm, światło osady – 3,5 × 3,5 cm.

Waga zachowana: 976 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2010.

Stan zachowania: niemal w całości – nieznacznie wyszczerbiona krawędź ostrza.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: zabytek niepublikowany.

Opis: żeleźce o niewyodrębnionej osadzie z okrągłym otworem na toporzysko, zakończone zaokrąglonym obuchem zaopatrzonym w obustronny kapturek; wąska szyjka, przechodząca w asymetryczne, wąskie ostrze.

B.I.2. Żeleźce topora, MT/1572/A

XII-XIII (początek XIV?) w., żelazo, kucie.

Wymiary: długość – 12,2 cm; wysokość ostrza – zach. 7,9 cm, najmniejsza wysokość szyjki – 2,0 cm, szerokość osady – 3,3 cm, wysokość osady z kapturkiem – 4,7 cm, światło osady – 2,3 × 2,6 cm.

Waga zachowana: 216 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2010.

Stan zachowania: niemal w całości – nieznacznie wyszczerbiona krawędź ostrza.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019,

Piast TOTAL WAR. Wojskowość w Polsce wczesnopiastowskiej, 2019-2022.

Bibliografia: *Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem. Katalog wystawy*, tabl. II.9.1.

Opis: żeleźce o niewyodrębnionej osadzie z owalnym otworem na toporzysko, zakończonej zaokrąglonym obuchem zaopatrzonym w obustronny kapturek; dość szeroka szyjka, przechodząca w asymetryczne, szerokie ostrze zaopatrzone w ukośnie podciętą brodę.

B.I. – BLUNT WEAPONS

B.I.1. Axe head, MT/1538/6/A

12th-13th c., iron, forging.

Dimensions: length – 20.7 cm; blade height – 7.7 cm, minimum neck height – 1.8 cm, eye width – 5.4 cm, eye height with cap – 7.9 cm, eye hole – 3.5 × 3.5 cm.

Preserved weight: 976 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2010.

Condition: nearly complete – slightly chipped blade edge.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: *Cherven' – a Stronghold Between the East and the West*, 2012-2019.

Bibliography: unpublished find.

Description: axe head with an undefined eye featuring a round hole for the haft, ending in a rounded butt featuring a bilateral cap; narrow neck transitioning into an asymmetrical, narrow blade.

B.I.2. Axe head, MT/1572/A

12th-13th (early 14th?) c., iron, forging.

Dimensions: length – 12.2 cm; blade height – preserved 7.9 cm, minimum neck height – 2.0 cm, eye width – 3.3 cm, eye height with cap – 4.7 cm, eye hole – 2.3 × 2.6 cm.

Preserved weight: 216 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2010.

Condition: nearly complete – slightly chipped blade edge.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: *Cherven' – a Stronghold Between the East and the West*, 2012-2019,

Piast TOTAL WAR. Wojskowość w Polsce wczesnopiastowskiej, 2019-2022.

Bibliography: *Cherven' – a Stronghold Between the East and the West. Exhibition Catalogue*, Plate II.9.1.

Description: axe head with an undefined eye featuring an oval hole for the haft, ending in a rounded butt with a bilateral cap; fairly wide neck, transitioning into an asymmetrical, wide blade with an oblique beard.

B.I.1. Żelężce topora / Axe head, MT/1538/6/A

B.I.2. Żelężce topora / Axe head, MT/1572/A

B.I.3. Żeleźce topora, MT/1779/2/A

XII-XIII w., żelazo, kucie.

Wymiary: długość – 13,8 cm; wysokość ostrza – 11,2 cm, najmniejsza wysokość szyjki – 3,0 cm, szerokość osady – 4,0 cm, wysokość osady z kapturkiem – 5,5 cm, światło osady – 3,5 × 3,1 cm.

Waga zachowana: 448 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: niemal w całości – nieznacznie wyszczerbiona krawędź ostrza.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: zabytek niepublikowany.

Opis: asymetryczne w rzucie od góry żeleźce o niewyodrębnionej osadzie z owalnym otworem na toporzysko, zakończonej zaokrąglonym obuchem zaopatrzonym w obustronny kapturek; dość szeroka szyjka przechodząca w asymetryczne, szerokie ostrze zaopatrzone w prosto podciętą brodę.

B.I.4. Żeleźce topora, MT/1823/21/A

2. połowa XIII - początek XIV w., żelazo, kucie.

Wymiary: długość – 12,7 cm; wysokość ostrza – zach. 6,3 cm, najmniejsza wysokość szyjki – 2,3 cm, szerokość osady – 4,2 cm, wysokość osady – 3,7 cm, światło osady – 2,9 × 3,1 cm.

Waga zachowana: 364 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: niemal w całości – ułamany niewielki fragment ostrza.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: *Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem. Katalog wystawy*, tabl. II.9.4.

Opis: w rzucie od góry nieznacznie asymetryczne żeleźce o niewyodrębnionej osadzie z owalnym otworem na toporzysko, zakończonej zaokrąglonym, niewyodrębnionym obuchem; szeroka szyjka, przechodząca w lekko asymetryczne ostrze.

B.I.3. Axe head, MT/1779/2/A

12th-13th c., iron, forging.

Dimensions: length – 13.8 cm; blade height – 11.2 cm, minimum neck height – 3.0 cm, eye width – 4.0 cm, eye height with cap – 5.5 cm, eye hole – 3.5 × 3.1 cm.

Preserved weight: 448 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2011.

Condition: nearly complete – slightly chipped blade edge.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019.

Bibliography: unpublished find.

Description: axe head, asymmetrical in plan view, with an undefined eye featuring an oval hole for the haft, ending in a rounded butt with a bilateral cap and a fairly wide neck, transitioning into an asymmetrical, wide blade with a straight-ended beard.

B.I.4. Axe head, MT/1823/21/A

2nd half of the 13th c. - early 14th c., iron, forging.

Dimensions: length – 12.7 cm; blade height – preserved 6.3 cm, minimum neck height – 2.3 cm, eye width – 4.2 cm, eye height – 3.7 cm, eye hole – 2.9 × 3.1 cm.

Preserved weight: 364 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2011.

Condition: nearly complete – small fragment of blade edge broken off.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019.

Bibliography: *Cherven' – a Stronghold Between the East and the West. Exhibition Catalogue*, Platte II.9.4.

Description: axe head slightly asymmetrical in plan view, with an undefined eye featuring an oval hole for the haft, terminating in a rounded, undefined butt; wide neck transitioning into a slightly asymmetrical blade.

B.I.3. *Żeleźce topora* / Axe head, MT/1779/2/A

B.I.4. *Żeleźce topora* / Axe head, MT/1823/21/A

B.I.5. Żeleźce topora, MT/1878/A

XIII-XV (?) w., żelazo, kucie.

Wymiary: długość – 16,2 cm; wysokość ostrza – 7,8 cm, najmniejsza wysokość szyjki – 3,7 cm, szerokość osady – 4,3 cm, wysokość osady – 5,2 cm, światło osady – 3,7 × 3,3 cm.

Waga zachowana: 586 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: niemal w całości – nieznacznie uszkodzony obuch.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: *Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem. Katalog wystawy*, tabl. II.8.1.

Opis: żeleźce o wyodrębnionej od dołu osadzie z półowalnym otworem na toporzysko, zakończonej płaskim, niewyodrębnionym obuchem; szeroka szyjka, przechodząca w asymetryczne ostrze.

B.I.6. Żeleźce topora, MT/1882/A

XII-XIII w., żelazo, kucie.

Wymiary: długość – 17,3 cm; wysokość ostrza – 10,6 cm, najmniejsza wysokość szyjki – 1,9 cm, szerokość osady – 5,0 cm, wysokość osady – 2,1 cm, wysokość wyodrębnionej osady z obuchem – 6,3 cm, światło osady – 3,9 × 3,7 cm.

Waga zachowana: 601 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: niemal w całości – uszkodzona krawędź ostrza.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: *Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem. Katalog wystawy*, tabl. II.8.2.

Opis: w rzucie od góry nieznacznie asymetryczne żeleźce o częściowo obustronnie wyodrębnionej osadzie z owalnym otworem na toporzysko, zakończonej zaokrąglonym obuchem; wąska szyjka, przechodząca w asymetryczne ostrze zaopatrzone w wyodrębnioną, ukośnie podciętą brodę.

B.I.5. Axe head, MT/1878/A

13th-15th (?) c., iron, forging.

Dimensions: length – 16.2 cm; blade height – 7.8 cm, minimum neck height – 3.7 cm, eye width – 4.3 cm, eye height – 5.2 cm, eye hole – 3.7 × 3.3 cm.

Preserved weight: 586 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2011.

Condition: nearly complete – slightly damaged butt.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019.

Bibliography: *Cherven' – a Stronghold Between the East and the West. Exhibition Catalogue*, Plate II.8.1.

Description: axe head with an eye defined from underneath, with a semi-oval hole for the haft, ending in a flat, undefined butt; a wide neck transitioning into an asymmetrical blade.

B.I.6. Axe head, MT/1882/A

12th-13th c., iron, forging.

Dimensions: length – 17.3 cm; blade height – 10.6 cm, minimum neck height – 1.9 cm, eye width – 5.0 cm, eye height – 2.1 cm, height of the defined eye with the butt – 6.3 cm, eye hole – 3.9 × 3.7 cm.

Preserved weight: 601 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2011.

Condition: nearly complete – damaged blade edge.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

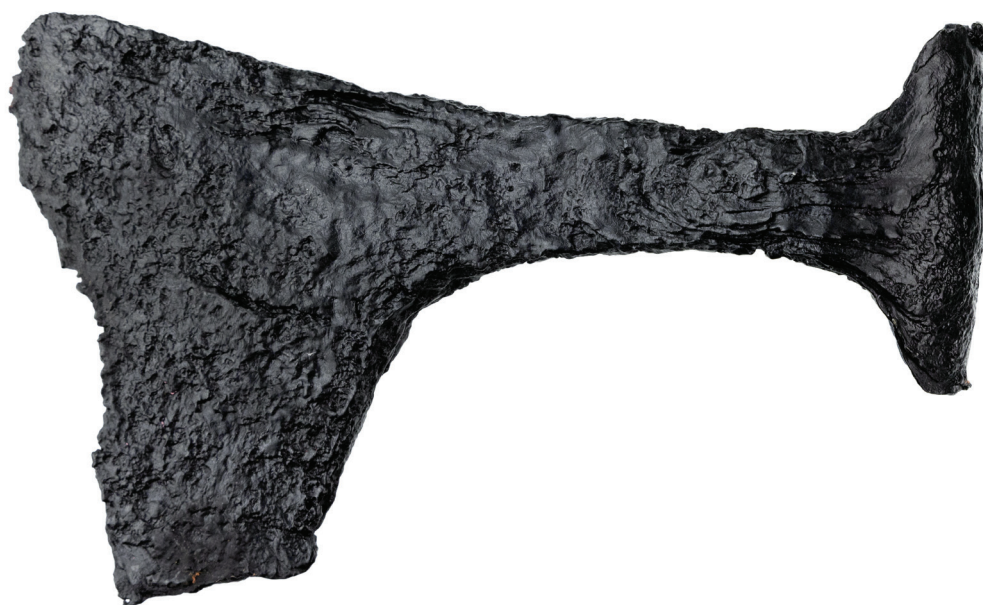
Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019.

Bibliography: *Cherven' – a Stronghold Between the East and the West. Exhibition Catalogue*, Plate II.8.2.

Description: axe head slightly asymmetrical in plan view, with a partially bilaterally defined eye and an oval hole for the haft, ending in a rounded butt; narrow neck transitioning into an asymmetrical blade featuring a defined, oblique beard.

B.I.5. Żeleźce topora / Axe head, MT/1878/A

B.I.6. Żeleźce topora / Axe head, MT/1882/A

B.I.7. Żeleźce czekana, MT/1880/A

IX-X w., żelazo, kucie.

Wymiary: długość – 21,6 cm; wysokość ostrza – 7,9 cm, najmniejsza wysokość szyjki – 2,7 cm, szerokość osady – 4,8 cm, wysokość osady – 2,8 cm, wysokość osady z wąsami – 5,6 cm; światło osady – 4,0 × 3,8 cm; długość młotka – 2,6 cm.

Waga zachowana: 1186 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: niemal w całości – nieznacznie uszkodzona krawędź ostrza.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: *Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem. Katalog wystawy*, tabl. II.8.3.

Opis: asymetryczne w rzucie od góry żeleźce o zaopatrzonej w wąsy osadzie z półowalnym otworem na toporzysko, zakończonej słabo wyodrębnionym, czworokątnym młotkiem; szeroka szyjka przechodząca w asymetryczne ostrze.

B.I.8. Głowica buławy, MT/1538/4/A

XII-XIII w., żelazo, kucie.

Wymiary: wysokość – 3,3 cm; szerokość – 5,1 cm; grubość – 5,2 cm; światło osady – 1,8 cm.

Waga: 222 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2010.

Stan zachowania: w całości.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: *Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem. Katalog wystawy*, tabl. II.11.6.

Opis: głowica w kształcie sześcianu z ukośnie ściętymi narożnikami; pośrodku okrągły, cylindryczny otwór do mocowania trzonu.

B.I.7. Battle axe head, MT/1880/A

9th-10th c., iron, forging.

Dimensions: length – 21.6 cm; blade height – 7.9 cm, minimum neck height – 2.7 cm, eye width – 4.8 cm, eye height – 2.8 cm, height of the eye with flanges – 5.6 cm; eye hole – 4.0 × 3.8 cm; length of the hammer – 2.6 cm.

Preserved weight: 1186 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2011.

Condition: nearly complete – slightly damaged blade edge.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: *Cherven' – a Stronghold Between the East and the West*, 2012-2019.

Bibliography: *Cherven' – a Stronghold Between the East and the West. Exhibition Catalogue*, Plate II.8.3.

Description: battle axe head asymmetrical in plan view, with an eye featuring flanges and a semi-oval hole for the haft, ending in a poorly defined, rectangular hammer; wide neck transitioning into an asymmetrical blade.

B.I.8. Mace head, MT/1538/4/A

12th-13th c., iron, forging.

Dimensions: height – 3.3 cm; width – 5.1 cm; thickness – 5.2 cm; shaft hole – 1.8 cm.

Weight: 222 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2010.

Condition: complete.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: *Cherven' – a Stronghold Between the East and the West*, 2012-2019.

Bibliography: *Cherven' – a Stronghold Between the East and the West. Exhibition Catalogue*, Plate II.11.6.

Description: cube-shaped mace head with diagonally cut corners; round, cylindrical hole in the centre for mounting the shaft.

B.I.7. Żeleźce czekana / Battle axe head, MT/1880/A

B.I.8. Głowica buławy / Mace head, MT/1538/4/A

B.I.9. Głowica buławy, MT/1668/4/A

XII-XIII w., żelazo, kucie.

Wymiary: wysokość – 3,7 cm; szerokość – 5,6 cm; grubość – 5,9 cm; średnica otworu – 2,2 cm; gwoździe – długość – 5,3 i 3,4 cm, główki – $1,2 \times 0,9$ i $1,2 \times 0,4$ cm.

Waga zachowana: 147 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2010.

Stan zachowania: niemal w całości – uszkodzona jedna ze ścian.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: *Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem. Katalog wystawy*, tabl. II.12.5.

Opis: głowica w kształcie sześcianu, na ścianach bocznych której umieszczono po jednym kolcu w kształcie ostrosłupa; pośrodku okrągły, cylindryczny otwór do mocowania trzonu, w którym pierwotnie tkwiły dwa gwoździe – jeden smukły o płaskiej dookoła wyodrębnionej główce i drugi krótki o dwustronnie wyodrębnionej, wysklepionej główce.

B.I.10. Okucie pejcza lub głowica buławy (?), MT/1764/10/A

XII-XIV w., żelazo, kucie.

Wymiary: wysokość z haczykowatym występowaniem – 3,1 cm; szerokość z haczykowatym występowaniem – 5,3 cm; grubość – 3,0 cm; wymiary otworu – $1,2 \times 1,2$ cm (w górnej partii) i $1,5 \times 1,5$ cm (w dolnej partii).

Waga zachowana: 68 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: niemal w całości – uszkodzony haczykowaty występ.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: *Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem. Katalog wystawy*, tabl. II.14.4.

Opis: głowica lub okucie w kształcie sześcianu; z jednej ze ścian bocznych wyciągnięto masywny haczykowaty występ; pośrodku okrągły, lekko stożkowy otwór do mocowania trzonu.

B.I.9. Mace head, MT/1668/4/A

12th-13th c., iron, forging.

Dimensions: height – 3.7 cm; width – 5.6 cm; thickness – 5.9 cm; hole diameter – 2.2 cm; nails: length – 5.3 and 3.4 cm, heads – 1.2×0.9 and 1.2×0.4 cm.

Preserved weight: 147 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2010.

Condition: nearly complete – one of the faces is damaged.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019.

Bibliography: *Cherven' – a Stronghold Between the East and the West. Exhibition Catalogue*, Plate II.12.5.

Description: cube-shaped mace head with a single pyramidal spike on each of the sides; round, cylindrical hole for mounting the shaft in the centre originally containing two nails – one slender with a flat, circumferentially defined head and the other short with a bilaterally defined, domed head.

B.I.10. Whip finial or mace head (?), MT/1764/10/A

12th-14th c., iron, forging.

Dimensions: height with hook-like projection – 3.1 cm; width with hook-like projection – 5.3 cm; thickness – 3.0 cm; hole dimensions – 1.2×1.2 cm (upper part) and 1.5×1.5 cm (lower part).

Preserved weight: 68 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2011.

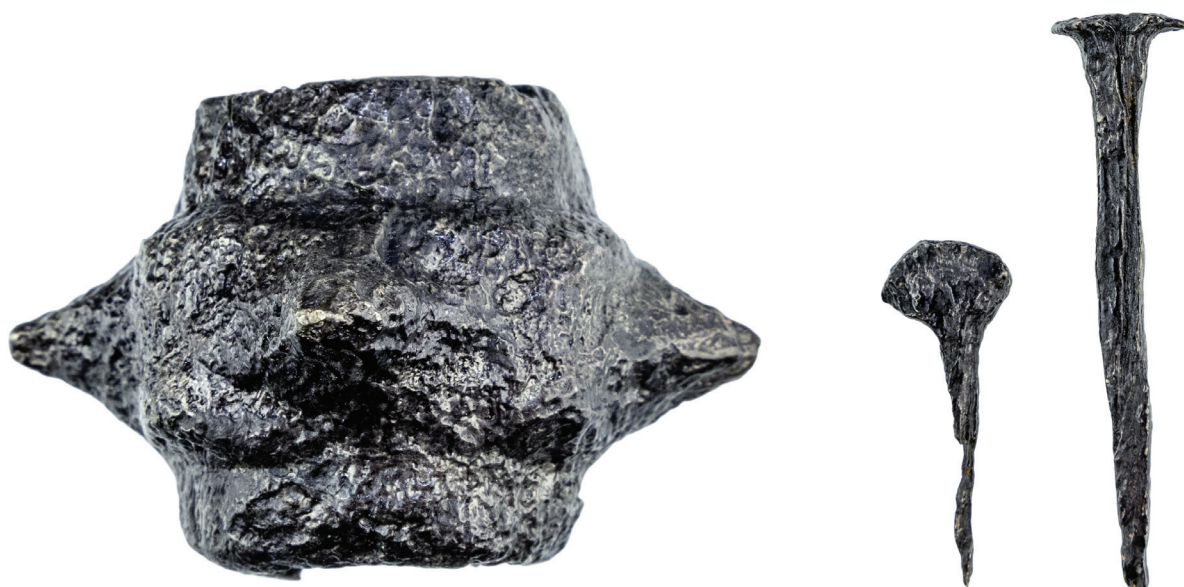
Condition: nearly complete – hook-like projection damaged.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019.

Bibliography: *Cherven' – a Stronghold Between the East and the West. Exhibition Catalogue*, Plate II.14.4.

Description: cube-shaped mace head or whip finial; a massive hook-like projection extends from one of the side walls; round, slightly conical hole in the centre for mounting the shaft.

B.I.9. Głowica buławy / Mace head, MT/1668/4/A

B.I.10. Okucie pejczy lub głowica buławy / Whip finial or mace head, MT/1764/10/A

B.I.11. Głowica buławy, MT/1811/5/A

XII - 1. połowa XIII w., żelazo, kucie.

Wymiary: wysokość – 3,0 cm; szerokość – 4,7 cm; grubość – 4,4 cm, wymiary otworu – 1,6 × 1,4 cm.

Waga: 197 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: w całości.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019, Piast TOTAL WAR. Wojskowość w Polsce wczesnopiastowskiej, 2019-2022.

Bibliografia: zabytek niepublikowany.

Opis: głowica w kształcie sześcianu z ukośnie ściętymi narożnikami; pośrodku cylindryczny, okrągły otwór do mocowania trzonu.

B.I.12. Głowica buławy, MT/1885/A

XII - 1. połowa XIII w., ołów, odlew.

Wymiary: wysokość – 3,8 cm; szerokość – 3,5 cm; grubość – 3,3 cm; wymiary otworu – 1,7 × 1,5 cm.

Waga: 145 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: w całości.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012 – 2019.

Piast TOTAL WAR. Wojskowość w Polsce wczesnopiastowskiej, 2019-2022.

Bibliografia: *Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem. Katalog wystawy*, tabl. II.12.4.

Opis: głowica w kształcie walca z umieszczonymi na korpusie czterema kolcami w kształcie niskiego ostrosłupa; dolna i górna krawędź podkreślona została dookoła uformowanym półwałkiem; pośrodku owalny, lekko stożkowaty otwór do mocowania trzonu.

B.I.11. Mace head, MT/1811/5/A

12th - first half of the 13th c., iron, forging.

Dimensions: height – 3.0 cm; width – 4.7 cm; thickness – 4.4 cm, hole dimensions – 1.6 × 1.4 cm.

Weight: 197 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2011.

Condition: complete.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019, Piast TOTAL WAR. Wojskowość w Polsce wczesnopiastowskiej, 2019-2022.

Bibliography: unpublished find.

Description: cube-shaped mace head with diagonally cut corners; cylindrical, round hole in the centre for mounting the shaft.

B.I.12. Mace head, MT/1885/A

12th - first half of the 13th c., lead, casting.

Dimensions: height – 3.8 cm; width – 3.5 cm; thickness – 3.3 cm; hole dimensions – 1.7 × 1.5 cm.

Weight: 145 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2011.

Condition: complete.

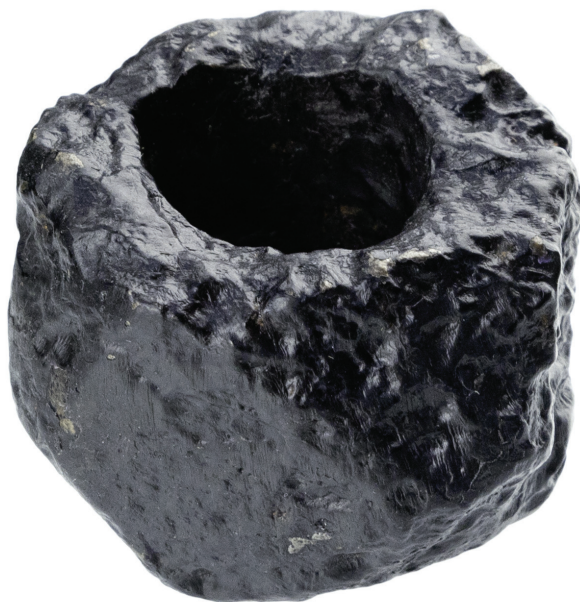
Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019,

Piast TOTAL WAR. Wojskowość w Polsce wczesnopiastowskiej, 2019-2022.

Bibliography: *Cherven' – a Stronghold Between the East and the West. Exhibition Catalogue*, Plate II.12.4.

Description: cylindrical mace head with four spikes in the shape of low pyramids located on the body; the upper and lower edges are accentuated by a circumferential half-round moulding; oval, slightly conical hole in the centre for mounting the shaft.

B.I.11. Głowica buławy / Mace head, MT/1811/5/A

B.I.12. Głowica buławy / Mace head, MT/1885/A

B.I.13. Ciężarek kiścienia, MT/1254/3/A

XI-XIII (?) w., ołów, odlew.

Wymiary: wysokość – 4,6 cm; szerokość – 2,8 cm; grubość – 2,8 cm; wymiary otworu w uszku – ok. 0,6 × 0,6 cm.

Waga: 196 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2010.

Stan zachowania: w całości.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019,

Piast TOTAL WAR. Wojskowość w Polsce wczesnopiastowskiej, 2019-2022.

Bibliografia: *Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem. Katalog wystawy*, tabl. II.12.1.

Opis: korpus ciężarka o nieregularnie gruszkowatym kształcie, w górnej części przechodzi w zwężoną i zaokrągloną zawieszkę, w której znajduje się owalny otwór do mocowania gązwy; na powierzchni znajdują się przecinające się pod różnymi kątami płytkie rowki.

B.I.14. Ciężarek kiścienia, MT/1505/2/A

XI-XIII w., ołów, odlew.

Wymiary: wysokość – 4,0 cm; szerokość – 2,6 cm; grubość – 2,6 cm; wymiary otworu w uszku – 0,7 × 0,7 cm.

Waga: 160 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2010.

Stan zachowania: w całości.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019,

Piast TOTAL WAR. Wojskowość w Polsce wczesnopiastowskiej, 2019-2022.

Bibliografia: *Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem. Katalog wystawy*, tabl. II.12.2.

Opis: korpus ciężarka o gruszkowatym kształcie, owalnym w przekroju poprzecznym, w górnej części przechodzi w nieznacznie zwężoną i płasko ściętą zawieszkę, w której znajduje się okrągły otwór do mocowania gązwy; na powierzchni przecinające się pod różnymi kątami płytkie rowki.

B.I.13. War-flail weight, MT/1254/3/A

11th-13th (?) c., lead, casting.

Dimensions: height – 4.6 cm; width – 2.8 cm; thickness – 2.8 cm; hole dimensions in the loop – approx. 0.6 × 0.6 cm.

Weight: 196 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2010.

Condition: complete.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019,

Piast TOTAL WAR. Wojskowość w Polsce wczesnopiastowskiej, 2019-2022.

Bibliography: *Cherven' – a Stronghold Between the East and the West. Exhibition Catalogue*, Plate II.12.1.

Description: irregularly pear-shaped body of a war-flail weight, tapering into a rounded loop at the top with an oval hole for attaching the leather thong; the surface features shallow grooves intersecting at various angles.

B.I.14. War-flail weight, MT/1505/2/A

11th-13th c., lead, casting.

Dimensions: height – 4.0 cm; width – 2.6 cm; thickness – 2.6 cm; hole dimensions in the loop – 0.7 × 0.7 cm.

Weight: 160 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2010.

Condition: complete.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019,

Piast TOTAL WAR. Wojskowość w Polsce wczesnopiastowskiej, 2019-2022.

Bibliography: *Cherven' – a Stronghold Between the East and the West. Exhibition Catalogue*, Plate II.12.2.

Description: pear-shaped body of a war-flail weight, oval in cross-section, transitioning into a slightly narrower and flat-ended loop at the top with a round hole for attaching the leather thong; the surface features shallow grooves intersecting at various angles.

B.I.13. Ciężarek kiścienia / War-flail weight,
MT/1254/3/A

B.I.14. Ciężarek kiścienia / War-flail weight,
MT/1505/2/A

B.I.15. Ciężarek kiścienia, MT/1770/A

XI-XIII w., żelazo, kucie.

Wymiary: wysokość – 4,8 cm; szerokość – 2,9 cm; grubość – 2,7 cm; wymiary otworu w uszku – 1,3 × 0,7 cm.

Waga zachowana: 100 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: niemal w całości – nieznacznie uszkodzone krawędzie korpusu i zawieszki.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019,

Piast TOTAL WAR. Wojskowość w Polsce wczesnopiastowskiej, 2019-2022.

Bibliografia: *Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem. Katalog wystawy*, tabl. II.12.3.

Opis: korpus ciężarka o gruszkowatym kształcie, owalnym w przekroju poprzecznym, w górnej części przechodzi w silnie zwężoną i płasko ściętą zawieszkę, w której znajduje się owalny otwór do mocowania gązwy.

B.II. – BROŃ BIAŁA (SIECZNA)

B.II.1. Jelec kordu, MT/1728/1/A

2. połowa XV - początek XVI w., żelazo, kucie.

Wymiary: długość – 10,3 cm; wysokość – 1,85 cm; grubość – 1,65 cm; przekrój ramion – 1,0 × 1,15 cm i 1,0 × 0,8 cm; wymiary otworu na głownię – 5,4 × 1,0 cm; światło otworu do mocowania tarczki bocznej – 0,75 × 0,85 cm.

Waga: 53,68 g

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: w całości.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: *Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem. Katalog wystawy*, tabl. II.14.3.

Opis: jelec o trapezowato wyodrębnionej partii środkowej, w której znajduje się duży, okrągły otwór do mocowania tarczki bocznej oraz o krótkich, nieforemnych w przekroju, sztabkowatych ramionach; w rzucie od góry widoczny jest duży klinowaty otwór służący osadzaniu jelca na głowni kordu.

B.I.15. War-flail weight, MT/1770/A

11th-13th c., iron, forging.

Dimensions: height – 4.8 cm; width – 2.9 cm; thickness – 2.7 cm; hole dimensions in the loop – 1.3 × 0.7 cm.

Preserved weight: 100 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2011.

Condition: nearly complete – slightly damaged edges of the body and loop.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019,

Piast TOTAL WAR. Wojskowość w Polsce wczesnopiastowskiej, 2019-2022.

Bibliography: *Cherven' – a Stronghold Between the East and the West. Exhibition Catalogue*, Plate II.12.3.

Description: pear-shaped body of a war-flail weight, oval in cross-section, transitioning into a much narrower and flat-ended loop at the top with an oval hole for attaching the leather thong.

B.II – SIDE ARMS

B.II.1. Falchion crossguard, MT/1728/1/A

Second half of the 15th - early 16th c., iron, forging.

Dimensions: length – 10.3 cm; height – 1.85 cm; thickness – 1.65 cm; size of arms – 1.0 × 1.15 cm and 1.0 × 0.8 cm; dimensions of the hole for the blade – 5.4 × 1.0 cm; dimensions of the hole for attaching the side guard – 0.75 × 0.85 cm.

Weight: 53.68 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2011.

Condition: complete.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019.

Bibliography: *Cherven' – a Stronghold Between the East and the West. Exhibition Catalogue*, Plate II.14.3.

Description: crossguard with a trapezoid-shaped central section, featuring a large round hole for attaching the side guard, and short, irregular in cross-section, bar-like arms; in plan view, a large wedge-shaped hole is visible for mounting the guard on the falchion blade.

B.I.15. Ciężarek kiścienia / War-flail weight, MT/1770/A

B.II.1. Jelec kordu / Falchion crossguard, MT/1728/1/A

B.II.2. Głowica miecza, MT/1601/1/A

XII - 1. połowa XIII w., żelazo, kucie.

Wymiary: wysokość – 3,4 cm; szerokość – 4,6 cm; grubość – 3,9 cm; wymiary otworu wahają się między 1,8 × 1,9 cm (w dolnej partii) a 0,8 × 0,6 cm (w górnej partii).

Waga zachowana: 186 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2010.

Stan zachowania: niemal w całości – uszkodzona dolna krawędź otworu.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: zabytek niepublikowany.

Opis: głowica o półkolistej formie z uwypukloną krawędzią dolną, w której znajduje się przechodzący na wskroś, pionowy, zwężający się ku górze otwór do mocowania trzpienia rękojeści.

B.II.3. Głowica sztyletu/miecza, MT/1712/A 2.

połowa XIII - 1. połowa XV (?) w., żelazo, kucie.

Wymiary: wysokość – 3,5 cm; szerokość – 3,8 cm; grubość – 3,2 cm; wymiary otworu mają od 1,3 × 0,8 cm (w dolnej partii) do 1,1 × 0,6 cm (w górnej partii).

Waga zachowana: 132 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: niemal w całości – uszkodzona boczna krawędź.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: zabytek niepublikowany.

Opis: głowica o oktagonalnej formie, w której znajduje się czworokątny, przechodzący na wskroś, pionowy, zwężający się ku górze otwór do mocowania trzpienia rękojeści.

B.II.2. Sword pommel, MT/1601/1/A

12th - first half of the 13th c., iron, forging.

Dimensions: height – 3.4 cm; width – 4.6 cm; thickness – 3.9 cm; dimensions of the hole range from 1.8 × 1.9 cm (at the lower part) to 0.8 × 0.6 cm (at the upper part).

Preserved weight: 186 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2010.

Condition: nearly complete – damaged lower edge of the hole.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019.

Bibliography: unpublished find.

Description: semicircular pommel with a prominent lower edge, featuring a vertical through-hole that narrows towards the top, for attaching the tang of the hilt.

B.II.3. Dagger/sword pommel, MT/1712/A

Second half of the 13th - first half of the 15th (?) c., iron, forging.

Dimensions: height – 3.5 cm; width – 3.8 cm; thickness – 3.2 cm; dimensions of the hole range from 1.3 × 0.8 cm (at the lower part) to 1.1 × 0.6 cm (at the upper part).

Preserved weight: 132 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2011.

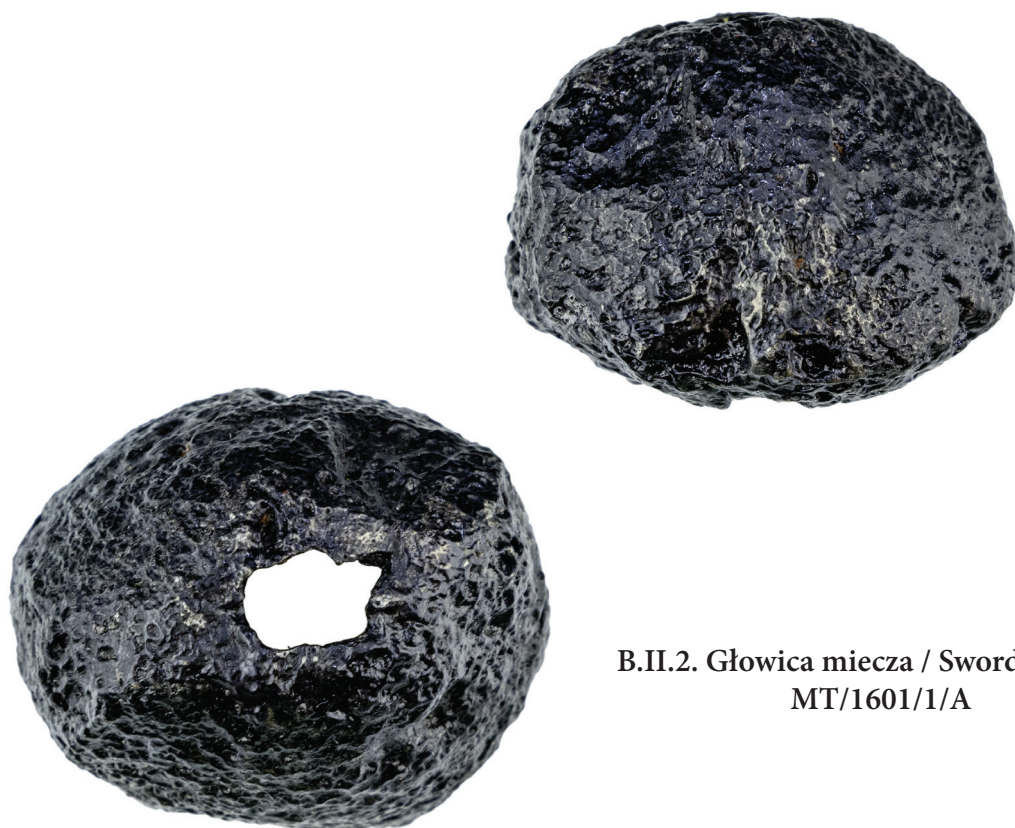
Condition: nearly complete – damaged side edge.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019.

Bibliography: unpublished find.

Description: octagonal pommel featuring a rectangular, vertical through-hole that narrows towards the top, for attaching the tang of the hilt.

B.II.2. Głowica miecza / Sword pommel,
MT/1601/1/A

B.II.3. Głowica sztyletu/miecza / Dagger/sword pommel, MT/1712/A

B.II.4. Głowica miecza, MT/1807/7/A

XIV - 1. połowa XV w., żelazo, kucie.

Wymiary: wysokość – 4,5 cm; szerokość – 5,9 cm; grubość – 3,4 cm; otwór mierzy 1,5 × 1,0 cm w dolnej partii i 0,7 × 0,5 w górnej.

Waga: 469 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: w całości.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: *Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem. Katalog wystawy*, tabl. II.11.7.

Opis: spłaszczona głowica o nieregularnie owalnej formie i niestarannie ściętych krawędziach, w której znajduje się czworokątny, przechodzący na wskroś, pionowy, zwężający się ku górze otwór do mocowania trzpienia rękojeści, obecnie wypełniony produktami korozji lub fragmentem odłamanej trzpienia.

B.II.5. Trzewik pochwy miecza, MT/1695/29/A

XII-XIII w., brąz, odlew.

Wymiary: wysokość – 4,9 cm; szerokość – zach. 3,2 cm; grubość – 1,3 cm.

Waga zachowana: 11,1 g.

Pochodzenie: dar osoby prywatnej, 2011.

Stan zachowania: fragmentaryczny – brak znacznej partii przedniej, bocznej i niemal całej tylnej ścianki;

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: Kotowicz, Wołoszyn, Garbacz-Klempka, Jurecki, *From the West to the East. A Unique Medieval Sword Scabbard Chape from Czermno-Cherven' (Poland)*, *Istoriya davn'oyi zbroyi, Doslidzhennya* 2020, 2023, 256-270.

Opis: U-kształny trzewik zaopatrzony u góry w dookólną ramę, a u dołu zakończony guzkiem; przednia i tylna powierzchnia ażurowa, podzielona utworzoną przy pomocy wąskich, niezbyt starannie wykonanych taśm pionową elipsą, od której w górnej części odchodzi pozioma, łukowata taśma.

B.II.4. Sword pommel, MT/1807/7/A

14th - first half of the 15th c., iron, forging.

Dimensions: height – 4.5 cm; width – 5.9 cm; thickness – 3.4 cm; the hole measures 1.5 × 1.0 cm at the lower part and 0.7 × 0.5 cm at the upper part.

Weight: 469 g

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2011.

Condition: complete.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019.

Bibliography: *Cherven' – a Stronghold Between the East and the West. Exhibition Catalogue*, Platte II.11.7.

Description: flattened, irregularly oval pommel with roughly cut edges, featuring a rectangular, vertical through-hole that narrows towards the top, for attaching the tang of the hilt. The hole is currently filled with corrosion products or a fragment of the broken tang.

B.II.5. Scabbard sword chape, MT/1695/29/A

12th-13th c., bronze, casting.

Dimensions: height – 4.9 cm; width – preserved 3.2 cm; thickness – 1.3 cm.

Preserved weight: 11.1 g.

Provenience: donation from a private individual, 2011.

Condition: fragmentary – significant portions of the front, side, and almost the entire back wall are missing.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019.

Bibliography: Kotowicz, Wołoszyn, Garbacz-Klempka, Jurecki, *From the West to the East. A Unique Medieval Sword Scabbard Chape from Czermno-Cherven' (Poland)*, *Istoriya davn'oyi zbroyi, Doslidzhennya* 2020, 2023, 256-270.

Description: U-shaped chape featuring a circumferential frame at the top and terminating in a knob at the bottom; the front and back surfaces are openwork, divided by a vertical ellipse formed by narrow, not very carefully crafted strips, with a horizontal, arcuate strip extending from the upper part.

B.II.4. Głowica miecza / Sword pommel,
MT/1807/7/A

B.II.5. Trzewik pochwy miecza / Scabbard sword chape,
MT/1695/29/A

B.II.6. Trzewik pochwy miecza, MT/1812/16/A

XI-XIII (1. połowa XIV) w., brąz, odlew.

Wymiary: wysokość – 5,2 cm; maksymalna szerokość – zach. 3,8 cm; grubość – 4,5 cm.

Waga zachowana: 45,24 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: niemal w całości – nieznacznie uszkodzone dwa występy, centralny i boczny.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019,

Piast TOTAL WAR. Wojskowość w Polsce wczesnopiastowskiej, 2019-2022.

Bibliografia: *Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem. Katalog wystawy*, tabl. II.11.2.

Opis: płaski, smukły trzewik, który silnie, ostrołukowo zwęża się ku podstawie, zwieńczonej wyodrębnionym guzkiem; u wlotu trzewika znajdują się trzy – dwa boczne i jeden centralny – występy, ten ostatni miał pierwotnie kształt palmety; obie licowe płaszczyzny trzewika pokrywa podobny, wklęsły ornament złożony z zeschematyzowanych dwóch rombów i okalających je zawijasów i esownic.

B.III – BRONŃ DRZEWCOWA

B.III.1. Tok włóczni, MT/1711/A

XI-XIII (?) w., żelazo, kucie.

Wymiary: długość – 11,3 cm; długość szpica – 6,2 cm; przekrój szpica – 0,7 × 0,7 cm; światło tulejki – 1,9 × 1,9 cm.

Waga zachowana: 34 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: niemal w całości – nieznacznie uszkodzona tulejka.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: zabytek niepublikowany.

Opis: tok o stożkowatej, zawiniętej i skutej tulejce, zakończonej igłowym szpicem o okrągłym przekroju.

B.II.6. Scabbard sword chape, MT/1812/16/A

11th-13th (1st half of the 14th) c., bronze, cast.

Dimensions: height – 5.2 cm; maximum width – preserved 3.8 cm; thickness – 4.5 cm.

Preserved weight: 45.24 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2011.

Condition: nearly complete – two projections, central and lateral, slightly damaged.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019,

Piast TOTAL WAR. Wojskowość w Polsce wczesnopiastowskiej, 2019-2022.

Bibliography: *Cherven' – a Stronghold Between the East and the West. Exhibition Catalogue*, Plate II.11.2.

Description: flat, slender chape, ogive-shaped and sharply tapering towards a base terminating in a defined knob; at the entrance of the chape, there are three projections – two lateral and one central, the latter originally shaped like a palmette. Both front surfaces of the chape are adorned with a similar concave ornament consisting of two schematised rhombuses surrounded by curlicues and ogees.

B.III – STAFF WEAPONS

B.III.1. Spear butt, MT/1711/A

11th-13th (?) c., iron, forging.

Dimensions: length – 11.3 cm; spike length – 6.2 cm; spike cross-section – 0.7 × 0.7 cm; socket diameter – 1.9 × 1.9 cm.

Preserved weight: 34 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2011.

Condition: nearly complete – socket slightly damaged.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019.

Bibliography: unpublished find.

Description: spear butt in the form of a conical socket, wound and forged together, ending in a needle-like spike with a round cross-section.

B.III.1. Tok włóczni / Spear butt, MT/1711/A

B.II.6. Trzewik pochwy miecza / Scabbard sword chape,
MT/1812/16/A

B.IV – BRONŃ STRZELCZA

B.IV.1. Grot strzały, MT/1262/4/A

XII-XIV w., żelazo, kucie.

Wymiary: długość – 3,3 cm; długość liścia – 2,3 cm; przekrój liścia – 0,5 × 0,55 cm; długość trzpienia – 1,0 cm.

Waga: 2,7 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2010.

Stan zachowania: w całości.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: zabytek niepublikowany.

Opis: krępy grot o lancetowatym zarysie, czworokątnego w przekroju liścia, przechodzącego w krótki, wyodrębniony trzpień o czworokątnym przekroju.

B.IV.2. Grot strzały, MT/1482/A

wczesne średniowiecze, żelazo, kucie.

Wymiary: długość – 7,6 cm; długość liścia z szyjką – 6,1 cm; przekrój liścia – 0,7 × 0,6 cm; długość trzpienia – 1,5 cm.

Waga: 9,0 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2010.

Stan zachowania: w całości.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019,

Piast TOTAL WAR. Wojskowość w Polsce wczesnopiastowskiej, 2019-2022.

Bibliografia: *Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem. Katalog wystawy*, tabl. II.10.8.

Opis: smukły grot o deltoidalnym zarysie czworokątnego w przekroju liścia, przechodzącego poprzez silnie wyodrębnioną szyjkę w krótki trzpień o czworokątnym przekroju.

B.IV – PROJECTILE WEAPONS

B.IV.1. Arrowhead, MT/1262/4/A

12th-14th c., iron, forging.

Dimensions: length – 3.3 cm; blade length – 2.3 cm; blade cross-section – 0.5 × 0.55 cm; tang length – 1.0 cm.

Weight: 2.7 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2010.

Condition: complete.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019.

Bibliography: unpublished find.

Description: sturdy arrowhead featuring a blade quadrangular in cross-section, with a lanceolate outline, transitioning into a short, well-defined tang with a quadrangular cross-section.

B.IV.2. Arrowhead, MT/1482/A

Early Middle Ages, iron, forging.

Dimensions: length – 7.6 cm; blade length with neck – 6.1 cm; blade cross-section – 0.7 × 0.6 cm; tang length – 1.5 cm.

Weight: 9.0 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2010.

Condition: complete.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019,

Piast TOTAL WAR. Wojskowość w Polsce wczesnopiastowskiej, 2019-2022.

Bibliography: *Cherven' – a Stronghold Between the East and the West. Exhibition Catalogue*, Plate II.10.8.

Description: slender arrowhead featuring a blade quadrangular in cross-section with a deltoid outline that transitions through a well-defined neck into a short tang with a quadrangular cross-section.

B.IV.1. Grot strzały / Arrowhead,
MT/1262/4/A

B.IV.2. Grot strzały / Arrowhead,
MT/1482/A

B.IV.3. Grot strzały, MT/1582/3/A

1. połowa XIII w., żelazo, kucie.

Wymiary: długość – 6,4 cm; długość liścia z szyjką – 3,1 cm; przekrój liścia – 1,15 × 1,15 cm; długość trzpienia – 3,3 cm.

Waga: 7,6 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2010.

Stan zachowania: w całości – lekko skrzywiony trzpień.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: zabytek niepublikowany.

Opis: masywny grot o trójkątnym zarysie czteroramiennego w przekroju liścia, przechodzącego poprzez wyodrębnioną dwustopniowo szyjkę w długi trzpień o czworokątnym przekroju.

B.IV.4. Grot strzały, MT/1608/1/A

XII-XIV w., żelazo, kucie.

Wymiary: długość – 6,6 cm; długość liścia – 3,1 cm; przekrój liścia – 0,6 × 0,5 cm; długość trzpienia – 2,5 cm.

Waga: 3,9 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2010.

Stan zachowania: w całości.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: zabytek niepublikowany.

Opis: smukły grot o lancetowatym zarysie czworokątnego w przekroju liścia, przechodzącego poprzez podcięcie w długi trzpień o czworokątnym przekroju.

B.IV.3. Arrowhead, MT/1582/3/A

First half of the 13th c., iron, forging.

Dimensions: length – 6.4 cm; blade length with neck – 3.1 cm; blade cross-section – 1.15 × 1.15 cm; tang length – 3.3 cm.

Weight: 7.6 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2010.

Condition: complete – slightly bent tang.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019.

Bibliography: unpublished find.

Description: massive arrowhead featuring a blade quadrangular in cross-section with a triangular outline that transitions through a well-defined, two-step neck into a long tang with a quadrangular cross-section.

B.IV.4. Arrowhead, MT/1608/1/A

12th-14th c., iron, forging.

Dimensions: length – 6.6 cm; blade length – 3.1 cm; blade cross-section – 0.6 × 0.5 cm; tang length – 2.5 cm.

Weight: 3.9 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2010.

Condition: complete.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019.

Bibliography: unpublished find.

Description: slender arrowhead featuring a blade quadrangular in cross-section with a lanceolate outline that transitions through a notch into a long tang with a quadrangular cross-section.

B.IV.3. Grot strzały / Arrowhead,
MT/1582/3/A

B.IV.4. Grot strzały / Arrowhead,
MT/1608/1/A

B.IV.5. Grot strzały, MT/1631/2/A

XII-XIV w., żelazo, kucie.

Wymiary: długość – 7,4 cm; długość liścia z szyjką – 4,8 cm; przekrój liścia – 0,75 × 0,7 cm; długość trzpienia – zach. 2,6 cm.

Waga: 6,9 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2010.

Stan zachowania: w całości.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: zabytek niepublikowany.

Opis: smukły grot o lancetowatym zarysie czworokątnego w przekroju liścia, przechodzącego poprzez długą i silnie wyodrębnioną szyjkę w długi trzpień o czworokątnym przekroju.

B.IV.6. Grot strzały, MT/1652/1/A

1. połowa XIII w., żelazo, kucie.

Wymiary: długość – 8,4 cm; długość liścia z szyjką – 6,0 cm; przekrój liścia – 3,75 × 0,1 cm; długość trzpienia – 2,4 cm.

Waga zachowana: 10,5 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2010.

Stan zachowania: niemal w całości – nieznacznie uszkodzony liść.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: *Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem. Katalog wystawy*, tabl. II.10.1.

Opis: masywny grot o wachlarzowatym zarysie płaskiego w przekroju liścia, przechodzącego poprzez wyodrębnioną szyjkę w krótki trzpień o nieregularnie owalnym przekroju.

B.IV.5. Arrowhead, MT/1631/2/A

12th-14th c., iron, forging.

Dimensions: length – 7.4 cm; blade length with neck – 4.8 cm; blade cross-section – 0.75 × 0.7 cm; tang length – preserved 2.6 cm.

Weight: 6.9 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2010.

Condition: complete.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019.

Bibliography: unpublished find.

Description: slender arrowhead featuring a blade quadrangular in cross-section with a lanceolate outline that transitions through a long and well-defined neck into a tang with a quadrangular cross-section.

B.IV.6. Arrowhead, MT/1652/1/A

First half of the 13th c., iron, forging.

Dimensions: length – 8.4 cm; blade length with neck – 6.0 cm; blade cross-section – 3.75 × 0.1 cm; tang length – 2.4 cm.

Preserved weight: 10.5 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2010.

Condition: nearly complete - slightly damaged blade.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019.

Bibliography: *Cherven' – a Stronghold Between the East and the West. Exhibition Catalogue*, Plate II.10.1.

Description: massive arrowhead featuring a blade flat in cross-section with a fan-shaped outline that transitions through a defined neck into a short tang with a sub-oval cross-section.

B.IV.5. Grot strzały / Arrowhead,
MT/1631/2/A

B.IV.6. Grot strzały / Arrowhead,
MT/1652/1/A

B.IV.7. Grot strzały, MT/1741/5/A

XI-XIII (?) w., żelazo, kucie.

Wymiary: długość – 4,6 cm; długość liścia – 3,0 cm; przekrój liścia – 1,5 × 0,15 cm; długość trzpienia – 1,6 cm.

Waga: 2,2 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: w całości.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: *Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem. Katalog wystawy*, tabl. II.10.12.

Opis: smukły grot o widłowym zarysie liścia, przechodzącego bezpośrednio w trzpień o czworokątnym przekroju.

B.IV.8. Grot strzały, MT/1778/9/A

wczesne średniowiecze, żelazo, kucie.

Wymiary: długość – ok. 3,3 cm; długość liścia z szyjką – 5,1 cm; przekrój liścia – 1,6 × 0,3 cm; długość trzpienia – ok. 4,0 cm.

Waga: 10,1 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: w całości – wygięty trzpień.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: *Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem. Katalog wystawy*, tabl. II.10.9.

Opis: smukły grot o trójkątnym zarysie sześciokątnego w przekroju liścia, przechodzącego poprzez wyodrębnioną szyjkę w trzpień o czworokątnym przekroju.

B.IV.7. Arrowhead, MT/1741/5/A

11th-13th (?) c., iron, forging.

Dimensions: length – 4.6 cm; blade length – 3.0 cm; blade cross-section – 1.5 × 0.15 cm; tang length – 1.6 cm.

Weight: 2.2 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2011.

Condition: complete.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019.

Bibliography: *Cherven' – a Stronghold Between the East and the West. Exhibition Catalogue*, Plate II.10.12.

Description: slender arrowhead with a fork-like blade outline, transitioning directly into a tang with a quadrangular cross-section.

B.IV.8. Arrowhead, MT/1778/9/A

Early Middle Ages, iron, forging.

Dimensions: length – approx. 3.3 cm; blade length with neck – 5.1 cm; blade cross-section – 1.6 × 0.3 cm; tang length – approx. 4.0 cm.

Weight: 10.1 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2011.

Condition: complete – bent tang.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019.

Bibliography: *Cherven' – a Stronghold Between the East and the West. Exhibition Catalogue*, Plate II.10.9.

Description: slender arrowhead featuring a blade hexagonal in cross-section with a triangular outline that transitions through a defined neck into a tang with a quadrangular cross-section.

**B.IV.7. Grot strzały / Arrowhead,
MT/1741/5/A**

**B.IV.8. Grot strzały / Arrowhead,
MT/1778/9/A**

B.IV.9. Grot strzały, MT/1779/9/A

X-XI w., żelazo, kucie.

Wymiary: długość – zach. 5,0 cm; długość liścia z szyjką – 4,1 cm; przekrój liścia – 0,95 × 0,9 cm; długość trzpienia – zach. 0,9 cm.

Waga zachowana: 7,57 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: niemal w całości – częściowo złamany trzpień.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: zabytek niepublikowany.

Opis: krępy grot o deltoidalnym zarysie czworokątnego w przekroju liścia, przechodzącego poprzez silnie wyodrębnioną szyjkę w trzpień o czworokątnym przekroju.

B.IV.10. Grot strzały, MT/1785/2/A

1. połowa XIII w., żelazo, kucie.

Wymiary: długość – 5,2 cm; długość liścia z szyjką – 3,2 cm; przekrój liścia – 1,1 × 0,35 cm; długość trzpienia – zach. 2,0 cm.

Waga: 4,3 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: w całości – nieznacznie wygięty trzpień.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: zabytek niepublikowany.

Opis: dość smukły grot o elipsoidalnym zarysie soczewkowatego w przekroju liścia, przechodzącego poprzez silnie wyodrębnioną szyjkę w trzpień o okrągłym przekroju.

B.IV.9. Arrowhead, MT/1779/9/A

10th-11th c., iron, forging.

Dimensions: length – preserved 5.0 cm; blade length with neck – 4.1 cm; blade cross-section – 0.95 × 0.9 cm; tang length – preserved 0.9 cm.

Preserved weight: 7.57 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2011.

Condition: nearly complete – partly broken tang.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019.

Bibliography: unpublished find.

Description: sturdy arrowhead featuring a blade quadrangular in cross-section with a deltoid outline that transitions through a well-defined neck into a tang with a quadrangular cross-section.

B.IV.10. Arrowhead, MT/1785/2/A

First half of the 13th c., iron, forging.

Dimensions: length – 5.2 cm; blade length with neck – 3.2 cm; blade cross-section – 1.1 × 0.35 cm; tang length – preserved 2.0 cm.

Weight: 4.3 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2011.

Condition: complete – slightly bent tang.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019.

Bibliography: unpublished find.

Description: rather slender arrowhead featuring a blade lenticular in cross-section with an elliptical outline that transitions through a well-defined neck into a tang with a round cross-section.

B.IV.9. Grot strzały / Arrowhead,
MT/1779/9/A

B.IV.10. Grot strzały / Arrowhead,
MT/1785/2/A

B.IV.11. Grot strzały, MT/1789/6/A

1. połowa XIII w., żelazo, kucie.

Wymiary: długość – zach. 11,0 cm; długość liścia – zach. 3,9 cm; przekrój liścia – 0,55 × 0,6 cm; długość trzpienia – ok. 7,1 cm.

Waga zachowana: 6,59 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: niemal w całości – wygięty trzpień i złamany liść.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: zabytek niepublikowany.

Opis: smukły grot o igłowym (?) zarysie czworobocznego w przekroju liścia, przechodzącego poprzez niewyodrębnioną szyjkę w trzpień o czworobocznym przekroju.

B.IV.12. Grot strzały, MT/1789/7/A

1. połowa XIII w., żelazo, kucie.

Wymiary: długość – 7,5 cm; długość liścia z szyjką – 4,1 cm; przekrój liścia – 1,1 × 1,0 cm; długość trzpienia – 3,4 cm.

Waga: 13 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: w całości.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019,

Piast TOTAL WAR. Wojskowość w Polsce wczesnopiastowskiej, 2019-2022.

Bibliografia: *Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem. Katalog wystawy*, tabl. II.10.10.

Opis: masywny grot o trójkątnym zarysie czworobocznego w przekroju liścia z pionowymi żłobkami na ściankach, przechodzącego poprzez silnie wyodrębnioną, ozdobioną czterema poprzecznymi rowkami szyjkę w trzpień o czworobocznym przekroju.

B.IV.11. Arrowhead, MT/1789/6/A

First half of the 13th c., iron, forging.

Dimensions: length – preserved 11.0 cm; blade length – preserved 3.9 cm; blade cross-section – 0.55 × 0.6 cm; tang length – approx. 7.1 cm.

Preserved weight: 6.59 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2011.

Condition: nearly complete – bent tang and broken blade.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: *Cherven' – a Stronghold Between the East and the West*, 2012-2019.

Bibliography: unpublished find.

Description: slender arrowhead featuring a blade quadrangular in cross-section with a needle-like (?) outline that transitions through an undefined neck into a tang with a quadrangular cross-section.

B.IV.12. Arrowhead, MT/1789/7/A

First half of the 13th c., iron, forging.

Dimensions: length – 7.5 cm; blade length with neck – 4.1 cm; blade cross-section – 1.1 × 1.0 cm; tang length – 3.4 cm.

Weight: 13 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2011.

Condition: complete.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: *Cherven' – a Stronghold Between the East and the West*, 2012-2019,

Piast TOTAL WAR. Wojskowość w Polsce wczesnopiastowskiej, 2019-2022.

Bibliography: *Cherven' – a Stronghold Between the East and the West. Exhibition Catalogue*, Plate II.10.10.

Description: massive arrowhead featuring a blade quadrangular in cross-section with a triangular outline, with vertical grooves on the sides. The blade transitions through a well-defined neck adorned with four transverse grooves into a tang with a quadrangular cross-section.

B.IV.11. Grot strzały / Arrowhead,
MT/1789/6/A

B.IV.12. Grot strzały / Arrowhead,
MT/1789/7/A

B.IV.13. Grot strzały, MT/1789/8/A

1. połowa XIII w., żelazo, kucie.

Wymiary: długość – zach. 9,2 cm; długość liścia z szyjką – zach. 6,0 cm; przekrój liścia – 1,6 × 0,05 cm; długość trzpienia – 3,2 cm.

Waga zachowana: 5,16 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: niemal w całości – nieznacznie uszkodzony liść.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: zabytek niepublikowany.

Opis: smukły grot o wachlarzowatym zarysie płaskiego w przekroju liścia, przechodzącego poprzez silnie wyodrębnioną szyjkę w trzpień o czworobocznym przekroju.

B.IV.14. Grot strzały, MT/1789/9/A

1. połowa XIII w., żelazo, kucie.

Wymiary: długość – 8,4 cm; długość liścia z szyjką – 6,2 cm; przekrój liścia – 2,3 × 0,2 cm; długość trzpienia – ok. 2,2 cm.

Waga: 12 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: w całości – wygięty trzpień i liść.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019,

Piast TOTAL WAR. Wojskowość w Polsce wczesnopiastowskiej, 2019-2022.

Bibliografia: *Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem. Katalog wystawy*, tabl. II.10.4.

Opis: dość smukły grot o wachlarzowatym zarysie płaskiego w przekroju liścia, przechodzącego poprzez silnie wyodrębnioną szyjkę w trzpień o owalnym przekroju: na jednej ze stron liścia ślady odcisku tkaniny.

B.IV.13. Arrowhead, MT/1789/8/A

First half of the 13th c., iron, forging.

Dimensions: length – preserved 9.2 cm; blade length with neck – preserved 6.0 cm; blade cross-section – 1.6 × 0.05 cm; tang length – 3.2 cm.

Preserved weight: 5.16 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2011.

Condition: nearly complete – slightly damaged blade.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019.

Bibliography: unpublished find.

Description: slender arrowhead featuring a blade flat in cross-section with a fan-shaped outline that transitions through a well-defined neck into a tang with a quadrangular cross-section.

B.IV.14. Arrowhead, MT/1789/9/A

First half of the 13th c., iron, forging.

Dimensions: length – 8.4 cm; blade length with neck – 6.2 cm; blade cross-section – 2.3 × 0.2 cm; tang length – approx. 2.2 cm.

Weight: 12 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2011.

Condition: complete – bent tang and blade.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019,

Piast TOTAL WAR. Wojskowość w Polsce wczesnopiastowskiej, 2019-2022.

Bibliography: *Cherven' – a Stronghold Between the East and the West. Exhibition Catalogue*, Plate II.10.4.

Description: fairly slender arrowhead featuring a blade flat in cross-section with a fan-shaped outline that transitions through a well-defined neck into a tang with an oval cross-section. On one side of the blade, there are traces of fabric impressions.

B.IV.13. Grot strzały / Arrowhead,
MT/1789/8/A

B.IV.14. Grot strzały / Arrowhead,
MT/1789/9/A

B.IV.15. Grot strzały, MT/1789/10/A

1. połowa XIII w., żelazo, kucie.

Wymiary: długość – 10,7 cm; długość liścia z szyjką – 5,4 cm; przekrój liścia – 0,75 × 0,8 cm; długość trzpienia – 5,3 cm.

Waga: 12,9 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: w całości – wygięty trzpień i liść.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: zabytek niepublikowany.

Opis: smukły grot o maczugowatym zarysie czworobocznego w przekroju liścia, przechodzącego poprzez słabo wyodrębnioną szyjkę w trzpień o owalnym przekroju.

B.IV.16. Grot strzały, MT/1789/11/A

1. połowa XIII w., żelazo, kucie.

Wymiary: długość – 10,0 cm; długość liścia z szyjką – 5,9 cm; przekrój liścia – 2,1 × 0,05 cm; długość trzpienia – 4,1 cm.

Waga zachowana: 9,0 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: niemal w całości – zgięta i uszkodzona górna krawędź liścia.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: zabytek niepublikowany.

Opis: smukły grot o wachlarzowatym zarysie płaskiego w przekroju liścia, przechodzącego poprzez silnie wyodrębnioną szyjkę w trzpień o czworobocznym przekroju: na jednej ze stron liścia ślady odcisku tkaniny.

B.IV.15. Arrowhead, MT/1789/10/A

First half of the 13th c., iron, forging.

Dimensions: length – 10.7 cm; blade length with neck – 5.4 cm; blade cross-section – 0.75 × 0.8 cm; tang length – 5.3 cm.

Weight: 12.9 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2011.

Condition: complete – bent tang and blade.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019.

Bibliography: unpublished find.

Description: slender arrowhead featuring a blade quadrangular in cross-section with a club-shaped outline that transitions through a poorly defined neck into a tang with an oval cross-section.

B.IV.16. Arrowhead, MT/1789/11/A

First half of the 13th c., iron, forging.

Dimensions: length – 10.0 cm; blade length with neck – 5.9 cm; blade cross-section – 2.1 × 0.05 cm; tang length – 4.1 cm.

Preserved weight: 9.0 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2011.

Condition: nearly complete – bent and damaged upper edge of the blade.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019.

Bibliography: unpublished find.

Description: slender arrowhead featuring a blade flat in cross-section with a fan-shaped outline that transitions through a well-defined neck into a tang with a quadrangular cross-section. On one side of the blade, there are traces of fabric impressions.

B.IV.15. Grot strzały / Arrowhead,
MT/1789/10/A

B.IV.16. Grot strzały / Arrowhead,
MT/1789/11/A

B.IV.17. Grot strzały, MT/1789/12/A

1. połowa XIII w., żelazo, kucie.

Wymiary: długość – ok. 11,9 cm; długość liścia z szyjką – 6,3 cm; przekrój liścia – 1,95 × 0,1 cm; długość trzpienia – ok. 5,6 cm.

Waga zachowana: 10,0 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: niemal w całości – zgięty trzpień i nieznacznie uszkodzona górna krawędź liścia.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: zabytek niepublikowany.

Opis: smukły grot o wachlarzowatym zarysie płaskiego w przekroju liścia, przechodzącego poprzez silnie wyodrębnioną szyjkę w trzpień o czworobocznym przekroju.

B.IV.18. Grot strzały, MT/1789/13/A

1. połowa XIII w., żelazo, kucie.

Wymiary: długość – 14,3 cm; długość liścia z szyjką – 6,7 cm; przekrój liścia – 2,95 × 0,1 cm; długość trzpienia – 7,6 cm.

Waga: 14,9 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: w całości.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: *Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem. Katalog wystawy*, tabl. II.10.2.

Opis: masywny grot o wachlarzowatym zarysie płaskiego w przekroju liścia, przechodzącego poprzez silnie wyodrębnioną szyjkę w trzpień o owalnym przekroju.

B.IV.17. Arrowhead, MT/1789/12/A

First half of the 13th c., iron, forging.

Dimensions: length – approx. 11.9 cm; blade length with neck – 6.3 cm; blade cross-section – 1.95 × 0.1 cm; tang length – approx. 5.6 cm.

Preserved weight: 10.0 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2011.

Condition: nearly complete – bent tang and slightly damaged upper edge of the blade.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: *Cherven' – a Stronghold Between the East and the West*, 2012-2019.

Bibliography: unpublished find.

Description: slender arrowhead featuring a blade flat in cross-section with a fan-shaped outline that transitions through a well-defined neck into a tang with a quadrangular cross-section.

B.IV.18. Arrowhead, MT/1789/13/A

First half of the 13th c., iron, forging.

Dimensions: length – 14.3 cm; blade length with neck – 6.7 cm; blade cross-section – 2.95 × 0.1 cm; tang length – 7.6 cm.

Weight: 14.9 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2011.

Condition: complete.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: *Cherven' – a Stronghold Between the East and the West*, 2012-2019.

Bibliography: *Cherven' – a Stronghold Between the East and the West. Exhibition Catalogue*, Plate II.10.2.

Description: massive arrowhead featuring a blade flat in cross-section with a fan-shaped outline that transitions through a well-defined neck into a tang with an oval cross-section.

B.IV.17. Grot strzały / Arrowhead,
MT/1789/12/A

B.IV.18. Grot strzały / Arrowhead,
MT/1789/13/A

B.IV.19. Grot strzały, MT/1789/14/A

1. połowa XIII w., żelazo, kucie.

Wymiary: długość – ok. 13,1 cm; długość liścia z szyjką – 7,3 cm; przekrój liścia – 2,15 × 0,1 cm; długość trzpienia – ok. 5,8 cm.

Waga zachowana: 12,9 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: niemal w całości – zgięty trzpień i uszkodzona górna krawędź liścia.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: zabytek niepublikowany.

Opis: smukły grot o wachlarzowatym zarysie płaskiego w przekroju liścia, przechodzącego poprzez silnie wyodrębnioną szyjkę w trzpień o czworobocznym przekroju.

B.IV.20. Grot strzały, MT/1812/18/A

wczesne średniowiecze, żelazo, kucie.

Wymiary: długość – zach. 10,7 cm; długość liścia z szyjką – zach. 5,9 cm; przekrój liścia – zach. 2,05 × 0,1 cm; długość trzpienia – 4,8 cm.

Waga zachowana: 11,20 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: niemal w całości – ułamany czubek liścia.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: *Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem. Katalog wystawy*, tabl. II.10.3.

Opis: masywny grot o deltoidalnym zarysie płaskiego w przekroju liścia, przechodzącego poprzez wyodrębnioną szyjkę w długi trzpień o czworobocznym przekroju.

B.IV.19. Arrowhead, MT/1789/14/A

First half of the 13th c., iron, forging.

Dimensions: length – approx. 13.1 cm; blade length with neck – 7.3 cm; blade cross-section – 2.15 × 0.1 cm; tang length – approx. 5.8 cm.

Preserved weight: 12.9 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2011.

Condition: nearly complete – bent tang and damaged upper edge of the blade.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019.

Bibliography: unpublished find.

Description: slender arrowhead featuring a blade flat in cross-section with a fan-shaped outline that transitions through a well-defined neck into a tang with a quadrangular cross-section.

B.IV.20. Arrowhead, MT/1812/18/A

Early Middle Ages, iron, forging.

Dimensions: length – preserved 10.7 cm; blade length with neck – preserved 5.9 cm; blade cross-section – preserved 2.05 × 0.1 cm; tang length – 4.8 cm.

Preserved weight: 11.20 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2011.

Condition: nearly complete – tip of the blade broken off.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019.

Bibliography: *Cherven' – a Stronghold Between the East and the West. Exhibition Catalogue*, Plate II.10.3.

Description: massive arrowhead featuring a blade flat in cross-section with a deltoid outline, transitioning through a defined neck into a long tang with a quadrangular cross-section.

B.IV.19. Grot strzały / Arrowhead,
MT/1789/14/A

B.IV.20. Grot strzały / Arrowhead,
MT/1812/18/A

B.IV.21. Grot strzały, MT/1820/5/A

XIII-XIV (?) w., żelazo, kucie.

Wymiary: długość – 3,9 cm; długość liścia – 1,9 cm; przekrój liścia – 0,8 × 0,8 cm; długość trzpienia – 2,0 cm.

Waga: 3,4 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: w całości.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: zabytek niepublikowany.

Opis: krępy grot o trójkątnym zarysie czworobocznego w przekroju liścia, przechodzącego w wyodrębniony trzpień o okrągłym przekroju.

B.IV.22. Grot strzały, MT/1821/4/A

XI-XIII w., żelazo, kucie.

Wymiary: długość – 5,05 cm; długość liścia z szyjką – 3,45 cm; przekrój liścia – 1,1 × 0,4 cm; długość trzpienia – 1,6 cm.

Waga: 5,3 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: w całości.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: zabytek niepublikowany.

Opis: smukły grot o deltoidalnym zarysie podwójnie daszkowatego w przekroju liścia, przechodzącego poprzez wyodrębnioną szyjkę w trzpień o owalnym przekroju.

B.IV.21. Arrowhead, MT/1820/5/A

13th-14th (?) c., iron, forging.

Dimensions: length – 3.9 cm; blade length – 1.9 cm; blade cross-section – 0.8 × 0.8 cm; tang length – 2.0 cm.

Weight: 3.4 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2011.

Condition: complete.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019.

Bibliography: unpublished find.

Description: sturdy arrowhead featuring a blade quadrangular in cross-section with a triangular outline that transitions into a tang with a round cross-section.

B.IV.22. Arrowhead, MT/1821/4/A

11th-13th c., iron, forging.

Dimensions: length – 5.05 cm; blade length with neck – 3.45 cm; blade cross-section – 1.1 × 0.4 cm; tang length – 1.6 cm.

Weight: 5.3 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2011.

Condition: complete.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019.

Bibliography: unpublished find.

Description: slender arrowhead featuring a blade with a deltoid outline and the cross-section in the shape of a diamond, transitioning through a defined neck into a tang with an oval cross-section.

B.IV.21. Grot strzały / Arrowhead,
MT/1820/5/A

B.IV.22. Grot strzały / Arrowhead,
MT/1821/4/A

B.IV.23. Grot strzały, MT/1821/6/A

X-XIV w., żelazo, kucie.

Wymiary: długość – 3,7 cm; długość liścia z szyjką – 2,1 cm; przekrój liścia – 0,9 × 0,8 cm; długość trzpienia – 1,6 cm.

Waga: 3,2 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: w całości.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: *Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem. Katalog wystawy*, tabl. II.10.11.

Opis: krępy grot o trójkątnym zarysie czworobocznego w przekroju liścia, przechodzącego poprzez wyodrębnioną szyjkę w trzpień o owalnym przekroju.

B.IV.24. Grot strzały, MT/1822/8/A

XII-XIV (?) w., żelazo, kucie.

Wymiary: długość – 5,7 cm; długość liścia z szyjką – 3,6 cm; przekrój liścia – 0,55 × 0,55 cm; długość trzpienia – 2,1 cm.

Waga: 3,1 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: w całości.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: zabytek niepublikowany.

Opis: smukły grot o igłowym zarysie czworobocznego w przekroju liścia, przechodzącego poprzez wyodrębnioną szyjkę w trzpień o czworobocznym przekroju; na jednej ze ścianek dolnej partii liścia widoczne poprzeczne żłobienia – być może ślad zdobienia (?), niewykluczone jednak, że jest to wynik zabiegów konserwatorskich.

B.IV.23. Arrowhead, MT/1821/6/A

10th-14th c., iron, forging.

Dimensions: length – 3.7 cm; blade length with neck – 2.1 cm; blade cross-section – 0.9 × 0.8 cm; tang length – 1.6 cm.

Weight: 3.2 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2011.

Condition: complete.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019.

Bibliography: *Cherven' – a Stronghold Between the East and the West. Exhibition Catalogue*, Plate II.10.11.

Description: sturdy arrowhead featuring a blade quadrangular in cross-section with a triangular outline that transitions through a defined neck into a tang with an oval cross-section.

B.IV.24. Arrowhead, MT/1822/8/A

12th-14th (?) c., iron, forging.

Dimensions: length – 5.7 cm; blade length with neck – 3.6 cm; blade cross-section – 0.55 × 0.55 cm; tang length – 2.1 cm.

Weight: 3.1 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2011.

Condition: complete.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019.

Bibliography: unpublished find.

Description: slender arrowhead featuring a blade quadrangular in cross-section with a needle-like outline that transitions through a defined neck into a tang with a quadrangular cross-section. On one side of the lower part of the blade, there are visible transverse grooves – possibly decorative marks, though it is also possible that they resulted from conservation treatments.

B.IV.23. Grot strzały / Arrowhead,
MT/1821/6/A

B.IV.24. Grot strzały / Arrowhead,
MT/1822/8/A

B.IV.25. Grot strzały, MT/1823/16/A

X - pocz. XI w., żelazo, kucie.

Wymiary: długość – 6,1 cm; długość liścia z szyjką – 4,3 cm; przekrój liścia – 0,95 × 0,65 cm; długość trzpienia – 1,8 cm.

Waga: 6,4 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: w całości.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: zabytek niepublikowany.

Opis: smukły grot o trójkątnym zarysie pięciobocznego w przekroju liścia, przechodzącego poprzez silnie wyodrębnioną, długą szyjkę w krótki trzpień o owalnym przekroju.

B.IV.26. Grot strzały, MT/1824/16/A

wczesne średniowiecze (XIV w.), żelazo, kucie.

Wymiary: długość – 7,1 cm; długość liścia z szyjką – 4,2 cm; przekrój liścia – ? × 0,3 cm; światło tulejki – 1,0 x 0,9 cm.

Waga zachowana: 10,38 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: niemal w całości – ułamany koniec jednego z zadziorów.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: *Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem. Katalog wystawy*, tabl. II.10.16.

Opis: smukły grot o soczewkowatym w przekroju liściu z dwoma zadziorami, przechodzącym poprzez niewyodrębnioną szyjkę w stożkową tulejkę.

B.IV.25. Arrowhead, MT/1823/16/A

10th - early 11th c., iron, forging.

Dimensions: length – 6.1 cm; blade length with neck – 4.3 cm; blade cross-section – 0.95 × 0.65 cm; tang length – 1.8 cm.

Weight: 6.4 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2011.

Condition: complete.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019.

Bibliography: unpublished find.

Description: slender arrowhead featuring a blade pentagonal in cross-section with a triangular outline that transitions through a well-defined, long neck into a short tang with an oval cross-section.

B.IV.26. Arrowhead, MT/1824/16/A

Early Middle Ages (14th c.), iron, forging.

Dimensions: length – 7.1 cm; blade length with neck – 4.2 cm; blade cross-section – ? × 0.3 cm; socket diameter – 1.0 x 0.9 cm.

Preserved weight: 10.38 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2011.

Condition: nearly complete – broken tip of one barb.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019.

Bibliography: *Cherven' – a Stronghold Between the East and the West. Exhibition Catalogue*, Plate II.10.16.

Description: slender arrowhead with a blade lenticular in cross-section, featuring two barbs, transitioning through an undefined neck into a conical socket.

B.IV.25. Grot strzały / Arrowhead,
MT/1823/16/A

B.IV.26. Grot strzały / Arrowhead,
MT/1824/16/A

B.IV.27. Grot strzały, MT/1825/1/A

koniec XIII - XIV w., żelazo, kucie.

Wymiary: długość – 5,0 cm; długość liścia z szyjką – 1,5 cm; przekrój liścia – 2,7 × 0,2 cm; długość trzpienia – 3,5 cm.

Waga: 3,6 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: w całości.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: *Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem. Katalog wystawy*, tabl. II.10.13.

Opis: smukły grot o widłowym zarysie liścia, przechodzącego poprzez wyodrębnioną szyjkę w długi trzpień o czworobocznym przekroju.

B.IV.28. Grot strzały, MT/1836/4/A

XII-XIII w., żelazo, kucie.

Wymiary: długość – 7,1 cm; długość liścia z szyjką – 3,5 cm; przekrój liścia – 0,8 × 0,8 cm; długość trzpienia – 3,6 cm.

Waga: 5,7 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: w całości.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: zabytek niepublikowany.

Opis: grot o trójkątnym zarysie czworobocznego w przekroju liścia, przechodzącego poprzez silnie wyodrębnioną szyjkę w trzpień o okrągłym przekroju.

B.IV.27. Arrowhead, MT/1825/1/A

End of the 13th - 14th c., iron, forging.

Dimensions: length – 5.0 cm; blade length with neck – 1.5 cm; blade cross-section – 2.7 × 0.2 cm; tang length – 3.5 cm.

Weight: 3.6 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2011.

Condition: complete.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019.

Bibliography: *Cherven' – a Stronghold Between the East and the West. Exhibition Catalogue*, Plate II.10.13.

Description: slender arrowhead with a forked blade, transitioning through a defined neck into a long tang with a quadrangular cross-section.

B.IV.28. Arrowhead, MT/1836/4/A

12th-13th c., iron, forging.

Dimensions: length – 7.1 cm; blade length with neck – 3.5 cm; blade cross-section – 0.8 × 0.8 cm; tang length – 3.6 cm.

Weight: 5.7 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2011.

Condition: complete.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019.

Bibliography: unpublished find.

Description: arrowhead featuring a blade quadrangular in cross-section with a triangular outline that transitions through a well-defined neck into a tang with a round cross-section.

B.IV.27. Grot strzały / Arrowhead,
MT/1825/1/A

B.IV.28. Grot strzały / Arrowhead,
MT/1836/4/A

B.IV.29. Grot strzały, MT/1844/A

1. połowa XIII w., żelazo, kucie.

Wymiary: długość – 10,1 cm; długość liścia z szyjką – 6,1 cm; przekrój liścia – 1,5 × 0,2 cm; długość trzpienia – 4,0 cm.

Waga: 7 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: w całości.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019,

Piast TOTAL WAR. Wojskowość w Polsce wczesnopiastowskiej, 2019-2022.

Bibliografia: *Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem. Katalog wystawy*, tabl. II.10.7.

Opis: grot o lancetowatym zarysie soczewkowatego w przekroju liścia, przechodzącego poprzez wyodrębnioną szyjkę w trzpień o czworobocznym przekroju.

B.IV.30. Grot bełtu, MT/1834/1/A

XIII (?) - początek XIV w., żelazo, kucie.

Wymiary: długość – 7,4 cm; długość liścia z szyjką – 2,7 cm; przekrój liścia – 1,6 × 1,4 cm; światło tulejki – zach. 1,4 × 1,4 cm.

Waga: 41 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: w całości.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: *Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem. Katalog wystawy*, tabl. II.10.15.

Opis: masywny grot o maczugowatym zarysie czworobocznego w przekroju liścia, przechodzącego poprzez niewyodrębnioną szyjkę w stożkowatą tulejkę; w bocznej ścianie tulejki znajduje się otwór o średn. 0,4 × 0,3 cm.

B.IV.29. Arrowhead, MT/1844/A

First half of the 13th c., iron, forging.

Dimensions: length – 10.1 cm; blade length with neck – 6.1 cm; blade cross-section – 1.5 × 0.2 cm; tang length – 4.0 cm.

Weight: 7 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2011.

Condition: complete.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019,

Piast TOTAL WAR. Wojskowość w Polsce wczesnopiastowskiej, 2019-2022.

Bibliography: *Cherven' – a Stronghold Between the East and the West. Exhibition Catalogue*, Plate II.10.7.

Description: arrowhead featuring a blade lenticular in cross-section with a lanceolate outline that transitions through a defined neck into a tang with a quadrangular cross-section.

B.IV.30. Crossbow bolt head, MT/1834/1/A

13th (?) - early 14th c., iron, forging.

Dimensions: length – 7.4 cm; blade length with neck – 2.7 cm; blade cross-section – 1.6 × 1.4 cm; socket diameter – preserved 1.4 × 1.4 cm.

Weight: 41 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2011.

Condition: complete.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019.

Bibliography: *Cherven' – a Stronghold Between the East and the West. Exhibition Catalogue*, Plate II.10.15.

Description: massive crossbow bolt head with a club-shaped outline, featuring a blade quadrangular in cross-section that transitions through an undefined neck into a conical socket. There is a hole in the side wall of the socket with a diameter of 0.4 × 0.3 cm.

B.IV.29. Grot strzały / Arrowhead,
MT/1844/A

B.IV.30. Grot bełtu / Crossbow bolt head,
MT/1834/1/A

B.V – WYPOSAŻENIE JEŹDZIECKIE

B.V.1. Ostroga, MT/1807/8/A

XIV w., żelazo, kucie.

Wymiary: ostroga – długość – 15,2 cm; długość bodźca – 5,3 cm; średnica kółka gwiazdzystego – 5,2 cm; rozpiętość ramion – pierwotna ok. 9,0 cm; okucia – długość – 2,2 i 2,5 cm; szerokość tarczki – 1,5 i 2,3 cm; sprzączka – długość – 2,0 cm; szerokość – 2,4 cm; grubość – 0,3-0,4 cm.

Waga: ostroga – 91 g, okucia – 2 i 3,4 g, sprzączka – 2 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: w całości – jedno ramię zniekształcone;

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: *Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem. Katalog wystawy*, tabl. II.14.1.

Opis: ostroga o łukowato wysklepionym, V-kształtnym kabłąku i o półowalnych w przekroju poprzecznym ramionach, zakończonych symetrycznymi, owalnymi zaczepami ogniwkowymi; styk ramion zakończony nieznacznie wyodrębnionym zapiętkiem; widełki osadzone na krótkiej szyjce, zakończone półowalnymi zgrubieniami; w widełkach tkwi kółko gwiazdzyste o ośmiu ramionach, czworokątnych w przekroju poprzecznym. Zachowana fragmentarycznie sprzączka – brak skuwki; czworokątna, wykonana z wąskiej taśmy, rama. Zachowane w całości i częściowo, dwa okucia rzemieni w postaci czworokątnych tarczek, z jednej strony zwężonych i haczykowato zagiętych, a z drugiej uformowanych w zgiętą prostopadłe, niską literę T.

B.V – RIDING EQUIPMENT

B.V.1. Spur, MT/1807/8/A

14th c., iron, forging.

Dimensions: spur – length – 15.2 cm; spike length – 5.3 cm; rowel diameter – 5.2 cm; span of sides – originally approx. 9.0 cm; fittings – length – 2.2 and 2.5 cm; plate width – 1.5 and 2.3 cm; buckle – length – 2.0 cm; width – 2.4 cm; thickness – 0.3-0.4 cm.

Weight: spur – 91 g, fittings – 2 and 3.4 g, buckle – 2 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2011.

Condition: complete – one side deformed.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019.

Bibliography: *Cherven' – a Stronghold Between the East and the West. Exhibition Catalogue*, Plate II.14.1.

Description: spur with an arched, V-shaped heel band and sides which are semi-oval in cross-section, ending in symmetrical, oval loop terminals; the junction of the sides ends with a somewhat defined heel plate. The rowel box is set on a short neck, ending with semi-oval projections. In the rowel box, there is a rowel with eight teeth, quadrangular in cross-section. The buckle is preserved fragmentarily – the plate is missing; the frame is quadrangular, made from a narrow strip. Two leather fittings, preserved completely and partially, are in the form of quadrangular plates, tapered and hook-shaped on one side, and formed into a low, perpendicularly bent T-shape on the other side.

B.V.1. Ostroga / Spur, MT/1807/8/A

B.V.2. Ostroga, MT/1789/4/A

XIV w., żelazo, kucie.

Wymiary: długość – zach. 13,8 cm; długość bodźca – zach. 3,5 cm; rozpiętość ramion – 8,0 cm.

Waga zachowana: 92 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: niemal w całości – ułamane jedno ramię widełek i brak kółka gwiaździstego;

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: *Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem. Katalog wystawy*, tabl. II.14.2.

Opis: ostroga o łukowato wysklepionym, V-kształtnym kabłąku i o okrągłych w przekroju poprzecznym ramionach, zakończonych symetrycznymi, owalnymi zaczepami ogniwkowymi; widełki osadzone bezpośrednio na styku ramion, jedno z nich zakończone półowalnym zgrubieniem.

B.V.3. Sprzączka do ostrogi, MT/1780/11/A

XIII-XIV w., żelazo, kucie.

Wymiary: długość – zach. 4,4 cm; długość ramki – 2,2 cm; szerokość ramki – 2,0 cm; długość skuwki – 1,4 cm; grubość ramki i skuwki – 0,2 cm.

Waga zachowana: 5 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: niemal w całości – ułamana końcówka haczykowatego zaczepu.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: zabytek niepublikowany.

Opis: płaska sprzączka o D-kształtnej ramce, w której znajduje się owalny otwór z kolcem; koniec kolca leży na guzkowato wyodrębnionej części przedniej strony ramki; do ramki przylega, oddzielona od niej płaskim wałkiem, zdobiona poprzecznymi liniami skuwka zakończona zagiętym do spodu haczykiem.

B.V.2. Spur, MT/1789/4/A

14th c., iron, forging.

Dimensions: length – preserved 13.8 cm; spike length – preserved 3.5 cm; span of sides – 8.0 cm.

Preserved weight: 92 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2011.

Condition: nearly complete – one side broken-off, the rowel is missing;

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019.

Bibliography: *Cherven' – a Stronghold Between the East and the West. Exhibition Catalogue*, Plate II.14.2.

Description: spur with an arched, V-shaped yoke and sides which are round in cross-section, ending in symmetrical, oval loop terminals; the rowel box is set directly at the junction of the sides, one of which ends with a semi-oval thickening.

B.V.3. Spur buckle, MT/1780/11/A

13th-14th c., iron, forging.

Dimensions: length – preserved 4.4 cm; frame length – 2.2 cm; frame width – 2.0 cm; plate length – 1.4 cm; thickness of frame and plate – 0.2 cm.

Preserved weight: 5 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2011.

Condition: nearly complete – broken-off tip of the hook attachment.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019.

Bibliography: unpublished find.

Description: flat buckle with a D-shaped frame, featuring an oval hole with the pin; the tip of the pin rests on a defined knob on the front edge of the frame. Attached to the frame, divided by a thicker, flat bar, is the plate, decorated with transverse lines and ending in a hook bent underneath.

B.V.2. Ostroga / Spur, MT/1789/4/A

B.V.3. Sprzączka do ostrogi / Spur buckle, MT/1780/11/A

B.V.4. Sprzączka do ostrogi, MT/1833/7/A

XIII-XIV w., żelazo, kucie.

Wymiary: długość – 4,6 cm; długość ramki – 1,9 cm; szerokość ramki – 2,3 cm; długość skuwki – 1,9 cm; grubość ramki – 0,3 cm; grubość skuwki – 0,2 cm.

Waga: 7 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: w całości.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: zabytek niepublikowany.

Opis: nieznacznie wygięta, dwuczęściowa sprzączka o czworokątnej ramce, na którą nałożono wykonaną z blachy profilowaną skuwkę; zdobionej w tylnej części poprzecznymi liniami i zakończoną zagiętym do spodu haczykiem; w przedniej części skuwki znajduje się otwór, w którym tkwi zagięty na ramce kolec.

B.V.5. Sprzączka do ostrogi, MT/1833/8/A

XIII-XIV w., żelazo, kucie.

Wymiary: długość – 4,7 cm; długość ramki – 1,7 cm; szerokość ramki – 2,0 cm; długość skuwki – 1,3 cm; grubość ramki i skuwki – 0,2 cm.

Waga: 4 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: w całości.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: zabytek niepublikowany.

Opis: płaska sprzączka o zaokrąglonej ramce i owalnej skuwce, w której znajduje się owalny otwór z kolcem; skuwka zakończona jest zagiętym do góry haczykiem.

B.V.4. Spur buckle, MT/1833/7/A

13th-14th c., iron, forging.

Dimensions: length – 4.6 cm; frame length – 1.9 cm; frame width – 2.3 cm; plate length – 1.9 cm; frame thickness – 0.3 cm; plate thickness – 0.2 cm.

Weight: 7 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2011.

Condition: complete.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019.

Bibliography: unpublished find.

Description: slightly bent, two-part buckle with a quadrangular frame, onto which a double-shouldered plate made from sheet metal was attached, decorated with transverse lines at the rear and ending in a hook bent underneath. In the front part of the plate, there is a pin hole containing a pin bent over the frame.

B.V.5. Spur buckle, MT/1833/8/A

13th-14th c., iron, forging.

Dimensions: length – 4.7 cm; frame length – 1.7 cm; frame width – 2.0 cm; plate length – 1.3 cm; frame and plate thickness – 0.2 cm.

Weight: 4 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2011.

Condition: complete.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019.

Bibliography: unpublished find.

Description: flat buckle with a rounded frame and oval plate featuring an oval hole with a pin; the plate terminates in a hook that bends upwards.

B.V.4. Sprzączka do ostrogi / Spur buckle, MT/1833/7/A

B.V.5. Sprzączka do ostrogi / Spur buckle, MT/1833/8/A

B.V.6. Strzemię, MT/1879/A

XII-XIII w., żelazo, kucie.

Wymiary: długość – 16,9 cm; szerokość – 15,6 cm; odległość między stopką a poprzeczką kabłąka – 13,5 cm; szerokość między ramionami – 14,2 cm; szerokość stopki – zach. 2,7 cm; wymiary otworu na puślisko – 4,4 × 1,8 cm; wysokość poprzeczki kabłąka – 3,1 cm.

Waga zachowana: 113 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: niemal w całości – uszkodzona stopka i otwór na puślisko.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: *Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem. Katalog wystawy*, tabl. II.13.2.

Opis: strzemię o łukowato ukształtowanym kabłąku, w którego górnej, spłaszczonej, zaokrąglonej części (poprzeczce) umieszczono duży, owalny otwór na puślisko; ramiona kabłąka o owalnym przekroju przechodzą w pierwotnie płaską, owalną stopkę.

B.V.7. Wędzidło, MT/1806/7/A

wczesne średniowiecze (?), żelazo, kucie.

Wymiary: długość – zach. 19,9 cm; długość międzyzębia – 15,6 cm; dł. prętów międzyzębia – 8,8 i 7,8 cm; przekrój prętów międzyzębia – 0,8 × 0,7 i 0,9 × 0,9 cm; zewnętrzne wymiary krępulca – 5,7 × 5,4 cm.

Waga zachowana: 89,45 g

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: niemal w całości – brak jednego z krępulców.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: zabytek niepublikowany.

Opis: wędzidło w postaci dwóch ramion międzyzębia wykonanych ze sztabek o czworokątnym i owalnym przekroju, których oba końce nieznacznie wygięto, jedno zwężono, a drugie rozklepano i uformowano w naprzeciwlegle odwrócone względem siebie, hakowate zaczepy; w jednym z nich tkwi owalny krępulec wykonany z pręta o owalnym przekroju.

B.V.6. Stirrup, MT/1879/A

12th-13th c., iron, forging.

Dimensions: length – 16.9 cm; width – 15.6 cm; distance between the tread-plate and the cross-bar of the bow – 13.5 cm; width between the arms – 14.2 cm; width of the tread-plate – preserved 2.7 cm; dimensions of the hole for the stirrup strap – 4.4 × 1.8 cm; height of the cross-bar of the bow – 3.1 cm.

Preserved weight: 113 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2011.

Condition: nearly complete – damaged tread-plate and hole for the strap.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: *Cherven' – a Stronghold Between the East and the West*, 2012-2019.

Bibliography: *Cherven' – a Stronghold Between the East and the West. Exhibition Catalogue*, Plate II.13.2.

Description: stirrup with an arched bow, featuring a large oval hole for the stirrup strap in its flattened, rounded upper part (crossbar); the arms of the bow, oval in cross-section, transition into an originally flat, oval tread-plate.

B.V.7. Bit, MT/1806/7/A

Early Middle Ages (?), iron, forging.

Dimensions: length – preserved 19.9 cm; length of the mouthpiece – 15.6 cm; length of mouthpiece bars – 8.8 and 7.8 cm; cross-section of mouthpiece bars – 0.8 × 0.7 and 0.9 × 0.9 cm; external dimensions of the cheekpiece – 5.7 × 5.4 cm.

Preserved weight: 89.45 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2011.

Condition: nearly complete – one cheekpiece missing.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: *Cherven' – a Stronghold Between the East and the West*, 2012-2019.

Bibliography: unpublished find.

Description: bit consisting of a two-link mouthpiece made from bars with a quadrangular and oval cross-section, both ends of which are slightly bent, with one end tapered and the other flattened and shaped into opposing hook-like attachments; one of these holds an oval cheekpiece made from a bar with an oval cross-section.

B.V.6. Strzemień / Stirrup, MT/1879/A

B.V.7. Wędzidło / Bit, MT/1806/7/A

B.V.8. Wędzidło, MT/1824/9/A

wczesne średniowiecze (?), żelazo, kucie.

Wymiary: długość – 23,6 cm; długość międzyzębia – 14,6 cm; zewnętrzne wymiary krępulców – 5,8 × 5,9 i 4,7 × 4,8 cm.

Waga: 133 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: w całości.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: *Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem. Katalog wystawy*, tabl. II.13.1.

Opis: wędzidło w postaci dwóch ramion międzyzębia wykonanych ze sztabek o czworokątnym i owalnym przekroju, których oba końce nieznacznie wygięto, jedno zwężono, a drugie rozklepano i uformowano w naprzeciwległe odwrócone względem siebie, hakowate zaczepy; w dwóch z nich tkwią owalne krępulce wykonane z prętów o owalnym przekroju.

B.V.9. Podkowa, MT/1764/5/A

późne średniowiecze - okres nowożytny (?), żelazo, kucie.

Wymiary: podkowa – długość – 10,6 cm; rozpiętość ramy – 10,4 cm; szerokość taśmy ramy – 3,2 cm; grubość taśmy ramy – 0,45 cm; szerokość przodka – 4,8 cm; wysokość zaczepów – 2,4 cm; wymiary otworów na podkowiaki – od 0,9 × 0,4 cm do 0,8 × 0,5 cm; podkowiaki – długość – zach. 1,8 i ok. 3,5 cm; wymiary główek – 1,8 × 0,4 cm i 1,6 × 0,4 cm.

Waga: podkowa – 260 g, podkowiaki – 2 i 3 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: w całości, jeden z podkowiaków zniekształcony, drugi ułamany.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: *Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem. Katalog wystawy*, tabl. II.13.3.

Opis: podkowa o płaskiej, szerokiej ramie, ostrołukowym prześwicie i ramionach z opływowym brzegiem, zakończonych wysokimi, kolcowymi zaczepami; na jej szczycie znajduje się asymetrycznie umiejscowiony zębiec, odkuty z brzegu ramy; w ramie wybito sześć otworów na podkowiaki o niezbyt wyraźnych gniazdach; z podkową znaleziono również dwa podkowiaki o wysklepionych główkach.

B.V.8. Bit, MT/1824/9/A

Early Middle Ages (?), iron, forging.

Dimensions: length – 23.6 cm; length of the mouthpiece – 14.6 cm; external dimensions of the cheekpieces – 5.8 × 5.9 and 4.7 × 4.8 cm.

Weight: 133 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2011.

Condition: complete.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019.

Bibliography: *Cherven' – a Stronghold Between the East and the West. Exhibition Catalogue*, Plate II.13.1.

Description: bit consisting of a two-link mouthpiece made from bars with a quadrangular and oval cross-section, both ends of which are slightly bent, with one end tapered and the other flattened and shaped into opposing hook-like attachments; two of these hold oval cheekpieces made from bars with an oval cross-section.

B.V.9. Horseshoe, MT/1764/5/A

Late Middle Ages - Early Modern period (?), iron, forging.

Dimensions: horseshoe – length – 10.6 cm; span of the shoe – 10.4 cm; branch width – 3.2 cm; branch thickness – 0.45 cm; width of the toe – 4.8 cm; height of the calkins – 2.4 cm; dimensions of the nail holes – from 0.9 × 0.4 cm to 0.8 × 0.5 cm; nails – length – preserved 1.8 and approx. 3.5 cm; dimensions of the heads – 1.8 × 0.4 cm and 1.6 × 0.4 cm.

Weight: horseshoe – 260 g, nails – 2 and 3 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2011.

Condition: complete, one of the horseshoe nails is deformed, the other broken off.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019.

Bibliography: *Cherven' – a Stronghold Between the East and the West. Exhibition Catalogue*, Plate II.13.3.

Description: horseshoe with a flat, wide form, ogive-shaped internal aperture, and with branches with streamlined edges, terminating in high, spiked calkins; an asymmetrically placed toe clip is located at the top, forged from the edge of the frame; slightly irregular six nail holes are punched into the frame; two horseshoe nails with domed heads were found with the horseshoe.

B.V.8. Wędzidło / Bit, MT/1824/9/A

B.V.9. Podkowa / Horseshoe, MT/1764/5/A

B.V.10. Rozdzielacz rzemieni, MT/1226/189/A
wczesne średniowiecze, brąz, odlew.
Wymiary: wysokość – 2,4 cm; szerokość – 2,6 cm; grubość – 0,7 cm.
Waga: 4 g.
Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2010.
Stan zachowania: w całości.
Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.
Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.
Bibliografia: *Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem. Katalog wystawy*, tabl. II.14.8.
Opis: rozdzielacz zbliżony do trójkąta o zaokrąglonych rogach; wypukły; wewnętrzna, ażurowa część została przedzielona trójdzielną listwą, zaopatrzoną w centralnej partii w spłaszczony guzek; jej zakończenia, zbieżne z zaokrąglonymi rogami obwódki rozdzielacza ozdobione zostały trójkątnymi wgłębieniami.

B.V.11. Rozdzielacz rzemieni, MT/1679/104/A
wczesne średniowiecze, brąz, odlew.
Wymiary: długość – 3,0 cm; szerokość – 3,1 cm; wysokość – 1,3 cm.
Waga: 14 g.
Pochodzenie: dar osoby prywatnej, 2011.
Stan zachowania: w całości.
Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.
Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.
Bibliografia: *Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem. Katalog wystawy*, tabl. II.14.7.
Opis: rozdzielacz o zbliżonej do trójkąta (o lekko wypukłych ściankach) formie, którego ażurowe wnętrze zostało podzielone na trzy części trójdzielną listwą, zwieńczoną pośrodku silnie wyodrębnionym, okrągłym guzkiem; miejsca styku zakończeń listy z obwodem przybierają ozdobną formę, przypominającą zeschematyzowane zwierzęce główki.

B.V.10. Strap separator, MT/1226/189/A
Early Middle Ages, bronze, casting.
Dimensions: length – 2.4 cm; width – 2.6 cm; height – 0.7 cm.
Weight: 4 g.
Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2010.
Condition: complete.
Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.
Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019.
Bibliography: *Cherven' – a Stronghold Between the East and the West. Exhibition Catalogue*, Plate II.14.8.
Description: strap separator resembling a triangle with rounded corners; convex; the inner, openwork part is divided by a tripartite bar featuring a flattened knob in the central part; its ends, converging with the rounded corners of the separator's frame, are decorated with triangular indentations.

B.V.11. Strap separator, MT/1679/104/A
Early Middle Ages, bronze, casting.
Dimensions: length – 3.0 cm; width – 3.1 cm; height – 1.3 cm.
Weight: 14 g.
Provenience: donated by a private individual, 2011.
Condition: complete.
Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.
Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019.
Bibliography: *Cherven' – a Stronghold Between the East and the West. Exhibition Catalogue*, Plate II.14.7.
Description: strap separator resembling a triangle (with slightly convex sides), whose openwork interior is divided into three parts by a tripartite bar, topped in the centre with a prominently defined, round knob; the points where the ends of the bar meet the perimeter have a decorative form, resembling schematised animal heads.

B.V.10. Rozdzielacz rzemieni / Strap separator, MT/1226/189/A

B.V.11. Rozdzielacz rzemieni / Strap separator, MT/1679/104/A

**B.V.12. Rozdzielacz/okucie rzemieni,
MT/1266/3/A**

1. połowa XI w., brąz, odlew.

Wymiary: wysokość – 2,9 cm; szerokość – zach.
3,7 cm; grubość – 0,4 cm.

Waga zachowana: 9 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS
w Lublinie, 2010.

Stan zachowania: niemal w całości – ułamane
zakończenia dwóch ramion.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwa-
cji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem
a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: *Czerwień – gród między Wschodem
a Zachodem. Katalog wystawy*, tabl. II.14.9.

Opis: płaska trójramienna aplikacja; w jej cen-
tralnej części umieszczono okrągłe pole z wgłę-
bionym pierścieniem; od niego odchodzą trzy
ramiona zdobione półowalnymi wgłębionymi
polami, z umieszczonymi w nich liśćmi o trzech
płatkach; ramiona zakończone są półowalnymi
płytkami, w których znajdują się niewielkie
otwory do mocowania nitów.

B.V.13. Okucie ogłowia, MT/1679/154/A

XIII-XIV w., brąz, odlew.

Wymiary: długość – 3,5 cm; szerokość – 3,6 cm;
wysokość – 0,9 cm.

Waga: 10 g.

Pochodzenie: dar osoby prywatnej, 2011.

Stan zachowania: w całości.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwa-
cji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem
a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: *Czerwień – gród między Wschodem
a Zachodem. Katalog wystawy*, tabl. II.14.10.

Opis: wypukło-wklęsłe, równoramienne okucie
w kształcie czterolistnego kwiatu, zwieńczone-
go guzkiem i zaopatrzonego od spodu w pięć
nitów; na powierzchni zabytku widoczne są śla-
dy platerowania złotym metalem.

**B.V.12. Strap separator/strap fitting,
MT/1266/3/A**

First half of the 11th c., bronze, casting.

Dimensions: height – 2.9 cm; width – preserved
3.7 cm; thickness – 0.4 cm.

Preserved weight: 9 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS
in Lublin, 2010.

Condition: nearly complete – the ends of two
arms are broken off.

Conservation treatments: Conservation Work-
shop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between
the East and the West, 2012-2019.

Bibliography: *Cherven' – a Stronghold Between
the East and the West. Exhibition Catalogue*, Pla-
te II.14.9.

Description: a flat, three-armed fitting; in its
central part, there is a round field with a re-
cessed ring; from it extend three arms decora-
ted with semi-oval recessed fields, containing
three-petalled leaves; the arms end with semi-
-oval plates, each containing small holes for
mounting rivets.

B.V.13. Bridle fitting, MT/1679/154/A

13th-14th c., bronze, casting.

Dimensions: length – 3.5 cm; width – 3.6 cm;
height – 0.9 cm.

Weight: 10 g.

Provenience: donated by a private individual, 2011.

Condition: complete.

Conservation treatments: Conservation Work-
shop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between
the East and the West, 2012-2019.

Bibliography: *Cherven' – a Stronghold Between
the East and the West. Exhibition Catalogue*, Pla-
te II.14.10.

Description: A convex-concave, equal-armed
fitting in the shape of a four-petalled flower,
topped with a knob and featuring five rivets on
the underside; traces of yellow metal plating are
visible on the surface of the artefact.

B.V.12. Rozdzielacz/okucie rzemieni / Strap separator/strap fitting, MT/1266/3/A

B.V.13. Okucie ogłowa / Bridle fitting, MT/1679/154/A

B.V.14. Okucie pejcza, MT/1695/28/A

XI-XIII w., ołów, odlew.

Wymiary: wysokość – 3,3 cm; szerokość – 2,4 cm; grubość – 1,3 cm; wymiary otworu wahają się od 0,95 × 0,8 cm (w dolnej części) do 0,65 × 0,7 cm (w górnej części).

Waga: 26 g.

Pochodzenie: dar osoby prywatnej, 2011.

Stan zachowania: w całości.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: *Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem. Katalog wystawy*, tabl. II.14.5.

Opis: okucie w kształcie wydłużonego, płasko ściętego stożka, zaopatrzonego z w górnej części jednej ze stron w haczykowany występ, przypominające zeschematyzowaną ptasią głowę z szyją; na wskroś „szyjki” przechodzi stożkowy otwór do mocowania uchwytu; w jej bocznej, dolnej części znajduje się niewielki, nieregularny otwór – zapewne powstały w wyniku procesów technologicznych; okucie ozdobione zostało silnie zatartym ornamentem z motywem plecionki.

B.V.15. Okucie pejcza, MT/1742/2/A

XI-XIII w., brąz, odlew.

Wymiary: wysokość – 3,6 cm; szerokość – 2,7 cm; grubość – 1,2 cm; wymiary otworu – 1,0 × 0,85 cm.

Waga: 16 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: w całości.

Zabiegi konserwatorskie: Pracownia Konserwacji Zabytków IA UMK w Toruniu, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012-2019.

Bibliografia: *Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem. Katalog wystawy*, tabl. II.14.6.

Opis: okucie w kształcie pustej w środku ptasiej głowy zaokrąglonej w górnej części, ze schematycznie modelowanymi oczami oraz o wydłużonym prostopadłym, zwężającym się ku końcowi, zagiętym dziobie, która w dolnej części zaopatrzona jest w nieznacznie, cylindrycznie rozszerzoną tulejkę do mocowania uchwytu pokrytą ornamentem w postaci ukośnej szachownicy; w jej bocznej, dolnej części znajdują się niewielkie, wykonane na przestrzał, okrągłe otwory do stabilizacji okucia na uchwycie; przy lewym oku widoczny nieregularny otwór powstały w wyniku procesów technologicznych.

B.V.14. Whip finial, MT/1695/28/A

11th-13th c., lead, casting.

Dimensions: height – 3.3 cm; width – 2.4 cm; thickness – 1.3 cm; the dimensions of the hole range from 0.95 × 0.8 cm (at the bottom) to 0.65 × 0.7 cm (at the top).

Weight: 26 g.

Provenience: donated by a private individual, 2011.

Condition: complete.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019.

Bibliography: *Cherven' – a Stronghold Between the East and the West. Exhibition Catalogue*, Plate II.14.5.

Description: finial in the shape of an elongated, flat-topped cone, featuring a hook-like projection on the upper part of one side, resembling a schematised bird's head with neck. A conical hole for attaching the handle runs through the "bird's neck". There is a small, irregular hole in the lateral, lower part of the "neck", likely resulting from technological processes. The fitting is decorated with a heavily attrited ornament featuring an interlaced pattern.

B.V.15. Whip finial, MT/1742/2/A

11th-13th c., bronze, casting.

Dimensions: height – 3.6 cm; width – 2.7 cm; thickness – 1.2 cm; hole dimensions – 1.0 × 0.85 cm.

Weight: 16 g.

Provenience: field investigations by IA UMCS in Lublin, 2011.

Condition: complete.

Conservation treatments: Conservation Workshop of IA UMK in Toruń, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a Stronghold Between the East and the West, 2012-2019.

Bibliography: *Cherven' – a Stronghold Between the East and the West. Exhibition Catalogue*, Plate II.14.6.

Description: finial in the shape of a hollow bird's head, rounded at the top, with schematically modelled eyes and a perpendicular beak that tapers towards the end and is curved. The lower part of the fitting features a slightly flaring cylindrical socket for attaching the handle, decorated with an argyle pattern. In the lateral, lower part of the socket, there are small, round through-holes for stabilising the fitting on the handle. Near the left eye, there is an irregular hole resulting from technological processes.

B.V.14. Okucie pejcza / Whip finial, MT/1695/28/A

B.V.15. Okucie pejcza / Whip finial, MT/1742/2/A

Adresy Autorów / Addresses of the Authors

Jolanta Bagińska	Muzeum Regionalne im. dr. Janusza Petera w Tomaszowie Lubelskim Wyspiańskiego 8 22-600 Tomaszów Lubelski POLSKA e-mail: jolabag1@o2.pl	Dr Janusz Peter Regional Museum in Tomaszów Lubelski Zamojska 2 22-600 Tomaszów Lubelski POLAND e-mail: jolabag1@o2.pl
Barbara Chudzińska	Instytut Archeologii Uniwersytet Jagielloński Gołębia 11 31-007 Kraków POLSKA e-mail: chudzinska56@gmail.com	Institute of Archaeology Jagiellonian University Gołębia 11 31-007 Cracow POLAND e-mail: chudzinska56@gmail.com
Radosław Dobrowolski	Wydział Nauk o Ziemi i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej Kraśnicka 2cd 20-718 Lublin POLSKA e-mail: radoslaw.dobrowolski@mail.umcs.pl	Faculty of Earth Sciences and Spatial Management Maria Curie-Skłodowska University Kraśnicka 2cd 20-718 Lublin POLAND e-mail: radoslaw.dobrowolski@mail.umcs.pl
Tomasz Dzienkowski	Instytut Archeologii Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej Marii Curie-Skłodowskiej 4 20-031 Lublin POLSKA e-mail: tomasz.dzienkowski@mail.umcs.pl	Institute of Archaeology Maria Curie-Skłodowska University Maria Curie-Skłodowska 4 20-031 Lublin POLAND e-mail: tomasz.dzienkowski@mail.umcs.pl
Iwona Florkiewicz	Instytut Archeologii Uniwersytet Rzeszowski Moniuszki 10 35-015 Rzeszów POLSKA email: iwonaflorkiewicz@gmail.com	Institute of Archaeology University of Rzeszów Moniuszki 10 35-015 Rzeszów POLAND email: iwonaflorkiewicz@gmail.com

Piotr Kotowicz	Muzeum Historyczne w Sanoku Zamkowa 2 38-500 Sanok POLSKA e-mail: p_kotowicz@o2.pl	Historical Museum in Sanok Zamkowa 2 38-500 Sanok POLAND e-mail: p_kotowicz@o2.pl
Jan Rodzik	Wydział Nauk o Ziemi i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej Kraśnicka 2cd 20-718 Lublin POLSKA e-mail: jan.rodzik@mail.umcs.pl	Faculty of Earth Sciences and Spatial Management Maria Curie-Skłodowska University Kraśnicka 2cd 20-718 Lublin POLAND e-mail: an.rodzik@mail.umcs.pl
Marcin Wołoszyn	Instytut Archeologii Uniwersytet Rzeszowski Moniuszki 10 35-015 Rzeszów POLSKA Leibniz-Institut Historii i Kultury Europy Środkowej i Wschodniej (GWZO) Reichsstr. 4-6 04109 Lipsk NIEMCY e-mail: marcinwołoszyn@gmail.com marcin.woloszyn@leibniz-gwzo.de	Institute of Archaeology University of Rzeszów Moniuszki 10 35-015 Rzeszów POLAND Leibniz Institute for the History and Culture of Eastern Europe (GWZO) Reichsstr. 4-6 04109 Leipzig GERMANY e-mail: marcinwołoszyn@gmail.com marcin.woloszyn@leibniz-gwzo.de